

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

ODBRANA BIHAĆA 1992.-1995.

-magistarski rad-

Kandidat
Lingo Haris
Broj indeksa: 522/II-SPS

Mentor
Prof.dr. Čekić Smail

Sarajevo, septembar 2020.

2020

Lingo Haris

Odbrana Bihaća 1992.-1995.

**FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA**
UNIVERZITET U SARAJEVU
MCMXLIX

ODSJEK ZA SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

ODBRANA BIHAĆA 1992.-1995.
-magistarski rad-

Kandidat
Lingo Haris
Broj indeksa: 522/II-SPS

Mentor
Prof.dr. Čekić Smail

Sarajevo, septembar 2020.

SADRŽAJ

UVOD	1
1. TEORIJSKO-METODOLOŠKI DIO	4
1.1. PROBLEM ISTRAŽIVANJA	4
1.2. PREDMET ISTRAŽIVANJA	4
1.3. CILJEVI ISTRAŽIVANJA	5
1.3.1. Naučni ciljevi.....	5
1.3.2. Društveni ciljevi	6
1.4. SISTEM HIPOTEZA.....	6
1.4.1. Generalna hipoteza	6
1.4.2. Posebne hipoteze	6
1.5. METODE ISTRAŽIVANJA	7
1.6. VREMENSKI PLAN ISTRAŽIVANJA	8
2. KRATAK PREGLED HISTORIJE GRADA BIHAĆA	9
2.1. JAPODSKA KULTURA	9
2.2. ANTIKA	10
2.3. SREDNJI VIJEK	10
2.4. OSMANSKO CARSTVO	11
2.5. AUSTRO-UGARSKA MONARHIJA	12
2.6. DRUGI SVJETSKI RAT	12
3. VELIKOSRPSKI DRŽAVNI PROJEKAT KROZ HISTORIJU	13
3.1. NAČERTANIJE	14
3.2. HOMOGENA SRBIJA.....	14
3.3. MEMORANDUM	15
4. OBNOVA VELIKOSRPSKOG DRŽAVNOG PROJEKTA	19
4.1. IDEOLOŠKA METODA VELIKOSRPSKOG DRŽAVNOG PROJEKTA	21
5. BIHAĆ PRIJE I U AGRESIJI NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU	25
5.1. PERIOD 1980.-1992.....	26
5.2. AFERA „AGROKOMERC“	27
5.3. DEMOKRATSKI IZBORI	30
5.4. POLITIČKE PRIPREME ZA AGRESIJU NA BIHAĆ I BOSANSKU KRAJINU	30

5.5.	ORGANIZACIJA ODBRANE GRADA BIHAĆA	32
5.5.1.	Civilna vlast.....	32
5.5.2.	Vojna struktura odbrambenih snaga.....	33
5.5.2.1.	Struktura jedinica TO Bihać	33
5.5.2.2.	Vazduhoplovne grupe.....	33
5.5.2.3.	Formiranje taktičkih i operativnih jedinica sa sjedištem u Bihaću.....	34
5.5.2.3.1.	<i>Prva bihaćka pješачka brigada</i>	34
5.5.2.3.2.	<i>Druga bihaćka muslimansko-hrvatska pjesačka brigada</i>	34
5.5.2.3.3.	<i>Odred za specijalna dejstva</i>	35
5.5.2.3.4.	<i>Bataljon Vojne policije</i>	35
5.5.2.3.5.	<i>Peta tenkovska četa</i>	36
5.5.2.3.6.	<i>Peti mješoviti artiljerijski divizion</i>	36
5.5.2.3.7.	<i>Peti protivoklopni artiljerijski divizion (MPOAD)</i>	37
5.5.2.3.8.	<i>Peta mješovita lahka artiljerijska baterija (MLab) PZO</i>	38
5.5.2.3.9.	<i>Peti inženjerski bataljon</i>	38
5.5.2.4.	Peti korpus Armije RBiH	38
5.5.2.5.	Vojna struktura Hrvatskog vijeća obrane (HVO).....	39
5.5.2.4.1.	<i>101. pukovnija „Ante Knežević-Krpe“</i>	39
5.6.	VOJNA STRUKTURA AGRESORA.....	41
5.6.1.	Vojna struktura Vojske Republike Srpske (VRS)	41
5.6.1.1.	Prvi krajiški korpus	41
5.6.1.2.	Drugi krajiški korpus.....	41
5.6.2.	Vojna struktura Srpske vojske Krajine (SVK).....	42
5.6.3.	Vojna struktura Vojske Jugoslavije (VJ)	43
5.6.4.	Vojna struktura Narodne odbrane Autonomne Pokrajine Zapadna Bosna (NO AP ZB).....	43
5.6.4.1.	Opći podaci o nastanku Autonomne Pokrajine Zapadna Bosna	43
5.7.	TOK ODBRANE I OPSADE BIHAĆA OD AGRESORSKIH SNAGA	44
5.7.1.	NAJZNAČAJNIJE VOJNE OPERACIJE U BOSANSKOJ KRAJINI.....	49
5.7.1.1.	Munja 93	49
5.7.1.2.	Breza 94	50
5.7.1.3.	Grmeč 94.....	51

5.7.1.3.1. Grabež 94.....	52
5.7.1.4. Tigar-Sloboda 94 – prvi pad AO ZB	52
5.7.1.5. Pauk.....	53
5.7.1.6. Zima 94	54
5.7.1.7. Ljeto 95	56
5.7.1.8. Oluja.....	57
5.7.1.9. Slom Autonomne Pokrajine Zapadna Bosna	58
5.7.1.10. Sana 95.....	59
5.8. RAZLOG NEUSPJEHA AGRESORA	60
5.9. KORPUS OJAČAN POBJEDOM.....	61
6. ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA U BIHAĆU	63
6.1. SIGURNA ZONA UN-A BIHAĆ	71
6.2. STRADANJE CIVILNOG STANOVNIŠTVA U BIHAĆU	73
6.2.1. Stradanje djece u Bihaću	74
6.3. LOGORI NA PODRUČJU BIHAĆA.....	75
6.3.1. Logor u servisu IMT Ripač	75
6.3.2. Logor Račić	76
6.3.3. Logor Orašac i Kulen-Vakuf.....	76
6.4. MASOVNE GROBNICE NA PODRUČJU BIHAĆA	77
6.4.1. Masovna grobnica Bezdana.....	78
6.4.2. Masovna grobnica jama Tihotina	79
6.4.3. Masovna grobnica Duliba.....	79
6.4.4. Masovna grobnica Bisovački most.....	80
6.5. KARAKTERISTIKE RATA U BOSNI I HERCEGOVINI I BOSANSKOJ KRAJINI	80
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	89
LITERATURA.....	91

UVOD

Politička situacija i prilike u Jugoslaviji su u predstavnicima Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine pobudili odluku o putu ka nezavisnosti te održavanju referenduma za nezavisnost Bosne i Hercegovine, koji je održan 29. februara 1992. godine i 1. marta iste godine. 1. mart predstavlja jedan od ključnih datuma u historiji Bosne i Hercegovine. Na ovaj referendum se odazvalo ukupno 64,31 % građana ili 2.073.568 građana, dok je njih 63.95 % ili 2.061.932 izrazilo svoju želju i legitimno pravo za nezavisnost Bosne i Hercegovine.¹

„Srpska, odnosno velikosrpska ideologija već je bila predmet analiza, proučavanja i razmatranja velikog broja autora, istraživača i naučnika različitih naučnih orijentacija. Zato se ponekad čini da se o ovoj temi i nema nešto novo reći i dodati, a ukoliko se i kaže nešto novo, može se postaviti pitanje kakva je korist od toga. Naravno, ovdje prije svega mislimo na konkretne učinke saznanja o ovoj ideologiji, koji bi se manifestirali kroz temeljne promjene odnosa srpskog naroda prema sebi i drugima, a prije svega prema Bošnjacima muslimanima. Druga korist, naravno ukoliko naša saznanja nisu samo radi saznanja, mogla bi se manifestirati kroz pravilno razumijevanje velikosrpske ideologije, koje imaju drugi, kako iz užeg tako i šireg okruženja“²

Ovaj teritorij kroz svoju dugu historiju pamti mnoge agresore i bio je predmetom mnogih agresorskih pokušaja za osvajanje. Analizom duge historije važno je napomenuti i to da je izvršeno ukupno jedanaest genocida nad domicilnim stanovništvom, odnosno Bošnjacima, a ovaj kontinuitet se javlja još od davne 1683. godine kada su Bošnjaci pretrpjeli ogromnu katastrofu, a taj se kontinuitet nastavio sve do 1995. godine koji je, kako znamo, rezultirao strašnim genocidom i pokoljem u Srebrenici te se posljednji genocid smatra najgorim u nizu koji su počinjeni nad Bošnjacima.³

¹ Čekić, Smail 2004, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu – planiranje, priprema, izvođenje*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, str. 548-549

² Šarić, Sabahudin 2010, *Velikosrpska ideologija*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, str. 11

³ Bošnjaci.net 2004, *Jedanaest genocida nad Bošnjacima*, <<http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=18852>>, datum pristupa: 11.05.2019

Ne tako dugo nakon proglašenja nezavisnosti Bosne i Hercegovine, otpočela je masovna, surova i smrtonosna opasnost po opstanak za suverenitet i teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine. Na početku agresorskog poduhvata, pod kontrolu agresorskih snaga i domaćih izdajnika su padali mnogi gradovi, općine i mjesne zajednice gdje su izvršeni masovni genocidi i zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Upravo ovaj poduhvat bio je odraz dugogodišnjih želja za manifestovanje velike Srbije na prostorima bivše Jugoslavije. Ideologija i praksa srpskih agresora bila je ubojita, krvava i genocidna, a dodatni plus je imala i zanemarivanje međunarodnog faktora na teritoriju Republike Bosne i Hercegovine. Plan je bio jednostavan, ubijanje Bošnjaka, cijepanje Bosne i Hercegovine, izvršenje genocida, urbicida, kulturocida i etnocida na području Bosne i Hercegovine. Bihać je predstavljao značajnu stratešku ulogu u poduhvatu na osvajanje cjelokupnog teritorija Bosne i Hercegovine te zauzimanje sjevernog dijela države.

Nakon proglašenje Republike Srpske Krajine i Republike Srpske, Bihać, Bosanska Krupa, Cazin i Velika Kladuša su se našli opkoljeni sa dvije strane. Blokada i borbe su započele 12. juna 1992. godine, a stanovništvo u opkoljenom području je bilo prisiljeno živjeti bez struje i vode uz ograničenu količinu hrane. Općina Bihać je razvila vlastitu vojsku te uspostavila 5. korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine. Područje Bihaća su uglavnom naseljavali Bošnjaci, a poslije izbivanja samih sukoba, Bihać je primio oko 35 hiljada izbjeglih i raseljenih lica. Bihać je imao nekoliko konvoja sa hranom tokom godina opsade, a nekada je i iz zraka dobivao namirnice sve do operacije zabrane leta. Veliki dio stanovništva je bio mobiliziran radi odbrane grada. Svi mogući resursi su bili na izmaku: voda, struja, benzin, hrana.⁴

U Bihaću su za vrijeme trogodišnje opsade izvršeni mnogobrojni zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Agresori su svojom strategijom držanja grada Bihaća opkoljenog sa dvije strane, uz dodatno teško naoružanje, snajpersko djelovanje te mnogobrojne letove iznad zone grada, pokušali isti do temelja dotući. Ono što je važno napomenuti jeste i to da se Bihać i sjever Bosne i Hercegovine borio i protiv domaćih izdajnika koji su pomagali srpskim agresorima da se istrijebe Bošnjaci sa lica zemlje. Grad Bihać je tokom trogodišnje opsade bio izložen svakodnevnom maltretiranju i granatiranju, no usprkos tome, uspjeli su izvojevati pobjedu u svoju

⁴ New York Times 1995, *After Long Siege, Bosnians Relish 'First Day of Freedom'*, <<https://www.nytimes.com/1995/08/09/world/after-long-siege-bosnians-relish-first-day-of-freedom.html?pagewanted=1>>, datum pristupa: 12.05.2019.

korist uz pomoć vojske HVO-a. Organizacija odbrane grada, aktivnosti agresorskih snaga kao i međunarodne zajednice će biti predmetom istraživanja ovog rada. „Pod genocidom se podrazumijeva bilo koje od slijedećih djela, počinjenih s namjerom da se potpuno ili djelimično uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva:

- ubijanje članova grupe (naroda);
- nanošenje teških tjelesnih ili mentalnih povreda pripadnicima grupe;
- namjerno nametanje grupi teških životnih uvjeta sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja;
- nametanje mjera kojima je namjera spriječiti rađanje unutar grupe i
- prisilno premještanje djece iz jedne grupe u drugu.“⁵

„Činjenicu da su genocid nad Bošnjacima muslimanima počinili sljedbenici velikosrpske ideologije potvrdili su, pored domaćih, značajni svjetski autoriteti i institucije. Međutim, genocid je pojava koja, više nego spomenuta ideologija, zahtijeva govor o sebi, jer se o genocidu nikada ne može previše reći. U tom kontekstu, ono što slijedi predstavlja još jedan pokušaj da se, iz sociološkog ugla, rasvijetli veza između ovih dviju pojava– velikosrpske ideologije i genocida nad Bošnjacima muslimanima“⁶

⁵ Čekić, Smail 2007, *Istraživanje žrtava genocida sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, str. 21.

⁶ Šarić, Sabahudin, nav. djelo, str. 11

1. TEORIJSKO-METODOLOŠKI DIO

Teorijska osnova istraživanja odnosi se na relevantnu historijsku dokumentaciju koja će biti korištena u izradi ovog rada. Zasniva se na podacima koji su od historijskog značaja, a i empirijskim saznanjima sa lica mjesta odbrane Bihaća. Pri izradi ovog rada biće korištena sva raspoloživa saznanja koja će nam u mnogome doprinijeti u realizaciji ovog projekta, načinu odbrane Bihaća, odnosno Republike Bosne i Hercegovine.

1.1. PROBLEM ISTRAŽIVANJA

U vremenskom periodu od 1992. do 1995., na području grada Bihaća izvršena su znatna razaranja te mnogobrojni zločini nad licima i objektima koji su bili zaštićeni međunarodnim humanitarnim pravom. Položaj grada Bihaća predstavljao je važan strateški položaj u raznim planovima agresorskih snaga, odnosno širenju i stvaranju Velike Srbije ka sjeveru Republike Bosne i Hercegovine. Problem ovog istraživanja dat je i u samom naslovu teme rada, a predstavlja značaj i ulogu odbrane Bihaća u periodu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Ovo istraživanje je složenog karaktera zbog same činjenice da su se ovi događaji dešavali prije dvadesetak godina, a brojni svjedoci ovog događaja su ubijeni, nestali, ili umrli.

1.2. PREDMET ISTRAŽIVANJA

U vremenskom periodu od 1992. do 1995. godine na teritoriju međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine izvršena je oružana agresija. U navedenom periodu, pored agresije, izvršeni su i drugi zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad stanovnicima Bosne i Hercegovine, uključujući i genocid nad Bošnjacima. Primarni cilj velikosrpske ideologije i politike je uništenje države Republike Bosne i Hercegovine i istrebljenje bošnjačke populacije. Područje Bosanske krajine i grada Bihaća, kao najvećeg grada sjeverozapadne Bosne i

Hercegovine, našlo se u potpunom okruženju od strane velikosrpskog agresora 1201 dan. Predmet istraživanja ovog magistarskog rada je odbrana Bihaća, u kojoj je učestvovalo cjelokupno stanovništvo, pri čemu ćemo obraditi i ključna borbena dejstva odbrane grada Bihaća i Krajine. Odbrana grada Bihaća i Bosanske krajine u širem kontekstu je predstavljala odbranu Republike Bosne i Hercegovine. Cilj agresora je bio uništiti i okupirati područje Bihaća i Bosanske krajine. Na ovom području, pored oružane sile Srbije i Crne Gore/Savezne Jugoslavije i njihovih paradržavnih tvorevina (JNA/VJ, VRS, VRSK, MUP R SRBIJE i drugih), velikosrpski agresor je formirao i paradržavnu tvorevinu Autonomna Pokrajina Zapadna Bosna, protiv kojih su se Bošnjaci, također, morali boriti te su se istovremeno borili na više različitih frontova.

1.3. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Sve postojane aktivnosti i ljudske djelatnosti se odvijaju s određenim i konkretnim ciljem. Shodno ovome može se reći da se svako konkretno naučno istraživanje odvija s određenim ciljem, a taj cilj je rješenje nekog datog problema koji je definiran kao predmet istraživanja. Ako govorimo o ciljevima naučnog istraživanja, razlikujemo naučni i društveni cilj istraživanja. Naučni ciljevi su oni ciljevi koji se odnose na „sticanje naučnog saznanja određenog obima i nivoa“ dok bi društveni ciljevi bili oni ciljevi koji su „usmjereni na dobrobit ljudi“. ⁷

1.3.1. Naučni ciljevi

Naučni cilj ovog istraživanja je dokazivanje istine putem verifikatornih saznanja, koja će detaljnije opisati stvarnu situaciju i rekonstrukciju događaja pri odbrani Bihaća u periodu od 1992. do 1995. godine. Istraživanjem će biti obuhvaćeno i detaljnije prikazivanje opsade grada Bihaća

⁷ Termiz, Dževad 2009, *Metodologija društvenih nauka - Drugo dopunjeno i prošireno izdanje*, NIK Grafit, Lukavac, str. 219-225

te njegove odbrane. Detaljnije će biti opisan i ključni način odbrane grada Bihaća koji će korespondirati sa dugotrajnom historijom Bosne i Hercegovine. Naučno opisivanje u ovom radu će nam ponuditi preciznije i naučno objašnjenje velikosrpske agresorske težnje u cilju zauzimanja Republike Bosne i Hercegovine.

1.3.2. Društveni ciljevi

Društveni cilj ovog istraživanja jeste upoznati širu javnost, odnosno, čitalačku publiku o situacijama i dešavanjima tokom odbrane Bihaća, i njegovog stanovništva u cijelosti. Društveni cilj u ovom radu jeste prikazivanje istine i otvaranje širih vidika za one koji i dalje ne znaju šta se dešavalo na području Bihaća, odnosno način na koji se grad morao braniti od agresora. Društveni cilj bez naučnih saznanja ne bi imao nikakvog smisla, jer društveni ciljevi će biti potkrijepljeni naučnim ciljevima.

1.4. SISTEM HIPOTEZA

1.4.1. Generalna hipoteza

Obrana Bihaća u teškim i složenim uslovima agresije je prerasla u vremenskom periodu od 1992. do 1995. godine u temelj opstanka Bošnjaka na području Bihaća, a i cijele Bosne i Hercegovine, čije stanovništvo nije pokleklo pred međunarodnim državnim oružanim agresorskim pokušajima istrebljenja.

1.4.2. Posebne hipoteze

Posebna hipoteza 1: Dobra organizacija i pripremljenost građana Bihaća je bila od ključnog značaja za odbranu.

Posebna hipoteza 2: Bihać je grad koji je i za vrijeme Srednjovjekovne Bosne zadnji pao pod okrilje neprijatelja, te zbog te činjenice predstavlja značajan historijski element.

Posebna hipoteza 3: Odbrana Bihaća je bila ključna i iz razloga samog položaja grada, koji je predstavljao prekretnicu u nastavku ratnih dještava.

Posebna hipoteza 4: Raspored vojnih formacija koje su pripadale Armiji RBiH je bio od znatnog značaja te je u mnogome doprinio uspješnoj odbrani grada Bihaća.

1.5. METODE ISTRAŽIVANJA

Metoda naučnog istraživanja se može posmatrati kao put i način dolaska do naučne spoznaje o pojavama. Za potrebe ovog naučnog istraživanja koristit će se opšte naučne metode, od kojih se posebno izdvajaju sljedeće:

Hipotetičko-deduktivni metod: Saznanja i iskustva u opservaciji su sa našim podacima istraživanja te nas mogu dovesti do novih spoznaja sa većim stepenom istinitosti ali i vjerovatnoće. Opažanje čini osnovu ove metode te možemo reći da je ovo selektivna provjera predmeta istraživanja od mnoštva subjekata.

Statistički metod: Obzirom da će u ovom radu biti ključan podatak društvene mase, iz tog razloga ćemo koristiti primjenu statističkog metoda u ovom procesu istraživanja. Potrebno je primijeniti statističko-informatičku metodu obrade podataka dobijenih metodom ispitivanja na uzorku, uključujući prebrojavanje i sistematizaciju iskaza koje budemo prikupili.

Metode prikupljanja podataka:

U radu će biti korištene sljedeće metode prikupljanja podataka: metoda analize sadržaja i ispitivanje.

Analiza sadržaja: U okviru ovog projekta istraživanja, neophodno je primjenjivanje osnovnih metoda istraživanja, prvenstveno metodu analize. Ove metode se nazivaju i osnovnim posebnim metodama, a koje čine osnovu svih metoda. Korištenjem ove metode će biti obuhvaćeni svi relevantni dokumenti i podaci, te će se metoda analize koristiti kao osnovni metod do dolaska rezultata.

1.6. VREMENSKI PLAN ISTRAŽIVANJA

Vremenski plan u ovom istraživanju će biti početak rata, odnosno, agresorski napad na Republiku Bosnu i Hercegovinu, odnosno grad Bihać u periodu od 1992. godine pa sve do završetka rata 1995. godine.

2. KRATAK PREGLED HISTORIJE GRADA BIHAĆA

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, općina Bihać je imala 72.454 stanovnika i prostire se na površini od 945,45 km². Prosječna gustoća naseljenosti 76,6 /km², a ukupan broj naselja je 59.

Nacionalnu strukturu općine Bihać po popisu iz 1991. godine čine:

- Bošnjaci - 46.740 (64,5 %)
- Hrvati - 5.582 (7,7 %)
- Srbi - 14.391 (19,9 %)
- Ostali - 5.741 (7,9 %)⁸

U nastavku ćemo dati kratki historijski pregled grada Bihaća od prahistorije do predratnog perioda.

2.1. JAPODSKA KULTURA

Odlični uslovi za život koji postoje na ovim područjima od ranog perioda privukli su prve stanovnike još u periodu paleolitika – odnosno starijeg kamenog doba.

U periodu od 9. st. p.n.e. i prostor uz rijeku Unu naseljava etno grupa Japoda, vrlo zanimljivo i nenasilno ilirsko pleme koje je tada nastanilo područje današnje Like i Gorskog kotara u Republici Hrvatskoj, omeđeno rijekama Kupom i Unom, te planinom Velebit i Vinodolom uz obale Jadranskog mora. Za područje rijeke Une bila su karakteristična njihova sojenička naselja, drvene nasebine na stupovima koje su Japodi gradili uz ili iznad rijeke Une.⁹

⁸ Statistika.ba, *Popis 1991.*, <<http://www.statistika.ba/?show=12&id=10049>>, datum pristupa: 07.09.2020.

⁹ GreenWay Tour 2 Parks, *Povijesni grad Bihać*, <<https://www.greenwaytour2parks.com/istra%C5%BEite-lokalno/povijesni-grad-biha%C4%87.html>>, datum pristupa: 01.04.2019.

2.2. ANTIKA

Daleko poznati imperijalni Rim Japodima nije dao mira, imali su ih na meti zbog osvajanja njihovih metalnih rudnika (koji su Rimljanima trebali za proizvodnju oružja) te zbog strateški važne japodske doline kroz koju su htjeli probiti ceste za daljnja osvajanja Srednje Europe i Panonije. Nakon dugo vremena mirnog života Japoda, područje Bihaća osvaja vojskovođa Oktavijan 35. g. p.n.e. koje je zajedno s ostalim osvojenim dijelovima pripalo Rimskoj provinciji Dalmaciji. Pronađeni kasno antički spomenici svjedoče o dolasku prvih kršćana u periodu najranijeg razvoja kršćanstva.¹⁰

2.3. SREDNJI VIJEK

Početakom 7. stoljeća na ova područja, današnjeg grada Bihaća dolaze Slaveni, a područje današnjeg Bihaća naseljavaju Hrvati. Asimiliraju se s lokalnim stanovništvom i ubrzo osnivaju vlastitu državu. To je vrijeme vladavine hrvatskih knezova i kraljeva, a pod vladavinom Tomislava iz dinastije Trpimirovića nastaje i jako srednjovjekovno hrvatsko kraljevstvo u kojem se kao jedan od istaknutijih središta isticao i bihački kraj.

U najranijem razdoblju o ovom se području govori kao o bihaćkom kraju - a opća imenica „bihać“ označavala je kraljevsko dobro.

Dvije godine nakon što je u svojoj povelji prvi puta spomenuo njegovo ime, hrvatsko-ugarski kralj Bela IV 1262. godine proglašava Bihać slobodnim kraljevskim gradom.

Njegov slobodni status podrazumijevao je pravo na slobodnu trgovinu i zanatstvo, bez nametanja samovolje plemića, što je i doprinijelo da se Bihać formira i razvija kao urbani trgovački i zanatski centar tada dobro utvrđen dvostrukim bedemom s puškarnicama i okruglim tornjevima.

Njegov slobodni status trajao je sve do 1412. godine kada ga hrvatsko - ugarski kralj Sigmund poklanja hrvatskoj plemićkoj obitelji Frankopan u čijem vlasništvu ostaje do 16. stoljeća.

¹⁰ Isto.

Na glagoljskoj listini (povelji) s kraja 14. st. sačuvan je pečat srednjovjekovnog Bihaća na kojem su vidljive tri kule, na srednjoj sa zastavom i natpisom „Pečat grada Bihaća“. Isti motiv ima i današnji grb Grada Bihaća.¹¹

2.4. OSMANSKO CARSTVO

U periodu 16. stoljeća, pa kroz period od više od stotinu godina, Bihać se, kao i cijelo ovo područje, odupirao napadima Osmanlija. Branitelji Bihaća dugo su odolijevali tim napadima.

Tek 130 godina nakon pada srednjovjekovne bosanske države i 100 godina nakon Krbavske bitke, osmanlije osvajaju i Bihać. Godine 1592. odbrana Bihaća pod vodstvom zapovjednika Josipa Lamberga slomljena je pod naletima osmanskog vojskovođe Hasana-paše Predojevića.

Bihać se sada nalazi u formiranom Bihaćkom sandžaku (administrativno-upravna oblast), te postaje važan trgovački centar. U njegovoj neposrednoj blizini, na plješivičkom platou, bila je granična crta između Austro-Ugarskog i Osmanskog carstva gdje se odvijao dinamičan život i trgovina.

Ovim područjima Turci vladaju sve do 1878. godine. U tom periodu drastično se mijenja i sastav stanovništva, starosjedioci su ili poginuli, izbjegli ili prešli na islam. Osmanska kultura i civilizacija se širi, Bihać se mijenja i poprima nove obrise. Formiraju se i nove zone: čaršija (komercijalna, privredna zona); i mahale (stambene zone).¹²

¹¹ Isto.

¹² Isto.

2.5. AUSTRO-UGARSKA MONARHIJA

Godine 1878. te odlukom Berlinskog kongresa, grad Bihać ponovo ulazi u sastav kršćanske Europe, ovaj puta u sastav Austro-Ugarske Monarhije. Započinje period nove promjene vizure grada. Čaršija i mahale se mijenjaju i formiraju se gradske zone. Stare gradske zidine, nekad slobodnog kraljevskog grada se ruše i grad se počinje širiti, a grade se: javne, kulturne i prosvjetiteljske ustanove, uvodi struja, kanalizacija, vodovod, izrađuje se plan grada, otvara se pošta, banka, tvornice, uređuje se gradski park te razvijaju novi oblici obrtništva.¹³

2.6. DRUGI SVJETSKI RAT

Teška i robusna historija donosi i nameće nova politička uređenja i udruženja, ali i ratne sukobe. U 2. Svjetskom ratu Bihać se 1942. godine nalazi na slobodnom teritoriju te se u njemu održava prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije čime je Bihać došao na listu gradova koji su odigrali jednu od ključnih uloga u borbi protiv fašizma.

Tokom Drugog svjetskog rata i NOB-a, Bihać postaje mjesto u kojem se donose mnoge odluke značajne za konačno oslobođenje Jugoslavije. Tako je u Bihaću 26. i 27. 11. 1942. godine održano I. zasjedanje AVNOJ-a, koje postaje općenacionalno i općepolitičko predstavništvo NOP-a. Njemačke snage ponovo su 29.1.1943. godine zauzele Bihać. Pod njemačkom okupacijom Bihać ostaje sve do 28.03.1945. godine, kad je oslobođen.

U razdoblju 1945.-1992. godine, Bihać u okviru SR Bosne i Hercegovine, pripada SFRJ i postaje važno privredno, kulturno i administrativno središte ovog dijela Bosanske Krajine, a posebno tadašnjeg Bihaćkog okruga.¹⁴

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

3. VELIKOSRPSKI DRŽAVNI PROJEKAT KROZ HISTORIJU

Govorimo li o praksi, ideologiji, i politici velikosrpske političke manifestacije koja se na grozan način odrazila upravo na Republiku Bosnu i Hercegovinu, govorimo i o samoj agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, odnosno tu možemo zaključiti da upravo takvi ispadi i naleti tzv. Velikosrpske ideologije sežu unazad nekoliko stotina godina. Tokom ratnih zbivanja na području Bosne i Hercegovine, činjenica je upravo da su se desila i zbila mnoga zvjerstva i kršenja ljudskih prava koja se protive pravima Međunarodnog prava. Ono što su pripadnici tzv. velikosrpskog pokreta činili ni u najmračnijim tajnama i dubinama se ne može opisati, radili su mnoge zločine od kojih je najgori genocid, zatim masovna silovanja, ubijanja, klanja i raseljavanja. „Iako su u srpskim političkim krugovima u protekla dva stoljeća izdavana različita saopćenja i programi u kojima se govori o srpskoj ekspanziji, osvrnut ćemo se na tri programa u kojima je razmatran položaj Srba i ideje o novim državnim uređenjima. Ovi programi, redosljedom, potječu iz 1844., 1941. i 1986. U njima su zastupljene sve metode djelovanja ideologije: legalitet, dvoličnost, jedinstvo i razdijeljenost, a ideološkim djelovanjem stvaraju uvjeti za genocid nad Bošnjacima muslimanima, što se u jednom od njih to izričito i zahtijeva.“¹⁵

Značajna i bitna stavka u svakom poduhvatu te vrste jeste i homogenizacija i ideja stvaranja homogene, ogromne Srpske države, odnosno stvaranje jednog zajedničkog lebensrauma, koji će objedinjavati nekoliko grupa ili frakcija, odnosno dijelove određene, a i šire populacije a sve zarad jedinstvene ideologije, kao u ovom primjeru, nacionalističko-ubilačke srpske ideologije. Rezultat stvaranja jedne takve zajednice, odnosno, bolje rečeno, pokušaja stvaranja te zajednice dovelo je do produkta ubijanja, klanja, gdje su u Republici Bosni i Hercegovini počinjeni razni ratni zločini te genocid u Srebrenici 1995. godine, a to je, kako smo već naveli, proizašlo iz želje jednog naroda za ekspanzijom i stvaranjem jedne jake teritorije. Ovi korijeni stvaranja Velike Srpske države svoje početke imaju još i u srednjem vijeku, gdje možemo vidjeti da ta ideja nije nastala tek preko noći. U tom periodu ta ideja je imala za cilj oslobađanje od velike turske okupacije naroda na ovim prostorima, ali je ta ideja preobražena od Balkanskih ratova u ideju prognanstva, zvjerstva, ubijanja, mučenja, silovanja i mnogih drugih zločina.

¹⁵ Šarić, Sabahudin, nav. djelo, str. 122

3.1. NAČERTANIJE

„Najveći državnik i administrator ustavobraniteljskog vremena, Garašanin je imao velikih zasluga za uvođenje ustavobraniteljskoga režima. Stvorio je policiju u Srbiji i birokratski način uprave. Imao je u spoljnoj politici vrlo široke poglede, koje je izrazio u svome "Načertaniju" od 1844, po kojima je Srbija trebala da radi na stvaranju jedne velike jugoslovenske države pod svojim predvodništvom.“¹⁶ Pod utjecajem srpskih ustanaka protiv Osmanlija, na početku "Načertanija" kaže: „Srbija se mora i u tom smotreniju u red ostalih evropejskih država postaviti, stvorivši jedan plan za svoju budućnost, ili tako reći da sastavi sebi jednu domaću politiku po kojim glavnim načelima treba Srbija kroz više vremena stalno da se vlada i sve svoje poslove po njima postojano da upravlja.“¹⁷

3.2. HOMOGENA SRBIJA

„Sljedeći velikosrpski nacionalni i politički program koji direktno insistira na formiranju "Velike Srbije" je program doktora Stevana Moljevića, advokata i ideologa srpskog četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu. Moljević je zajedno s Dragišom Vasićem i Živkom Topalovićem činio ideološko jezgro četničkog pokreta. Četnici su prvi put formirani na početku XX vijeka kao pomoćne paravojne formacije srpske vojske. Zadatak ovih formacija u to vrijeme bio je izvođenje iznenadnih upada na područja Sandžaka, Kosova i Makedonije koja su bila dijelovi Osmanskog carstva. Cilj ovih napada bio je izazivanje nereda i haosa. U strategiji Jugoslavenske vojske između dva svjetska rata, četnici su imali ulogu komandosa koje, u slučaju rata, imaju zadatak okupacije određenih područja ili odbranu okupiranih područja. Draža Mihailović, oficir bivše jugoslavenske vojske, 1941. je formirao četnički vrhovni štab i oni su pred kraj te godine priznati kao zvanična vojska Kraljevine Jugoslavije. Misije vlada Engleske i

¹⁶ Stanojević, Stanoje 1925, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, Bibliografski zavod, Zagreb, str. 708

¹⁷ Garašanin, Ilija, *Načertanije*, u Projekat Rastko, *Načertanije*, <https://www.rastko.rs/istorija/garasanin_nacertanije.html>, datum pristupa: 04.04.2019

Amerike su, više od dvije godine, bile aktivno prisutne u četničkom štabu. Predstavnici velikosrpske ideologije, u doba sloma Kraljevine Jugoslavije nastavili su djelovati u više pravaca, ali najrazornije kroz srpski četnički pokret, odnosno Četnički nacionalni komitet, osnovan 1941. na Ravnoj gori. Državotvorna misao se kod četničkih ideologa temelji na kontinuitetu velikosrpstva: jednoj državi, jednom suverenitetu, s lozinkom Srbi na okup.“¹⁸

3.3. MEMORANDUM

„Memorandum formulira srpsko nacionalno pitanje kao državno pitanje, odnosno njegovo rješenje moguće je samo pravljjenjem nove države na temeljima stare Jugoslavije. Osnovna teza za ovakav pristup sastojala se u tome da Srbi nakon raspada Jugoslavije ne mogu živjeti kao manjina u Hrvatskoj, odnosno u Bosni i Hercegovini, pri čemu se u startu i hrvatsko i muslimansko pitanje doživljava kao antisrpski orijentirano“¹⁹ „Srbi su prikazivani kao junaci, hrabri ratnici, pošteni, moralni, kao narod koji cijeni slobodu i pravdu, a prezire kukavičluk i izdajništvo. Ovakav kolektivistički pristup Memoranduma naciji je u suštini spriječio otvaranje srpskog nacionalnog pitanja kao demokratsko pitanje.“²⁰

„Kroz sva četiri dijela Bosanskog rata Ćosić provlači nekoliko glavnih teza. To su: prebacivanje odgovornosti za početak rata na muslimansku i hrvatsku stranu; promjena karaktera sukoba u Bosni i Hercegovini 1992.-1995. godine, gdje se, prema Ćosiću, umjesto agresije, koja je izvršena od strane SR Jugoslavije i njenih domaćih pomagača u vidu institucija Republike Srpske, desio građanski međunacionalni rat, uz aktivno učešće međunarodne zajednice; negiranje genocida i zločina koje su počinile velikosrpske snage, opravdavajući srpske zločine kao osvetu za zločine koji su vijekovima činjeni nad Srbima. Na ovaj način Ćosić pokušava revidirati historiju

¹⁸ Šarić, Sabahudin, nav. djelo, str. 126

¹⁹ Isto, str. 133

²⁰ Sonja Biserko, *POLITIKFORUM*, - Forum für politische Diskussion und Information - Politik - Nachrichten - DiskussionText-Archive, <http://www.politikforum.de/forum/archive/22/2003/09/4/38053>. u Šarić, Sabahudin, nav. djelo, str. 133

i uspostaviti jednu novu istinu o agresiji i genocidu u Bosni i Hercegovini u periodu 1992.-1995. godine“²¹

Za vrijeme vladavine i u periodu Jugoslavije, narodi koji su bili nesrpske nacionalnosti su imali skoro izjednačena prava sa srpskim narodom, a upravo je srpski narod smatrao da su ugroženi ustavom iz 1974. godine koji je to i omogućio. Upravo su to bili razlozi da 90-ih godina prošloga vijeka, srpski narod, koji je shvatio da ideju o jačanju i stvaranju Velike Srbije neće moći ispuniti, jer ustav avnojevske Jugoslavije je upravo drugačije tretirao nesrpski narod, ponovno je došlo do stvaranja krugova, a frakcija koje su željele čistu i jaku Srpsku naciju. Mržnja prema muslimanima seže još iz perioda turske okupacije ovih prostora, a upravo su Srbi tu agoniju i mržnju pokazali nad Bošnjacima u prethodnom ratu. Mit o Kosovu odnosi se upravo na mržnju prema Turcima, koje srpski nacionalisti smatraju svojim vječnim neprijateljima. Možemo reći da je ideja Velike Srbije antimuslimanska, jer upravo ta mržnja prema Turcima koja datira iz perioda prije Balkanskih ratova je stvorila i rezultirala ratnim dejstvima u Bosni i Hercegovini. Problem u shvatanju i definisanju nacije i nacionalnog bio je zastupljen i u redovima agresora velikosrpskog pokreta. Oni su, naime, Bošnjake smatrali Turcima, te upravo ovaj bezrazumni razlog je predstavljao motiv etničkog istrebljenja muslimana sa teritorije Bosne i Hercegovine. Srbi su taj čin smatrali osvetom za sve ono što su Turci uradili na ovim prostorima. Ovakve činjenice također potvrđuju i sami generali tzv. Vojske Republike Srpske, te smatraju da su upravo Bošnjaci platili cijenu Turskih grijeha na ovim prostorima. Sam Ratko Mladić je u jednom od intervjua rekao „došlo je vrijeme da se Turcima osvetimo na ovom prostoru“.

Značajnu ulogu u ponovnom podizanju svijesti o Velikoj Srbiji imala je svakako i Srpska akademija nauka i umjetnosti, koja je upravo svojim Memorandumom izvršila prethodno navedenu homogenizaciju srpskih nacionalista. Navedeni Memorandum SANU-a imao je i značajan uticaj na tadašnjeg predsjednika Slobodana Miloševića, koji je ovu platformu nastojao iskoristiti kako bi od ogromne zajedničke teritorije Jugoslavije napravio etnički čistu Veliku Srbiju. Njegov poznati govor na Gazimestanu 1989. godine otkrio je karte svoje ratnohuškačke

²¹ Sušić, Osman, 2013, *Dobrica Ćosić - kreator velikosrpske fašističke ideologije u Ćosićev rat*, - Zbornik radova sa naučne i stručne rasprave o knjizi "BOSANSKI RAT" Dobrice Ćosića, održane 3. maja 2012. godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu -, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, str. 598

politike, odnosno smrtonosne namjere tzv. Velikosrpskog nacionalističkog pokreta, odnosno govorio je o posljedicama koje ovaj projekat može izazvati.²²

Čuveni govor Slobodana Miloševića na Gazimestanu 1989. godine jeste iznošenje prijatni narodima bivše Jugoslavije, u kojem je jasno dao do znanja da oružane bitke nisu isključene, a između ostalog je rekao da „kosovsko junaštvo već šest stoljeća inspiriše naše stvaralaštvo, te hrani naš ponos, a i ne dam da zaboravimo da smo jednom bili vojska velika, hrabra i ponosna, i jedna od rijetkih koja je u gubitku snaga ostala neporažena. Šest vekova kasnije, danas, opet smo u bitkama i pred bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene.“²³

Genocidni program nad Bošnjacima koji je izvršen, oslikavao se i u nekim književnim djelima i dokumentima, a to su npr, Gorski vijenac, i Iseljavanje Arnauta. U tim radovima se može vidjeti neandertalska mržnja prema drugom i drugačijem, odnosno prema Bošnjacima, masovne rasne deklaracije, kao i jezički nacionalizam kroz koji se nastoji pojačati tzv. „srpstvo“, igrali su značajnu ulogu u etničkom čišćenju muslimana Bošnjaka i sa teritorije Bihaća, kao i sa cijelog prostora bivše Republike Bosne i Hercegovine. Genocidni pokret Draže Mihailovića o etničkom istrebljenju muslimana predstavlja konstantan privid velikosrpske zločinačke ideologije i politike prema muslimanima. Može se zaključiti da ovaj zločinački poduhvat, odnosno ideologije, politike i praksa jesu patološka mržnja prema svemu što ne predstavlja navedeno „srpstvo“. Tu mržnju kroz historiju nastoje održati, naročito prema muslimanima Bošnjacima. Takva genocidna politika i ideologija predstavlja ogromno duhovno ispunjenje kod nacionalističkih srpskih radikalnih predstavnika i njihovih sljedbenika. Jedan od najvećih zločina u modernijoj historiji čovječanstva koji se desio na teritoriju Bosne i Hercegovine, definiše strateške ciljeve kojima temelji sežu u daleka vremena i možemo vidjeti da ta ideja o jakoj i Velikoj Srbiji nikada nije ugašena, da ideja o formiranju čiste države nije zaboravljena.²⁴

„Legalitet kao metoda ideološkog djelovanja u direktnoj je vezi s elementom genocida delegitimizacija žrtava, legalizacija genocida i negiranje zločina. U svakoj situaciji kada

²² Šarić, Sabahudin, nav. djelo; Valentić, Mirko 2010, *Rat protiv Hrvatske 1991-1995, Velikosrpski projekti od ideje do realizacije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb; Bijedić, Bahrudin 2013, *Vreme laži?*, u *Čosićev rat - ...*, str. 589-592

²³ YouTube 2011, *Celi govor Slobodana Miloševića na Gazimestanu 1989.*, <<https://www.youtube.com/watch?v=vdU6ngDhrAA>>, datum pristupa: 04.08.2019.

²⁴ Hamdočamo 2018, *Velikosrpska ideologija i politika agresije na Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima*, <<https://hamdocamo.wordpress.com/2018/04/07/velikosrpska-ideologija-i-politika-agresije-na-bosnu-i-hercegovinu-i-genocida-nad-bosnjacima/>>, datum pristupa: 04.08.2019

velikosrpska ideologija nastoji legitimirati svoje ciljeve, na drugoj strani Bošnjaci muslimani su, u zavisnosti od potreba ideologije, nelegitiman narod, Srbi koji su izdali svoju vjeru i naciju ili zli, gori od Turaka i sl. Delegitimizacija muslimana i islama u književnom djelu Njegoša, koji ima uzor u epskoj pjesmi, institucionalizirana je u djelu Ive Andrića, Draškovića i drugih i postala je uobičajena u stavovima i riječima zvaničnika Srpske pravoslavne crkve i djelima srpskih naučnika i intelektualaca. Negiranje zločina nad Bošnjacima muslimanima ili, čak, pozitivno vrednovanje zločina počinjenih nad Bošnjacima muslimanima predstavlja sljedeću karakteristiku velikosrpskog ideološkog djelovanja.“²⁵

²⁵ Šarić, Sabahudin, nav. djelo, str. 140

4. OBNOVA VELIKOSRPSKOG DRŽAVNOG PROJEKTA

„Srbi, tvrdi Ćosić, “dva veka” imaju “jedan isti cilj, a to je borba za oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda. Ovo je sedmi rat koji se vodi za ostvarenje tog cilja”²⁶. Srpska intelektualna i politička elita, na čelu sa Dobricom Ćosićem, smatrala je da devedesetih godina XX stoljeća postoje uslovi (unutrašnji i međunarodni, posebno međunarodna politička situacija) za realizaciju navedenog fašističkog projekta genocidnog karaktera. Dobrica Ćosić je smatrao da Srbi trebaju iskoristiti treći veliki događaj u XX stoljeću (propast komunizma u Evropi), kako bi konačno riješili srpsko nacionalno i državno pitanje – uspostavljanje jedinstvene srpske države na Balkanu.“²⁷

Kriza koja je prethodila raspadu Jugoslavije imala je svoje duboko urezane početke u kojima je Bosna i Hercegovina konstantno tražila, željela i htjela ostati u sastavu Jugoslavije, ali pod uslovom da ostanu i Srbija i Hrvatska, no svjedoci smo da to nije rezultiralo tim ciljem. Bosna i Hercegovina je kroz svoju dugu historiju bila etnički izmiješana država te je kao takva prihvatila opstanak u bivšoj državi. Nakon Haške konferencije, poznato je da su kolaboracionisti i Bosne i Hercegovine zajedno sa Srbima radili na uništenju strukture vlasti u Bosni i Hercegovini. Na osnovu Badinterove komisije konstatovan je raspad Jugoslavije, a Republikama je ostavljen rok do 23. decembra da se izjasne o svojoj nezavisnosti. Bosna i Hercegovina je podnijela prijavu za taj postupak navedenoj Badinterovoj komisiji. Poznato je da je sredinom januara 1992. godine za sticanje nezavisnosti potrebna još i volja građana koji se na referendumu trebaju izjasniti o nezavisnosti Bosne i Hercegovine, te je na osnovu ove preporuke Skupština Republike Bosne i Hercegovine donijela odluku o raspisivanju referenduma.²⁸

Dan 29. februar, odnosno 1. mart je itekako važan historijski datum za Bosnu i Hercegovinu. Taj dan su građani odlučili o budućnosti države. Bez obzira na ogromni pritisak SDS-a kao dio vladajućeg tijela tzv. Srpske Republike Bosne i Hercegovine, prijetećim tonovima, zastrašivanjima i mnogim drugim vandalskim i neetičkim ponašanjima, referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine je ipak održan sa jednim jasnim ciljem, iz kojeg se proteže ključno pitanje a

²⁶ Bajtal, Esad 2014, *Zločini i laži Miloševićeve kripto-politike*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, str. 220

²⁷ Todorović, Dragoljub 2010, *Bilans srpskog termidora*, Mali lični brevijar, Treći milenijum, Beograd, str. 117-118 i 155 u *Ćosićev rat - ...*, str. 205.

²⁸ Ćekić, Smail, *Agresija...*, str. 548

koje je glasilo „Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda BiH - Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?“. 99,4 % građana, koji su izišli na referendum, pozitivno je odgovorilo na postavljeno pitanje, a dok je od ukupnog broja od onih koji su izišli na referendum, njih 0,19 % bili protiv postavljenog referendumskog pitanja.²⁹

Dana 6. aprila 1992. godine, nakon već provedenog referenduma i niza dugotrajnih konsultacija, Evropska zajednica je sa svojim saveznicima priznala nezavisnost Bosne i Hercegovine, a naredni dan su to učinile i Sjedinjene Američke Države te je na osnovu toga Bosna i Hercegovina postala priznata te je stekla punu državnu ravnopravnost, nezavisnost i međunarodni suverenitet.³⁰ Na sjednici Generalne skupštine Vijeća sigurnosti UN-a 20. maja 1992 godine, jednoglasno je usvojena Rezolucija 755, a koja se odnosila na preporuku o članstvu Republike Bosne i Hercegovine u Ujedinjenim narodima. Na temeljima ove Rezolucije, Republika Bosna i Hercegovina je dva dana kasnije postala punopravna članica UN-a i UN ju je primio kao Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Predstavnici srpskog naroda u Republici Bosni i Hercegovini su nakon proglašenja nezavisnosti krenuli u proces formiranja tzv. Srpske Republike Bosne i Hercegovine koja je trebala biti jedna od federalnih jedinica u novoj Jugoslaviji. Rješenje o proglašenju Srpske Republike Bosne i Hercegovine doneseno je na sjednici Skupštine srpskog naroda 21. decembra 1991 godine, a kao razlog za to navedeno je da je to izraz volje srpskog naroda te da su oni iskazali volju za tim nakon referenduma. Deklaracija o proglašenju pomenute tvorevine donesena je na narednoj sjednici 9. januara 1992 godine. Tim potezom, odnosno neadekvatnom odlukom, stupilo je na snagu istog dana postojanje navedene države srpskog naroda. Srpska Republika Bosne i Hercegovine je proglašena kao autonomna regija srpskog naroda kao federalna jedinica u sastavu savezne države Jugoslavije. Ta kolaboracionistička tvorevina formirana je kao federalna jedinica zajedničke srpske države srpskog naroda koja postoji od 3. oktobra 1991 godine. Pred kraj 1991. godine, brutalni zločinac Radovan Karadžić je otkrio karte i planove Velikosrpske agresorske politike prema Bošnjacima, gdje je kompletna namjera za genocid nad Bošnjacima bila i ta poznata

²⁹ Begić, Kasim 1997, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991- 1996)*, Bosanska knjiga, Sarajevo, str. 159

³⁰ Čekić, Smail, *Agresija...*, str. 550

izjava Radovana Karadžića koji je u razgovoru sa Gojkom Đogom 12. oktobra 1991 godine između ostalog rekao aludirajući na Bošnjake „...Oni će nestati, taj narod će nestati sa površine zemlje..., da bi tu bilo krvi do koljena i da bi muslimanski narod nestao..., To će biti pokolj krvavi...“³¹

Početkom 1992. (između 9. januara i 19. februara) paradržavni organi kolaboracionističke Republike Srpske Bosne i Hercegovine, među njima i Skupština Republike Srpske, uputili su “Zahtjev načelniku Generalštaba OS SFRJ, komandantima II i IV vojne oblasti (“Strogo povjerljivo, državna tajna - samo za ličnu upotrebu”), u kome su od JNA tražili :

„1. Ustupanje na korištenje oružja i municije: automatske puške, mitraljezi, pištolji, snajperi, te ručni bacači i BST — bestrzajni topovi — prim. S. Č. (gdje ih ne posjeduje TO), odgovarajuće vrste i količine municije.

2. Ustupanje na korištenje transportnih sredstava: terenska vozila (gdje se ne mogu obezbijediti iz popisa), oklopni transporter i po jedan helikopter (samo za oblasne centre javne bezbjednosti). Transportna sredstva prije izlaska iz skladišta, odnosno iz jedinice treba prefarbati u plavu boju i staviti natpis ‘milicija’.

3. Ustupanje na korištenje ostalih sredstava: radio-uređaji većeg dometa za održavanje veza (oblast-oblast, oblast-Vlada, Vlada-savezni organi, naročito nam je potrebna pomoć u organizaciji veza i izradi i korištenju dokumenata za zaštitu tajnosti veza), topografske karte srpskih teritorija (1:100.000 ili 1:50.000), plave (vazduhoplovne) uniforme koje bi se uz odgovarajuće oznake koristile za rezervnu miliciju.“

4.1. IDEOLOŠKA METODA VELIKOSRPSKOG DRŽAVNOG PROJEKTA

Jedina pokretačka snaga je ideologija koja je u stanju pokrenuti ljude da čine najveće oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, gdje uključujemo genocid, zabilježene u dosadašnjoj historiji, među kojima su i neki od zločina koji su zabilježeni na prostorima bivše Jugoslavije u posljednjim decenijama 20. vijeka, odnosno Bosne i Hercegovine. Zbog toga je očuvanje optimizma i održavanje nade u ljudskost, ponekad i teško, potrebno vjerovati srpskim

³¹ Čekić, Smail, *Agresija...*, str. 496-497

intelektualcima koji, poput Vesne Petrović, tvrde: “Moglo bi se reći da je intenzivna nacionalistička propaganda u Srbiji bila potrebna jer nacionalizam nije, za razliku od intelektualne elite, bio razvijen u stanovništvu.” ili Milorada Tomanića, koji u predgovoru svoje knjige “Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj” kaže: „Mada mnogi misle drugačije, trebalo je uložiti veliki napor da se Srbi uvere u ispravnost svega onoga što su neki pripadnici njihovog roda činili tokom ratnih 90-ih godina. Trebalo je srpski narod ubediti da je uvek vodio odbrambene i pravedne ratove koje su uvek započinjali oni drugi. Nije bilo nimalo lako navesti jednog običnog, prosečnog čoveka da iz mirnog porodičnog života ode na ratište i počne da ubija. I da još poveruje da je sravnjivanje Vukovara sa zemljom i držanje Sarajeva u opsadi više od hiljadu dana bogougodno delo srpskih pravednika. Za sve to bila je neophodna dobro razrađena ideologija.“ Pokušat ćemo pokazati u nastavku, a što nam tvrde i relevantni autoriteti u ovoj oblasti, ideologija je ključna snaga koja od ljudskog materijala stvara najstrašnije mašine za ubijanje te izvršenje genocida.

Metoda dvoličnosti koja je maksimalno korištena u velikosrpskoj ideologiji, strategije produkovanja simbola u okviru ove metode su premještanje, korištenje alegorije i sl. Prethodno smo u analizi velikosrpske ideologije vidjeli da se izrazi, pojmovi i nazivi za Turke, koji u velikosrpskom ideološkom diskursu imaju negativnu konotaciju, strategijom premještanja upotrebljavaju i za Bošnjake muslimane, odnosno pokušava se poistovjetiti da su Bošnjaci zapravo Turci. U vezi s ovom strategijom koristi se i druga strategija, tj. korištenje alegorije, parabole, metafore i aluzije. Primjeri ovih simboličkih formi u velikosrpskoj ideologiji uglavnom su preuzeti iz epske poezije i djela Njegoša i Andrića. Metafore koje se koriste u velikosrpskoj ideologiji također su preuzete iz književnosti, kao na primjer korištenje „kosovskog zavjeta“ u ravni s „Novim zavjetom“. Dvoličnost sa strategijama kao što su tajnovitost, negiranje, dvosmislenost, odvrćanje pažnje od realnih činjenica itd., također je karakteristična za sve elemente velikosrpske ideologije. Može se reći da ova ideološka strategija ima posebno mjesto u srpskoj historiografiji jer historijske činjenice prezentira sukladno velikosrpskoj ideologiji. Velikosrpski politički projekti također predstavljaju pravi primjer korištenja ovih strategija. U srpskoj historiji imamo niz tajnih programa.

“Načertanije” je u početku bio „tajni“ dokument, što je bio slučaj i s Memorandumom SANU ili vojnim planom „RAM“ za zaokruženje teritorija “Velike Srbije”. Sam sadržaj političkih programa, također, kao što smo ranije ukazali, radi opravdavanja svojih ciljeva koriste ove strategije. Dopadljivost je sljedeća strategija produkovanja simbola u okviru metode ideološkog

djelovanja dvoličnosti. U okviru ove strategije institucije ili društveni odnosi se opisuju na način da iziskuju pozitivnu valorizaciju. Opisivanje zločina kao pozitivnog djela u Njegoševom „Gorskom vijencu“, predstavljanje uspostave drevne srpske države kao interesa za sve slavenske narode i sl. predstavljaju primjere ove strategije.

Tako Garašanin u svom političkom programu potrebu za formiranjem “Velike Srbije” iznosi na takav način da se čini kako je to jedan pozitivan i koristan čin za sve balkanske narode. Ova strategija može se zapaziti i u Memorandumu SANU, ali u drugoj formi. Insistiranje na ugroženosti Srba u komunističkoj Jugoslaviji, što nije bilo u skladu s realnim stanjem, predstavlja očit primjer strategije u kojoj se postojeći odnosi i procesi predstavljaju na iskrivljen način. Dvoličnost kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji u direktnom je odnosu s elementima genocida demonizacija i negiranje. Utjecajnu ulogu u demonizaciji Bošnjaka muslimana ili, prema terminologiji Thompsona i Quetsa, dehumanizaciji imali su zvaničnici Crkve te simboličke forme preuzete iz djela Njegoša, Andrića, Draškovića i djela srpskih naučnika. Thompson i Quets o ovome kažu: „Element (dehumanizacije) je ocrnjivanje drugih grupa, bilo kao podljudskih vrsta, bilo putem metafora o bolesti. Postoji konsenzus o tome da ovaj tip klevetanja obezbjeđuje moralnu suglasnost za opšte uništenje oklevetanih.“

Analiza ideologije, prema Thompsonu, uglavnom je usmjerena na analizu načina preplitanja značenja simboličkih formi s odnosima moći i dominacije. Dakle, u analizi ideologije analiziraju se metode u okviru kojih se značenja u društvenom svijetu mobiliziraju u funkciji podrške osobama ili grupama koje zauzimaju ili namjeravaju zauzeti pozicije moći.

Proučavanje ideologije je, ustvari, proučavanje metoda koje se koriste da bi se značenje simboličkih formi dovelo u službu uspostavljanja i očuvanja odnosa dominacije u specifičnim društveno-historijskim uvjetima. „Za dalje razumijevanje neophodno je objasniti dva osnovna pojma koja Thompson koristi u svom teorijskom pristupu; ‘značenje’ i ‘simbolične forme.’ Pod značenjem se ovdje misli na značenje simboličkih formi, koje je ukorijenjeno u društvenoj strukturi i koje je rašireno u društvenom svijetu. Pod simboličkim formama podrazumijeva se širok spektar aktivnosti, izričaja, slika, tekstova koje proizvode određeni akteri, a zatim ih akteri i drugi pripadnici društva tumače kao pojmovne konstrukcije. „Ovdje su veoma značajna lingvistička sredstva, kako verbalna (govorna) tako i pisana. Međutim, simboličke forme mogu poprimiti i izvanjezičku i kvazijezičku suštinu. Drugim riječima, simboličke forme obuhvataju širok spektar pojava sa značenjem - od aktivnosti, glasova, oponašanja, izgovora, pokreta pa do riječi, tekstova,

televizijskih programa i umjetničkih djela.“ Simboličke forme, shodno ovoj definiciji, obuhvataju veoma široko područje ljudskog mišljenja i djelovanja i, kao što ćemo vidjeti, predstavljaju bogate resurse za ideološku upotrebu.“³²

³² Šarić, Sabahudin, nav. djelo, str. 17

5. BIHAĆ PRIJE I U AGRESIJI NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU

Disolucijom Jugoslavije i početkom ratnog sukoba, Bihać kao i mnogi drugi gradovi u Bosni i Hercegovini, je bio oko četiri godine opkoljen, a njegovi žitelji proživljavali su pravi humanitarni pakao. Svjetska zajednica nije htjela participirati u oslobađanju Bihaća, a Hrvatskoj je prepušteno da odluči želi li sama pomoći Bihaću. U ljeto 1995. opsada Bihaća je probijena. Zajedničkim snagama branitelji Petog korpusa i Hrvatskog vijeća obrane iz Bosne i Hercegovine spajaju se s Hrvatskom vojskom na rijeci Korani i spašavaju Bihać i njegove građane od daljnjeg stradavanja.

Bihać je zaradio jako veliki udarac gubitkom velikog broja svojih stanovnika i značajnoj materijalnoj šteti.

Izranjenost ovog starog grada brojnim stradanjima je jako velika; gotovo svaka generacija na ovom regionalnom području pamti jednu traumu i sve su ostavile dubok trag u kolektivnoj svijesti njegovih stanovnika koje utječu i na život i razvoj grada.

Bihać je danas univerzitetski grad te privredno, administrativno i kulturno središte Unsko-sanskog kantona, no ispred ovog, nekad razvijenog obrtničkog i privrednog centra, zahtjevan je put oporavka. Sve manji broj građana pronalazi snage za održivo proizvodno poduzetništvo, a većina sigurnost pokušava naći u javnim i uslužnim službama. Zasigurno takav nesrazmjer između neprivređujućih i privređujućih djelatnosti ne stvara plodno tlo za održiv i prosperitetan razvoj.

Duga represivna historija i snažna hijerarhijska podjela stanovništva kroz historiju jako otežavaju razvoj svijesti o velikoj važnosti građanske (pro)aktivne uključenosti u procese donošenja odluka koje se tiču njihove sadašnjosti i budućnosti. Prepuštanje odgovornosti odlučivanja drugima i tretiranje javnih službenika kao elitne klase predstavljaju velike kočnice razvoju.

Ovaj prekrasan stari grad i njegovi građani dijele sudbinu sa cijelom regijom te zaslužuju i nužno trebaju transformativne promjene, puno snažne volje i strpljenja koje svako društvo,

duboko istraumatizirano brojnim stradanjima i siromaštvom, nužno treba, kako bi osvijestili svoje potencijale i presudnu ulogu koje proaktivni građani imaju u kreiranju lokalnih politika.³³

U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu u periodu 1992.-1995. godine, Bihać zajedno s cijelim područjem Bihaćkog okruga nalazi se 1201 dan u potpunoj blokadi i izolaciji. Iako je bio izložen svakodnevnim granatiranjima i stradanjima civilnog stanovništva, zahvaljujući jedinicama Petog korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine, Hrvatskog vijeća obrane regije Bihać i MUP-a, Bihać je obranjen. Poslije rata, Dejtonskim mirovnim sporazumom iz 1995. godine i novim administrativno-političkim ustrojem BiH, Bihać je postao sjedište Unsko-sanskog kantona.

U nastavku ćemo detaljno obraditi predratni period grada; aferu *Agrokomerc* kao i dalji put njenog glavnog aktera, Fikreta Abdića, prema prvim višestranačkim izborima, a potom i izdavanju sopstvenog naroda; političke pripreme srpskih vlasti za stvaranje etnički čistih srpskih prostora; strukturu i način organizacije civilne vlasti Okruga Bihać kao i vojnih struktura na svim stranama ratišta, uključujući jedinice koje su bile u sklopu TO Bihać te brigada i jedinica koje kasnije ulaze u sastav Petog korpusa, vazduhoplovne grupe, kao i vojne strukture svih ostalih vojski koje su učestvovala u nekoj od bitaka na prostoru Bihaća (Srpska vojska Krajine, Vojska Republike Srpske, Vojska Jugoslavije, Hrvatske oružane snage te Hrvatsko vijeće obrane)

5.1. PERIOD 1980.-1992.

Prema popisu iz 1981. godine općina Bihać je imala 65.544, a grad Bihać 29.875 stanovnika.³⁴ Nakon Drugog svjetskog rata, u Bihaću je došlo do širenja opismenjavanja, obrazovanja te kulturnog uzdizanja stanovništva sa različitim sadržajima. Također, ovaj period je bio obilježen velikim privrednim razvojem te su tako nastajale i razvijale se fabrike poput *Kombiteksa*, *Krajinametala* i *Polietilenke*, koje će do agresije biti nosioci privrednog razvoja.

³³ GreenWay Tour 2 Parks, *Povijesni grad Bihać*, <<https://www.greenwaytour2parks.com/istra%C5%BEite-lokalno/povijesni-grad-biha%C4%87.html>>, datum pristupa: 07.05.2019.

³⁴ Grupković, Dragutin (za izdavača), *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije, Knjiga I – podaci po naseljima i opštinama*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, str. 65

Ovaj period je bio obilježen i kulturno-sportskim razvojem. Na prostoru Bihaća su djelovale mnoge kulturne ustanove (Regionalni muzej Pounja, Muzej AVNOJ-a, Istorijski arhiv, Gradska galerija, Mala galerija, Narodna biblioteka Bihać, Dom JNA, Radnički univerzitet, a izgrađena je i grandiozna zgrada za budući Dom kulture) kao i kulturno.umjetnička društva (poput *KUD Krajina*, *Bihaćki plesni ansambl* itd.). Što se tiče sporta, bio je veoma obogaćen nastankom *KKK Una Bihać*, koji je ostvario zapažene rezultate u bivšoj državi (poput osvojenog drugog mjesta 1982. godine na prvenstvu Bosne i Hercegovine). Također, kickboxing klub *Bihać*, osnovan 1984. je bio jedan među prvim osnovanim kickboxing klubovima u SFRJ.

5.2. AFERA „AGROKOMERC“

„Agrokomerc je, pre nego što je postao „nosilac privrednog razvoja” BiH i Jugoslavije, bio zemljoradnička zadruga. U Maljevcu, u Hrvatskoj, 1969. godine formirana je zemljoradnička zadruga Agromerkantilija sa 26 zaposlenih. U međuvremenu, 1970. godine direktor postaje Fikret Abdić (rođen 1939. godine u Velikoj Kladaši). Preduzeće menja sedište i seli se u Bosnu i Hercegovinu, u Veliku Kladašu, a 1972. godine menja ime u Agrokomerc. Posle samo nekoliko godina Agrokomerc prerasta u jedan od najvećih poljoprivredno-prehrambenih kombinata u Jugoslaviji sa 13.600 zaposlenih. Mnogi i dalje smatraju da je “čarobni štapić” u glavi Fikreta Abdića jedini zaslužan za meteorski uspeh preduzeća. Naravno da je to jedna vrsta “urbane legende”.

Tražeci objektivne razloge za tako brzi uspon Agrokomerca Admir Mulaosmanović, naučni saradnik sarajevskog Instituta za istoriju, objasnio je u svom istraživanju da je 1971. godine Bihaćka (Cazinska) Krajina postala poligon za testiranje “novog kursa” jugoslovenskog partijsko-državnog rukovodstva za period 1971-1991. godine. Osnovne karakteristike “novog kursa” bile su jačanje “na terenu” koncepta državnosti republika i podsticanje privrednog razvoja kroz oslanjanje na „nosioce razvoja” modelom dislokacije velikih privrednih sistema.

Te godine skockala se još jedna srećna okolnost (pored “novog kursa”) zbog koje je narod Cazinske Krajine definitivno ubeđen da ga je “bog pogledao” i da mu je “kašika upala u med” – na funkciju predsednika Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine došao je njihov

“politički Babo” – Hamdija Pozderac. To je automatski u svesti ljudi proizvelo očekivanje da će u njihov nerazvijeni kraj poteći milijarde dinara iz jugoslovenskih fondova namenjenih nedovoljno razvijenim područjima.

Analize radne grupe Izvršnog veća BiH iz 1987. godine pokazale su da je prosečna stopa rasta proizvodnje u Agrokomercu od 1982. do 1986. godine bila viša od 10 odsto, da su ukupni prihodi u 1985. godini bili 132,7 miliona dinara, a 1986. godine 332,3 miliona dinara, i da je izvoz 1986. bio oko 42 miliona dolara. Više od 70 odsto izvoza išlo je preko velikih inostranih trgovačkih partnera Tuson, Jugotrada i Flavorex. Zanimljivo je da su vlasnici tih kompanija bili jugoslovenski državljani – Radivoje Čuković (Tuson, Panama), Kosta Govedarica (Jugotrada, Švajcarska), Husein Melkić (Flavorex, Kanada).

Najviše tog novca “usisavao” je Agrokomerc i njegov spretni direktor Fikret Abdić. Kapital koji su razvijeni delovi Jugoslavije “odvajali od usta” nemilice je trošen u Velikoj Kladaši i Agrokomercu za razne proizvodne ali i neproizvodne (objekti društvenog standarda, ugostiteljstvo, lokalna infrastruktura) investicije.

Kad je kriza mogla gotovo da se opipa prstima, bosanskohercegovački političari tražili su od Fikreta Abdića i Agrokomerca da smanjuje investicije, jer nije bilo para. Savetovano mu je da uskladi razvoj Agrokomerca prema sugestijama Krajgerove komisije ali i mogućnostima Bosne i Hercegovine. Poslovni odbor Agrokomerca odbio je partijske smernice vrha BiH da uspori (nelegalni) rast kombinata i nastavio s istom poslovnom politikom razvoja s tuđim kapitalom.

Za početak raspetljavanja “afere Agrokomerc” uzima se noć 26. na 27. januar 1987. godine. Tada se dogodio požar u centralnom skladištu Agrokomercove radne organizacije “Reprom” u prehrambeno-prerađivačkom kompleksu “Polje”.

Služba državne bezbednosti (SDB) pokrenula je istragu i preuzela kontrolu nad svim postrojenjima Agrokomerca. To je bio signal da je vojska izgubila (ili predala) kontrolu nad velikokladaškim kombinatom. Istraga utvrđuje da je za požar kriv propust u protivpožarnom sistemu, mada to nikad nije napisano i potpisano. Mnoge kasnije analize i izveštaji sugerisali su da je požar insceniran kako bi državni istražni organi Jugoslavije imali nesporan povod za ulazak u Agrokomerc.

Utvrđeno je da je teleksom izdato pet lažnih naloga, tobože iz banaka u Prištini, Beogradu i Ljubljani, za isplatu 15,5 milijardi novih dinara Privrednoj banci u Bihaću u korist Agrokomerca.

Bio je to alarmantan slučaj kriminalnog prodora u platni sistem, svojevrsna novčana pljačka... Savezno izvršno veće uputilo je savezne inspektore koji su utvrdili činjenice i podneli prijave protiv učesnika. Međutim, čitav slučaj je zataškan, nađena su sredstva i vraćena u tokove platnog sistema. Da je postupljeno zakonski i da je do kraja raščišćen ovaj slučaj, pogotovo što se već znalo i za druge nezakonitosti u Agrokomercu, moglo je to uticati na drugačiji tok afere.

Proširenom istragom i zahvaljujući medijima utvrđeno je da su 63 jugoslovenske banke učestvovala u plasiranju novca za Agrokomerc preko lažnih menica tog preduzeća.

Delegacija Jugoslovenskog tržišta novca pokušala je u leto 1987. godine da smiri aferu i nagodi se u Sarajevu. Postignut je dogovor da se menice Agrokomerca pretvore u trogodišnji kredit koji bi garantovala Privredna banka Sarajevo. Banka je pristala na izuzetno visoke kamate, rizikujući bankrot. Drugo rešenje bila je tužba protiv Agrokomerca.

Da bi se smirile tenzije, vlasti u Sarajevu donele su program prevremene otplate dugova Agrokomerca i BiH je isplatila preostalih 255 miliona dolara duga. Gotovo da nije bilo bosanskohercegovačkog političara koji u kasnijim javnim nastupima nije jadikovao kako je to bio ogroman teret koji je dodatno usporio privredni razvoj te jugoslovenske republike.

Tako su jednoglasnom odlukom centralnog radničkog saveta SOUR Agrokomerc 4. septembra 1987. godine smenjeni Fikret Abdić, generalni direktor i Poslovodni odbor, a 8. septembra 1987. Abdiću se oduzima poslanički imunitet da bi 15. oktobra bio opozvan s mesta člana Saveznog veća Skupštine SFRJ. Suđenje Fikretu Abdiću počelo je 5. maja 1988. godine. Prvostepenom sudskom presudom bio je osuđen na 4,5 godina zatvora, ali presuda nikada nije dobila pravosnažnost. Iz zatvora je izišao krajem oktobra 1989. godine.

Afera Agrokomerc trajala je sve do 1989. godine.³⁵

³⁵ Trebević info portal 2017, *Sve što treba da znate o Fikretu Abdiću i aferi "Agrokomerc"*, <<https://trebevic.net/tema/sve-sto-treba-da-znate-o-fikretu-abdicu-i-afere-agrokomerc/>>, datum pristupa: 07.09.2020.

5.3. DEMOKRATSKI IZBORI

Opći izbori u SR BiH održani su 18. novembra 1990. godine. Ovo su bili prvi višestranački izbori. Izabrani su članovi Predsjedništva SR BiH, poslanici u Skupštini SR BiH (dvodomni parlament podijeljen u Vijeće građana i Vijeće općina). Odziv birača na izborima bio je 77,83 posto od 3.033.921 broja upisanih.

Pobjedu na izborima odnijele su tzv. nacionalne stranke - Stranka demokratske akcije, Srpska demokratska stranka i Hrvatska demokratska zajednica, koje nakon izbora formiraju vlast u Republici.

„Svoje kandidate za Predsjedništvo BiH istaklo je 8 političkih stranaka sa 27 kandidata, uz još jednog nezavisnog kandidata (ukupno 28 kandidata). Kao što je poznato izabrano je 7 članova Predsjedništva iz tri nacionalne stranke (Stranka demokratske akcije 3, Srpska demokratska stranka 2 i Hrvatska demokratska zajednica 2).“³⁶

„Nakon završetka prvih višestranačkih parlamentarnih izbora u BiH, rezultati su pokazali da je SDA osvojila najveći broj glasova. Iako je najviše pojedinačnih glasova dobio Fikret Abdić, Izetbegović je zahvaljujući konsenzusu izabran za predsjednika Republike Bosne i Hercegovine iz reda bošnjačkog (muslimanskog naroda).“³⁷

5.4. POLITIČKE PRIPREME ZA AGRESIJU NA BIHAĆ I BOSANSKU KRAJINU

„Agresija na R BiH pripremana je planski i obuhvatala je sve subjekte društvenog života. Vojno-političke pripreme odvijale su se u više faza i imale su za cilj potpunu aneksiju R BiH. Proces regionalizacije prostora R BiH uoči ratnih dešavanja bio je usmjeren ka naglašavanju etničkog principa u definiranju regiona, uz netačna interpretiranja ekonomskih pokazatelja,

³⁶ Arnautović, Suad 1996, *Izbori u Bosni i Hercegovini '90 – Analiza izbornog procesa*, Promocult, Sarajevo, str. 103

³⁷ Biografija.org 2019, *Alija Izetbegović*, <<https://www.biografija.org/politika/alija-izetbegovic/>>, datum pristupa: 07.09.2020.

namjerna previđanja tržišnih i svih drugih faktora ekonomskog i socijalnog karaktera, uz jasne pokušaje vezivanja regionaliziranih prostora za Srbiju i Hrvatsku.

Na prostoru Bosanske krajine SDS-a je počela sa formiranjem paradržavnih oblika vlasti. Već 21. januara 1991. godine pokrenuta je inicijativa za formiranje Zajednice opština Bosanske krajine (u daljem tekstu ZOBK-a). U pripremama za osnivanje ove Zajednice, čelnici SDS-a su uvjerali javnost da ova Zajednica nema političku već ekonomsku, kulturnu i razvojnu dimenziju. Međutim, vrijeme je dematiralo ova SDSova uvjeravanja i ova zajednica je prerasla u politički faktor koji je svojim potezima na prostoru Bosanske krajine doveo do masovnih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

Na sastanku održanom 7. aprila 1991. godine Regionalni odbor SDS-a odobrio je inicijativu za osnivanje ZOBK-a, a već 10. aprila 1991. godine Skupštine opština s većinom srpskog stanovništva (opštine Čelinac, Srbac, Ključ, Titov Drvar i Bosanski Petrovac) glasaju za priključenje još nepostojećem ZOBK-u. Ostale opštine sa srpskom većinom (Bosanska Gradiška, Bosansko Grahovo, Bosanska Dubica, Laktaši, Prnjavor, Glamoč i Skender-Vakuf) priključuju se 11. i 12. aprila 1991. godine.³⁸

„U provođenju koncepta stvaranja velike Srbije, novouspostavljena zajednica počela je sa aktivnostima stvaranja veza sa SAO Krajinom u R Hrvatskoj. U iskazivanju podrške secesionističkoj politici Srba u R Hrvatskoj, 5. maja 1991. godine održana je vanredna sjednica Skupštine ZOBK-a na kojoj je iskazana bezrezerva podrška SAO Krajini u R Hrvatskoj. Posebno je Radovan Karažić podržavao stvaranje SAO Krajine. Koliko je Radovan Karažić podržavao ovaj secesionistički čin najbolje ilustrira pismo podrške koje je uputio Milanu Babiću. Čestitajući na proglašenju SAO Krajine Radovan Karažić naglašava potrebu srpskog jedinstva u svim segmentima ali i državnog jedinstva Srba. Iz ovog pisma jasno se isčitavaju poruke o potrebi stvaranja i ujedinjenja Srba u jedinstvenu državu.“³⁹

„Skupština ZOBK-a se na svojoj 7. sjednici, održanoj 16. septembra 1991, transformisala u Autonomnu Regiju Krajina (dalje u tekstu: ARK). U toj odluci o transformiranju objavljuje se osnivanje ARK-a kao neodvojivog dijela Savezne države Federativne Jugoslavije i sastavnog

³⁸ Begić, Mujo 2013, *U opsadi 1201 dan: sigurna zona UN-a Bihać*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, str. 65

³⁹ Isto, str. 68-69

dijela Federativne jedinice BiH. Istog dana usvojen i Statut ARK-a, koji je bio gotovo identičan Statutu ZOBK-a.“⁴⁰

Nedugo zatim, 16. septembra 1991. godine, ova zajednica općina je transformirana u SAO (srpsku autonomnu oblast).

„Provodeći u praksi ideju Bosanska krajina konstitutivni činilac nove jugoslovenske federacije rukovodstvo SDS-a je došlo do suštinskog problema: kako riješiti prostore koji nisu etnički čisti ili u kojima su Srbi manjina ili imaju podjednak nacionalni sastav i kako od Bosanske Krajine napraviti srpski etnički ekskluzivitet.“⁴¹

5.5. ORGANIZACIJA ODBRANE GRADA BIHAĆA

5.5.1. Civilna vlast

„Da bi se mogli oduprijeti agresiji srpske vojske trebalo je stvoriti jedinstvenu vlast, njene organe i oružane snage. Na temelju tadašnjeg Ustava SR BiH prema Ratnom planu u slučaju napada na SR BiH organizira se Okružna vlast. Stvorena je Skupština Okruga Bihać, Predsjedništvo Okruga Bihać i Vlada Okruga Bihać sa sekretarijatima predviđenim za ratno stanje. Još nije bio stvoren Peti korpus, ali je ova najviša vlast u Okrugu objedinila oružane snage Okruga pod resorom Okružnog sekretarijata za narodnu odbranu. Za Okružnog sekretara odbrane postavljen je major Mirsad Sedić, a za Komandanta Okružnog štaba major Hajro Osmanagić. Predsjednik Okružnog Predsjedništva bio je dr. Irfan Ljubijankić, potpredsjednik Mirsad Veladžić, te članovi, Braco Alagić, Tomislav Dretar, Muhamedagić iz Cazina i predstavnik Bosanskog Petrovca zvani Doktor.“⁴²

⁴⁰ Isto, str. 69

⁴¹ Isto, str. 80

⁴² Visitbihac.com, *Historija grada*, <https://www.visitbihac.com/bs/sadrzaj/historija-grada/38?fbclid=IwAR2PhJm6DwlAX1MGzh1RLB47DFpUnC-5h0HWATHxjn_xePzLVDN_-4Tzcic>, datum pristupa: 08.09.2020.

5.5.2. *Vojna struktura odbrambenih snaga*

5.5.2.1. *Struktura jedinica TO Bihać*

„Općinski štab teritorijalne odbrane (TO) Bihać razvio je šest odreda TO i to: Orašac, Brekovića, Centar-Ozimice, Gornje Prekounje, Bakšaiš, Vrsta, kao i nekoliko samostalnih četa. Odredi su imali različita brojna stanja. Ukupno u odredima TO i štabovima sa prištapskim jedinicama bilo je 4892 borca i starješina i 901 cijev naoružanja raznih modela i kalibara, među kojima 5 MB 159 lovačkih pušaka. Ovim jedinicama dodijeljeni su rejoni i zone odgovornosti prema SCA, koja se protezala od sela Rastovača (tt. 338) na Bugaru, preko Kantarske grede, Vikića, Prnjavora, sela Mušica, Vrela Klokota, Skočaja, Golubića, Ribičke glavice, Orljana, Čekrlija, Velikog i Malog Založja, Spahića glavice, sela Jezera do Donjeg Brkića i rijeke Une.

U toku svog borbenog djelovanja jedinice TO Bihać imale su sljedeće gubitke: poginulo je 73, ranjeno 111 i nestalo oko 250 boraca i starješina. Gro nestalih je bio u junu 1992. godine sa prostora Kulen-Vakufa, Orašca i Cukova, čak 235 boraca koje je srpsko-četnički agresor zarobio i likvidirao. Gubici su iskazani za period od aprila 1992. godine pa sve do rasformiranja TO sredinom 1993. godine“⁴³

5.5.2.2. *Vazduhoplovne grupe*

„Naše vazduhoplovstvo je stvarano sa sasvim određenim ciljevima i zadacima, bez obzira što nisu postojale materijalne pretpostavke i vazduhoplovi. Jedino je postojao ljudski potencijal. Naime, gotovo svi piloti i tehničko osoblje bihačkog aerodroma nesrpske nacionalnosti odbili su letjeti za račun bivše JNA. Ubrzo zbog lične sigurnosti 23. i 24.04.1992. godine napuštaju svoja radna mjesta u JNA i prijavljuju se u TO Okruga Bihać. Tom prilikom prešlo je na stranu TO BiH 125 pripadnika vazduhoplovstva sa aerodroma Željava i to: 25 oficira, 14 oficira VTSI, 58 mlađih oficira i oko 30 vojnika. Prelaskom u TO svi su se oni uključili u TO Okruga van svoje profesije. No, oni nisu skidali s uma moguće formiranje vazduhoplovne grupe za koju se iskazala nasušna potreba u cilju uspostave vazdušnog mosta Bihać-Zagreb zbog blokade Okruga Bihać.“⁴⁴

⁴³ Felić, Bejdo 2002, *Peti korpus 1992.-1995.*, Ljiljan, Sarajevo, str. 18

⁴⁴ Isto, str. 20-22

5.5.2.3. *Formiranje taktičkih i operativnih jedinica sa sjedištem u Bihaću*

5.5.2.3.1. *Prva bihačka pješačka brigada*

„Prva bihačka pješačka brigada, formirana je 19.7.1992. godine u selu Kamenica kod Bihaća. Prve čelne starješine u brigadi bile su: komandant brigade major Mirsad Selmanović, a načelnik Štaba potpukovnik Izet Pajić. Pomoćnici komandanta bili su: za moral, IPD i VP Jašarević Senudin, za logistiku Šiljdedić Ekrem, za popunu i personalne poslove Hodžić Nedib i za bezbjednost Ćurtović Kasim. Brigada je imala razvijenu komandu sa prištapskim jedinicama i jedinicama podrške i to: mješovitu artiljerijsku bateriju sa minobacačima 82 i 120 mm, mješoviti protivoklopni vod i mješoviti LARV PZO, tri pješačka bataljona i logističke jedinice.

U 1. bihačkoj pješačkoj brigadi, na dan formiranja, bilo je 85 oficira, 121 podoficir i 1131 borac, ili ukupno 1337 boraca i starješina. Na taj dan brigada je imala i oko 1/3 naoružanja.

U toku odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. godine brigada je imala sljedeće gubitke: 307 poginulih, 1763 ranjenih, 69 nestalih ili zarobljenih i 518 povrijeđenih, ili svega 2657 boraca i starješina. 29 boraca i starješina su dobitnici “Zlatnog ljiljana”.⁴⁵

5.5.2.3.2. *Druga bihačka muslimansko-hrvatska pješačka brigada*

„Druga bihačka muslimansko-hrvatska pješačka brigada formirana je 19.7.1992. godine u Žegararu. U predgrađu Bihaća. Imenom muslimansko – hrvatska proglašena je zato što je 1. bataljon bio popunjen borcima i starješinama hrvatske nacionalnosti. Prve čelne starješine u brigadi bile su: komandant Atif Dudaković, major, načelnik štaba, ujedno zamjenik komandanta Vlado Šantić.

Brojno stanje na dan formiranja Brigade: 83 oficira, 120 podoficira i 1136 boraca ili 1339 ukupno. Brigada je na dan formiranja imala oko 1/3 piešačkog naoružanja raznih vrsta i kalibara, jedan MB 120 mm i još nekoliko MB 82 i 60 mm.

U toku OOR 1992-1995. godine brigada je imala sljedeće gubitke: 371 poginulog, 1694 ranjena i 6 nestalih, 303 zarobljena, ili ukupno 2374 boraca i starješina. 20 boraca i starješina su

⁴⁵ Isto, str. 25

dobitnici „Zlatnog ljiljana“, 7 nosilaca srebrnog štita, 1 zlatnog grba, 1 narodnog heroja i još tri sa ostalim nagradama.“⁴⁶

5.5.2.3.3. Odred za specijalna dejstva

„Odred za specijalna dejstva formiran je 7.4.1992. godine u Bihaću, uz saglasnost i odobrenje Opštinskog štaba TO Bihać. Prve čelne starješine Odreda za specijalna dejstva bile su: komandant: Senad Šarganović Šargan, kapetan 1. klase, zamjenik komandanta Rekić Esnaf i pomoćnik komandanta za logistiku Hasan Šarganović.

OdsD ustrojen je prema privremeno urađenoj formaciji. U Odred su pristupili isključivo dobrovoljci. OdSD imao je Komandu i potčinjene jedinice: Odjeljenje veze, Kurirsko odjeljenje, tri čete za specijalna dejstva i Logistički vod.

U OdSD je bila u početku samo jedna četa, a kasnije je razvijen i imao je 12 oficira, 15 podoficira i 421 borca, ili ukupno 448 boraca i starješina. Većina boraca posjedovala je lično naoružanje

U OOR 1992-1995. godine OdSD do svog rasformiranja imao je slijedeće gubitke: 43 poginula, 130 ranjenih i 1 nestali/zarobljeni, ili svega 174 borca i starješine.“⁴⁷

5.5.2.3.4. Bataljon Vojne policije

„Bataljon Vojne policije formiran je 21.10.1992. godine u Bihaću, Odlukom komandanta 5. Korpusa Prve čelne starješine bile su: komandant Mešić Senijad, kapetan, a njegov pomoćnik za popunu i personalne poslove Zuhdija Sulić. Ostala formacijska mjesta Komande BVP ostala su nepromijenjena. Na dan formiranja u Bataljonu Vojne policije bilo je: 17 oficira, 12 podoficira i 272 borca ili ukupno 301 borac i starješina.

⁴⁶ Isto, str. 26

⁴⁷ Isto, str. 34

U Odbrambeno-oslobodilačkom ratu 1992-1995. godine, Bataljon je imao sljedeće gubitke: 32 poginula, 246 ranjenih, 12 nestalih/zarobljenih, ili ukupno 290 boraca i starješina.“⁴⁸

5.5.2.3.5. *Peta tenkovska četa*

„Peta tenkovsku četa formirana je 5.12.1992. godine u Bihaću, Odlukom komandanta 5. korpusa. Prvi čelni starješina 5. tenkovske čete bio je komandir čete Sedin Imamović. Ostale starješine naknadno su popunjavane. Četa je u svom formacijskom sastavu imala Komandu, tri tenkovska voda i Desetinu za tehničko održavanje borbenih vozila. Popuna Tenkovske čete vršena je borcima-tenkistima iz svih jedinica 5. korpusa

Na dan formiranja četa je brojala: 1 oficira, 3 podoficira, 37 boraca, ili ukupno 41 borca i starješinu. Četa je dijelom naoružana pješačkim naoružanjem, a u svom sastavu imala je 5 tenkova T-55 I 5 oklopnih transportera M-60.

Peta tenkovska četa 5. korpusa rasformirana je 27.10.1995. godine, a ljudstvo i sredstva iz njenog sastava ušla su u 5. mehanizovani bataljon 5. korpusa.“⁴⁹

5.5.2.3.6. *Peti mješoviti artiljerijski divizion*

„Peti mješoviti artiljerijski divizion formiran je 25.2.1994. godine u Bihaću. Prve čelne starješine 5. MAD-a bili su komandant Behrem Rizvo i zamjenik Imširević Samir. Pomoćnici komandanta bili su: za moral, IPD I VP Terzimehić Haris, za obavještajne poslove Bećirspahić Sead, za popunu i pers. Poslove Mizić Zlatko i logistiku Fajković Husnija.

Peti MAD imao je Komandu i formacijom predviđene jedinice: Komandni vod, Mješovitu artiljerijsku bateriju 120 mm, Haubičku bateriju 105 mm, Bateriju LRL 107 mm, LARV PZO i Logistički vod.

U sastav 5. MAD-a ušla je Mješovita baterija 5. korpusa, koja je bila kao prištapska jedinica od njegovog formiranja. Ostalo ljudstvo odgovarajućih VES-ova dokomandovano je iz drugih

⁴⁸ Isto, str. 34-35

⁴⁹ Isto, str. 35-36

jedinica 5. korpusa. Na dan formiranja 5. MAD imao je u svom sastavu: 10 oficira, 22 podoficira i 72 borca, ili ukupno 104 borca i starješine. Od oruđa 5. MAD je imao topa ZIS-a i 2 topa B-1, 3 minobacača 120 mm, rakete LRL 107 mm, komada 5, TE-8, komada 2, PLK, komada 2, k-11, komada 9 i FAGOS 4.

Nakon rasformiranja koje je uslijedilo naređenjem Generalštaba ARBiH sve ljudstvo i sredstva ušla su u sastav novoformiranog 5. mješovitog artiljerijskog puka (MAP) koji je formiran 12.8. 1995. godine u Bihaću.

Na dan formiranja 5. MAP je u svom sastavu imao: 29 oficira, 52 podoficira i 376 boraca ili 457 ukupno. Od naoružanja je imao: dio pješačkog naoružanja, 6 topova B-1, LRL 107 komada 11, VBR-107 mm, haubica 105 mm 4, haubica 122 mm 3, topova T-12/100 mm 2, SO oruđa 76 i 90 mm 2, te više „maljutki“ i drugih raketa.

Od svog formiranja pa sve do kraja rata MAD i MAP imali su sljedeće gubitke: 5 poginulih, 38 ranjenih i nestalih/zarobljenih, ili ukupno 70 boraca i starješina. 6 boraca i starješina iz MAD-a i MAP-a su nosioci značke „Zlatni ljiljan“.⁵⁰

5.5.2.3.7. Peti protivoklopni artiljerijski divizion (MPOAD)

„Peti protivoklopni artiljerijski divizion (MPOAD) formiran je 26.2.1995. godine u Bihaću. Ljudstvo 5. MPOAD-a, na dan formiranja činilo je: 8 oficira, 10 podoficira i 64 borca ili 82 ukupno. Ljudstvo je dijelom naoružano pješačkim naoružanjem. Od oruđa je bilo: 2 topa 76 mm, ZIS i više lansiranih protivoklopnih raketa. Nosioci značke „Zlatni ljiljan“ su 3 borca.

6. MPOAD je rasformiran 11.8.1995.godine. Ljudstvo i tehnika ušli su u sastav novo formiranog 5. MAP-a.⁵¹

⁵⁰ Isto, str. 37-38

⁵¹ Isto, str. 38-39

5.5.2.3.8. *Peta mješovita lahka artiljerijska baterija (MLAb) PZO*

„Peta mješovita lahka artiljerijska baterija (MLAb) PZO formirana je 30.5.1995. godine u Bihaću. Na dan formiranja Baterija je imala u svom sastavu: 2 oficira, 8 podoficira i 35 boraca ili svega 45. Pored dijela pješackog naoružanja baterija je imala oruda „BOFORS“ i 20/3 mm i rakete za PZO.

Od formiranja 5. MLAb pa do kraja rata poginuo je jedan borac. Od 11.9.1995.godine 5. MLAb ušao je u sastav novoformiranog 5. lahkog artiljerijsko-raketnog divizionu PZO-a.“⁵²

5.5.2.3.9. *Peti inženjerski bataljon*

„Peti inženjerski bataljon formiran je 7.9.1994. godine u Bihaću. Okosnicu popune ovoga bataljona činila je Inženjerska četa kao prištapska jedinica Unsko-sanske operativne grupe, koja je formirana u augustu mjesecu 1992. godine u Bihaću. Prvi komandant bataljona bio je Dizdarić Sead.

Peti inženjerski bataljon imao je, pored Komande bataljona, tri inženjerske čete, Pionirsku četvu i Vod logistike. 5. inženjerski bataljon, od svog formiranja pa do kraja rata imao je slijedeće gubitke: 4 poginula, 40 ranjenih, 1 zarobljeni/nestali ili 45 ukupno. Jedan borac je nosilac značke „Zlatni ljiljan“.“⁵³

5.5.2.4. *Peti korpus Armije RBiH*

Peti korpus kao najviša vojna formacija na bihaćkom tlu, formiran je 21.10.1992. godine. Odlukom Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine. U naređenju štaba Vrhovne komande Oružanih snaga stoji da se formira 5.korpus sa sjedištem u Bihaću. Od tada pa do kraja rata 5. Korpus će se proćuti ne samo u Bosni i Hercegovini već širom svijeta. Poznat je po nazivu kao „sila nebeska“. U njegovoj okruženoj szoni odgovornosti dugoj oko 178 kilometara lomile su se

⁵² Isto, str. 39

⁵³ Isto, str. 39

sve četničko-abdićevske ofanzive. Prve čelne starješine 5. korpusa su bile: komadant Ramiz Drešković, načelnik štaba Ramiz Duraković, Sedić Mirsad. Pomoćnici komandanta bili su: za moral I PD i VP Topić Ejub, za bezbjednost Butković Sakib i logistiku Sirovina Bećir.

U sastav 5. korpusa ušle su sljedeće jedinice: starješine iz rasformiranog USOG-a, dio iz sastava preformiranog Okružnog štaba TO Bihać, čije su formacije i nadležnosti smanjene.

Najstarija komanda na Okrugu postaje Komanda 5. korpusa. Prvom naredbom Predsjedništva na čelnu funkciju 5. korpusa bio je postavljen Hajrudin Osmanagić, major, ali je ista ukinuta prije njegova preuzimanja dužnosti. Zbog toga, historijski gledano, on nije ni postao prvi čelni starješina 5. korpusa, jer nije bio primio dužnost.

Od oruđa 5. korpus je imao 2 topa 76 mm ZIS, jedan tenk T-55, jedan BOV 20 minobacača 60, 82 i 120 mm. Danom formiranja u 5. korpusu je bilo oko 2140 cijevi, od čega AP 1094, PAP 479, PM 152, mitraljeza 120, OSA 10, zolja 28, PAM-ova 3, snajpera 48, BsT 2, RB M57 9, RBR 11, RPG 9, a ostalo naoružanje je bilo raznih kalibara i modela uključujući i dio lovačkog naoružanja. Dva borca iz Komande su nosioci značke "Zlatni ljiljan". Dobar dio naoružanja je iz ratnog plijena ili je kupovan od četnika.

U sastav jedinica 5. Korpusa ušle su taktičke i logističke jedinice kako slijedi: Komanda Korpusa, 1. bihaćka pješačka brigada, 2. bihaćka muslimansko-hrvatska pješačka brigada, 1. cazinska pješačka brigada, 105. bužimska pješačka brigada, 111. bosanskokrupska pješačka brigada, 1. velikokladuška pješačka brigada, 5. bataljon vojne policije, 5. mješovita artiljerijska baterija, 5. inženjerska četa, 5. tenkovska četa, 5. mješovita lahka baterija, Odred za specijalna dejstva te 5. logistička baza. Peti korpus je u svojim redovima imao ukupno 10.151 boraca i starješina ili: 618 oficira, 829 podoficira i 8704 vojnika.⁵⁴

5.5.2.5. *Vojna struktura Hrvatskog vijeća obrane (HVO)*

5.5.2.4.1. *101. pukovnija „Ante Knežević-Krpe“*

101. pukovnija je bila postrojenje HVO-a koje je pomoglo u odbrani Bihaća tokom čitave agresije. Njene snage nikad nisu bile u sukobu sa Armijom RBiH te su sve vrijeme zagovarali

⁵⁴ Isto, str. 47-49

jedinstvenu i cjelovitu državu. Bihaćki HVO nije imao nikakve veze sa HVO-om Hrvatske Zajednice Herceg-Bosne, naročito dok je bila pod komandom Tomislava Dretara, predsjednika Bihaćkog HVO-a koji je javno izjavio da ne priznaje Matu Bobana kao ni Herceg-Bosnu jer „rade iste stvari kao i četnici“, već da je vjeran Ustavu BiH, gdje su Hrvati zastupljeni kao ravnopravan narod, u suživotu sa ostalim narodima. Pod okriljem Bihaćkog HVO-a je osnovana Prva hrvatska bihaćka pješačka bojna koju je Dreter doveo pod zapovjedništvo komande TO Bihać, a nedugo zatim ulazi u sastav Druge hrvatsko-muslimanske pješačke brigade (kasnije slavna 502. viteška brdska brigada - *Tigrovi*) pod zapovjedništvom Atifa Dudakovića.

„Ja sam uzvratio da moj predsjednik nije Boban već je to predsjedništvo BiH, te da ja ne priznajem ni Bobana ni Herceg-Bosnu, jer rade iste stvari kao i četnici. Beslać se uzbudio jer kaže nisu oni četnici. Drugi članovi HVO dr Šantić Ante i mr Nedjeljko Radošević odmah su graknuli na mene da se moram pokoriti Bobanu. Uskoro su počeli harangirati protiv mene i na narednoj sjednici HVO-a Bihać su pokrenuli pitanje povjerenja. 50% mi je dalo povjerenje, a 47-48% mi je uskratilo povjerenje.

Budući da je prije toga bilo bombardiranje mog stana, rušenje groba moje majke na katoličkom groblju, pucanje iz strojnice na moj automobil i nekoliko prijetnji, anonimnih, putem telefona, u Velikoj Kladuši su me napali, neki muslimanski momci s obrazloženjem da izdajem hrvatski narod!!!, prihvatio sam smjenjivanje s općinske funkcije u HVO, iako s manjinom glasova, ali sam ostao Predsjednik i Zapovjednik Okružnog HVO-a. Otišao sam na liječničku intervenciju u Zagreb odakle mi je onemogućen povratak. Bobanovci su preuzeli vlast, postavili Vladu Šantića za Zapovjednika, razdvojili ulogu predsjednika od uloge zapovjednika i izdvojili HVO iz sastava 5 korpusa u zasebnu, ali ipak suboračku organizaciju.

Šantić je, kako sam upoznat cijelo vrijeme radio na podvajanju Hrvata i Bošnjaka, ali to više nije bilo moguće. Ipak, jedan dio HVO-a je sanjao Tuđmanove snove, što se kasnije vidjelo kad su otišli s Abdićem i kad je Šantić naredio povlačenje hrvatskih vojnika s platoa u Skočaju Zavalju što je prouzročilo teške gubitke Petom korpusu, a sva hrvatska sela popaljena od četnika i Abdićevih snaga, njegovih prijatelja.“⁵⁵

⁵⁵ Tomislav Dretar – blog pjesnika 2008, *HVO Bihać – Eksluzivni intervju sa Tomislavom Dretarom*, <<https://tomislavdretar.wordpress.com/2008/12/24/hvo-bihac-eksluzivni-intervju-sa-tomislavom-dretarom/>>, datum pristupa: 08.09.2020.

5.6. VOJNA STRUKTURA AGRESORA

5.6.1. Vojna struktura Vojske Republike Srpske (VRS)

5.6.1.1. Prvi krajiški korpus

„1. krajiški korpus sa sjedištem u Banjoj Luci bio je najveći korpus Vojske Republike Srpske sa operativnom zonom na području Bosanske Krajine i odbrani koridora u Posavini. Infrastrukturu i većinu borbenih sredstava naslijedio je od 5. korpusa JNA nakon povlačenja nekadašnje federalne armije iz Bosne i Hercegovine u maju 1992. godine. Formiran je 01. juna 1992. godine. Dana 19. maja 1992., Momir Talić je postao komandant 1. krajiškog korpusa VRS-a koji je zadržao infrastrukturu i borbeno sredstva 5. korpusa JNA.“⁵⁶

5.6.1.2. Drugi krajiški korpus

„Drugi krajiški korpus je osnovan odlukom Glavnog štaba (Generalštaba) Vojske Republike Srpske 19. maja 1992. godine. Korpusom su komandovali general Radivoje Tomanić i general Grujo Borić. Zona koju je korpus branio je obuhvatala 16 zapadnokrajiških opština Republike Srpske.

Drugi krajiški korpus u svom sastavu je od 1992-1994 imao artiljerijski divizion sa haubicama 122mm i 155mm kojim je komandovao kapetan prve klase Dragomir Popović. U zimu 1994. artiljerijski divizion je rasformiran i integrisan u Drugi artiljerijski mješoviti puk. Drugi mješoviti artiljerijski puk (2.map) je raspolagao sa 20 topova 130mm, 6 haubica 122mm D-30 J, 4 VBR Plamen i 4 VBR Oganj.“⁵⁷

Naoružanje korpusa naslijedeno je od jedinica JNA i Teritorijalne odbrane koje su ušle u njegov sastav. Jedinice su bile popunjene streljačkim naoružanjem. Svaki borac je imao lično naoružanje.

⁵⁶ Veterani.ba 2020, *01.06.1992. – Formiran 1. krajiški korpus Vojske Republike Srpske*, <<https://veterani.ba/naslovna/2020/06/01-06-1992-formiran-1-krajiski-korpus-vojske-republike-srpske/>>, datum pristupa: 08.09.2020.

⁵⁷ Veterani.ba 2018, *Formiran Drugi krajiški korpus Vojske Republike Srpske*, <<https://veterani.ba/naslovna/2018/05/formiran-drugi-krajiski-korpus-vojske-republike-srpske/>>, datum pristupa: 08.09.2020.

„Na referisanju u korpusu 2. juna 1992. general Mladić je zapisao i šta je od težeg naoružanja korpus imao toga dana:

- oklopnih vozila: tenkova 26 (od toga: 10 M-84), OT – 10, BOV – 10 (u sastavu bataljona vojne policije),
- artiljerije: topova 130 mm – 20, haubica 122 mm – 18, haubica 105 mm – 18,
- protivavionske artiljerije: PAT 20/3 mm – 80, PAT 30/2 mm – 20, PAT 40 mm – 25, Strela-2M – 8 i Igla – 2.

U korpusu, 7. kupreška brigada je imala oklopnu jedinicu, a tenkova i samohotki je bilo u manjem obimu – raspoređenih po pojedinim brigadama. Bataljon vojne policije imao je četvu oklopnih transporterata naoružanu oklopnim vozilima BOV-VP i BOV-3. Od samog formiranja u sastavu korpusa bile su i artiljerijsko-raketne jedinice PVO.⁵⁸

5.6.2. *Vojna struktura Srpske vojske Krajine (SVK)*

„Povlačenjem JNA sa prostora Republike Srpske Krajine od Teritorijalne odbrane formira se Vojska RSK. Od raspoloživog ljudstva i tehnike formirano je šest korpusa (21. Kordunski, Banijski, 18. Zapadno-Slavonski, 11. Istočnoslavonski, 15. Lički i Dalmatinski korpus). Korpus je sačinjavalo 26 brigada i 5 pukova. Početkom 1995. na Kordunu se formira i sedmi, specijalni korpus. Od tehnike, Vojsci RSK na raspolaganju je bilo 240 tenkova (od čega 30 M-84), 160 oklopnih transporterata, 560 artiljerijskih orudja, 28 višecijevnih bacača raketa, 230 PO oruđa, 72 lansera PO raketa, 280 sistema PA raketa, 360 cijevnih oruđa PVO, 22 aviona i 18 helikoptera. Ukupno pod oružjem je bilo 38.000 ljudi, uz rezervu od 14.500 i miliciju od 4.100 ljudi.⁵⁹

⁵⁸ Kukobat, Dušan, Dimitrijević, Bojan B. 2019, *2. krajiški korpus Vojske Republike Srpske*, Republički centar za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica, Banja Luka, str. 111

⁵⁹ Srpski oklop, *Tenkovi Srpske Vojske Krajine*,

<<http://web.archive.org/web/20040403193231/http://stef124.tripod.com/krajina.htm>>, datum pristupa: 29.8.2020.

5.6.3. *Vojna struktura Vojske Jugoslavije (VJ)*

Jugoslavenska narodna armija, koja će se kasnije preimenovati u Vojsku Jugoslavije na prostoru Savezne Republike Jugoslavije, a na prostoru RBiH ogranci bivše vojske prerastaju u VRS i VSK, će imati ratno dejstvo na samom početku opsade Bihaća u junu 1992., gdje učestvuju Peti korpus JNA sa sjedištem u Banjoj Luci. Nedugo zatim, Armija se povlači te biva rasformirana, a na prostoru Bosanske Krajine djeluju Prvi i Drugi krajiški korpus koji su naslijedili naoružanje Petog korpusa JNA.

5.6.4. *Vojna struktura Narodne odbrane Autonomne Pokrajine Zapadna Bosna (NO AP ZB)*

Abdićeva tzv. NO AP ZB formirana je prvenstveno od velikokladuških 521. i 527. brigade te dijela cazinskih jedinica ARBiH zajedno sa formiranjem tzv. AP ZB. Glavni komandant je bio Asim Delić, koji je u bivšoj JNA bio rezervni oficir, njegov zamjenik je bio Hamdija Mašić. Načelnik štaba je bio Hasib Hodžić. Pored toga Rasim Bašić je obavljao dužnost načelnika bezbjednosti. NOZB imala je ukupno 6 brigada sa oko 10.000 vojnika. Pored toga NOZB je raspolagala s nekoliko jedinica za specijalne namjene (*Šejle, Ajkini, Metalni i Golubovi*).⁶⁰

5.6.4.1. *Opći podaci o nastanku Autonomne Pokrajine Zapadna Bosna*

„Autonomna pokrajina zapadna Bosna je bila paradržavna tvorevina na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine. Zauzimala je dijelove Cazinske Krajine (dijelovi općina Velika Kladuša i Cazin). Prvobitno je proglašena kao autonomna pokrajina, da bi kasnije proglasila nezavisnost od Bosne i Hercegovine kao Republika zapadna Bosna.

Iako su pobornici AP Zapadne Bosne, tzv. autonomaši na čelu s Fikretom Abdićem imali jak politički uticaj, nisu imali većinsku podršku građana te bosanskohercegovačke regije, i to je jedan od glavnih razloga zašto ideja Zapadne Bosne, nezavisne ili autonomne nije ostvarena.

⁶⁰ Hamdočamo 2012, *Ko su bili komandanti Abdićeve poražene vojske: Otkrivamo – gdje su i šta rade Babini vojnici*, <<https://hamdocamo.wordpress.com/2012/06/24/ko-su-bili-komandanti-abdiceve-porazene-vojske-otkrivamo-gdje-su-i-sta-rade-babini-vojnici/>>, datum pristupa: 08.09.2020.

Autonomaši su smatrani izdajicama Bosne i Hercegovine, a pogotovo izdajicama bošnjačkog naroda, zbog saradnje sa režimima Franje Tuđmana i Slobodana Miloševića.

Dana 29. septembra 1993, Fikret Abdić Babo preuzeo je vlast u Velikoj Kladaši (sa namjerom da isto učini i u Bihaću), i uspostavio tzv. "Autonomnu pokrajinu Zapadnu Bosnu" po ugledu na tzv. Srpske autonomne oblasti (SAO) iz 1991. To je uradio u dogovoru sa Slobodanom Miloševićem i Franjom Tuđmanom, kojima je u tom trenutku veoma odgovarao unutarbošnjački sukob. Čin proglašenja pokrajine je bio neustavni i protivzakonit čin, koji se suprotstavljao Ustavu Republike Bosne i Hercegovine."⁶¹

5.7. TOK ODBRANE I OPSADE BIHAĆA OD AGRESORSKIH SNAGA

„ ... **21. april 1992.**

- Srpske paravojne formacije napale su Bosansku Krupu. U odbranu grada stavile su se jedinice Teritorijalne odbrane Bosanske Krupe, Cazina, Bihaća i Velike Kladaše. Snage bosanskih Srba zauzele su grad s desne strane rijeke Une.

22. maj 1992.

- BiH primljena je u punopravno članstvo Ujedinjenih nacija, čime je potvrđena njena nezavisnost i suverenitet.
- JNA granatira prigradska naselja Bihaća.

12. juni 1992.

- Srpske paravojne formacije napale Bihać, središte Cazinske Krajine.

18. juni 1992.

- Počela izgradnja vojnog aerodroma Čoralići kod Cazina. Aerodrom je izgrađen za mjesec dana. Dužina piste je bila 1300 a širina 30 metara. Ovaj aerodrom ima izuzetno značenje za Bihaćki region tokom rata u BiH jer su piloti bosanskohercegovačkog zrakoplovstva

⁶¹ Veterani.ba 2019a, 29.09.1993. – *Uspostavljena samozvana autonomna pokrajina Zapadna Bosna*, <<https://veterani.ba/naslovna/2019/09/29-09-1993-uspostavljena-samozvana-autonomna-pokrajina-zapadna-bosna/>>, datum pristupa: 13.9.2020.

tokom ratnih avioletova u opkoljenu enklavu dopremili znatne količine MTS-a. Zračni most bio je jedina fizička veza između Bihaćkog okruga i ostatka slobodne teritorije. Let preko okupiranih dijelova RH bio je veoma rizičan i svaki helikopter prilikom preleta teritorije tzv. RSK pretrpio je barem pet direktnih pogodaka srpske PVO. Piloti Zrakoplovne baze Bihać u periodu od 1994/95 godine izvršili su 202 borbena leta i zračnim putem prebacili oko 500 tona ubojnih sredstava, repromaterijala za potrebe namjenske industrije, kao i materijale za potrebe bolnice.

6. maj 1993.

- Vijeće sigurnosti UN-a usvojilo rezoluciju 824 kojom se Sarajevo, Tuzla, Žepa, Goražde i Bihać proglašavaju sigurnim zonama. U rezoluciji se, između ostalog, nalaže »trenutna obustava oružanih napada ili bilo kakvih neprijateljskih djelovanja protiv ovih sigurnih zona, i povlačenje svih vojnih i paravojnih jedinica bosanskih Srba iz ovih gradova na udaljenost sa koje oni prestaju da budu prijatna njihovoj sigurnosti...« Mirovnim snagama UN-a istovremeno je naloženo da nadgledaju sigurnost njihovih stanovnika

6. februar 1994.

- VRS pokreće do tada najjaču ofanzivu na bihaćki okrug. 06. februara napadnute su linije Petog korpusa Armije RBiH na potezu: Vršak – Hasin vrh – Barakovac – Grabež. Snažni artiljerijsko-pješadijski napadi primorali su jedinice Armije RBiH da se povuku s dijela teritorije u rejonu Hasin vrh. Cilj ofanzive VRS bio je ovladavanje putnom komunikacijom Bihać – Cazin, odnosno ovladavanje cijelom desnom obalom rijeke Une. Teške borbe vođene su svakodnevno uz obostrano velike gubitke u ljudstvu i materijalno-tehničkim sredstvima. Dana 16. februara paravojne jedinice Fikreta Abdića sa sjevera napadaju položaje Petog korpusa, no ti su napadi, kao i napadi združenih jedinica VRS, odbijeni. Armija RBiH vratila je položaje izgubljene u rejonu Hasinog vrha i stabilizirala linije odbrane.
- Održan Sabor Hrvata čime je prokrčen put ka zaključenju bošnjačko-hrvatskog Vašingtonskog sporazuma.

12. mart 1994.

- UNPROFOR prvi put zatražio zračnu podršku NATO-a i djelovanje protiv snaga VRS u okolini Bihaća. Podrška nije izvršena »zbog nekoliko odlaganja povezanih s procesom odobravanja« (zvanično obrazloženje misije UN-a).

4. septembar 1994.

- Počela velika ofanziva VRS na Bužim pod tajnim nazivom »Breza 94«. Operacijom »Breza 94« komandovao je Ratko Mladić, komandant Vojske Republike Srpske. Cilj operacije bio je presijecanje bihaćkog okruga, ulazak jedinica VRS u Bužim i Cazin i spajanje sa srpskim snagama u Željavi. Izvršena je velika koncentracija ljudstva, koju su sačinjavale elitne jedinice Prvog i Drugog krajiškog korpusa VRS, ojačane brigadom »Panteri«. Napad je počeo u zoru 04. septembra na linije 505. i 511. brigade Petog korpusa ARBiH. Napadu je prethodila snažna artiljerijska priprema. Na glavnom pravcu napada Čulumak-Radoč-Bužim Mladić je angažovao 6. sansku, 5. kozarsku, 1. novogradsku i 43. motoriziranu brigadu VRS. Posebna brigada, 89. artiljerijsko-raketna, imala je zadatak da čitavo područje drži u blokadi neprekidnim djelovanjem haubica, višecijevnih raketnih bacača, i raketnih lansera. Na udaru su se našli i civilni ciljevi u Bužimu i Czinu. VRS je danonoćno vršila tenkovsko-pješadijske napade posebno na linije odbrane 505. bužimske viteške brigade. Artiljerijsko-pješadijski i tenkovski napadi traju neprekidno sedam dana, a onda Mladić donosi odluku o pregrupisanju snaga i uvođenju novih, svježih jedinica. Istovremeno, komanda 505. bužimske brigade, na čelu s komandantom Izetom Nanićem, privodi kraju pripreme za kontranapad. Elitne jedinice 505. brigade ARBiH izvučene su sa linija i koncentrirane za udar u bok Mladićevih snaga. Dana 12. septembra, snage bosanskih Srba kreću u najjači napad u rejonu Sipa i Križa. Tenkovi VRS zaustavljeni su tek na samim rovovima 505. bužimske brigade. Istovremeno, elitne jedinice Petog korpusa napadaju Mladićeve snage s boka i probijaju linije jedinica VRS koje su, uz velike gubitke, primorane na povlačenje.

23. oktobar 1994.

- Jedinice Petog korpusa Armije BiH izvršile snažnu ofanzivu na položaje VRS južno od Bihaća (operacija Grmeč 84). Probijene su linije odbrane jedinica Drugog krajiškog

korpusa VRS i za nekoliko dana Armija BiH ovladala je nad nekoliko stotina kvadratnih kilometara teritorije.

25. oktobar 1994

- Peti korpus Armije RBiH oslobodio Grabež, strateški izuzetno značajnu tačku istočno od Bihaća.
- Nastavljeno napredovanje Armije BiH prema Bosanskoj Krupi.
- Peti korpus Armije RBiH probio linije odbrane VRS južno od Bihaća i oslobodio Kulen Vakuf

1. novembar 1994.

- Počeo združeni protivnapad jedinica VRS na Bihaćku enklavu. Jedinice bosanskih Srba napredovale su sa juga i jugoistoka, jedinice hrvatskih Srba (tzv. Vojska Republike Srpske Krajine) napadale su sa sjevera i sjeverozapada. Jedinicama tzv. VRSK pridružile su se i paravojne formacije lojalne Fikretu Abdiću. Napadi su podržani djelovanjem avijacije, naslijeđene od bivše JNA. Avijacija je korištena iz zrakoplovne baze u Udinama, na teritoriji koju su kontrolisali hrvatski Srbi. Prema zvaničnim izvještajima UNPROFOR-a, srpska avijacija u napadima je koristila kasetne i napalm bombe (obje vrste zabranjene su međunarodnim konvencijama). Jedinice bosanskih Srba ubrzo su dostigle stare linije i napredovale dalje prema južnim predgrađima Bihaća.

16. novembar 1994.

- UNPROFOR upozorio srpske snage da će zatražiti intervenciju NATO-a ukoliko se ne obustave napadi na Bihać.

19. novembar 1994.

- Srpske snage počele do tada najžešće napade na Bihać. Posebno su snažni napadi na položaje Armije RBiH južno od grada. Cijela kružna linija odbrane ARBiH u dužini od oko 180 km nalazi se pod udarima združenih srpskih snaga i paravojske Fikreta Abdića.

21. novembar 1994.

- NATO avijacija bombardovala aerodrom Udbine. NATO je želio potpuno neutralizirati aerodrom i njegovu infrastrukturu, ali se UNPROFOR usprotivio takvoj akciji insistirajući da se treba gađati samo pista a ne avioni koji sa nje polijeću. Specijalni predstavnik

generalnog sekretara UN-a Jasuši Akaši smatrao je da će samo bombardovanje piste predstavljati srazmjernan odgovor na srpske napade avionima na sigurnu zonu Bihaća.

23. novembar 1994.

- Srpske snage nastavljaju s napadima na Bihać i osvajaju značajnu kotu Debeljača. Veći broj država članica međunarodne mirovne misije u BiH traže da UNPROFOR ovlasti NATO za kaznene i šire zračne udare po cijeloj teritoriji BIH, ali UNPROFOR je izrazio nespremnost za takvu akciju.

3. decembar 1994.

- Dolazi do stabilizacije linija fronta u Bihaćkoj regiji. Srpske snage nastavljaju s granatiranjem zaštićene zone. U izvještaju generalnog sekretara UN-a od 01. decembra 1994. godine ističe se da većina ofanzivnih akcija Petog korpusa Armije RBiH nije pokrenuta iz sigurne zone Bihaća, međutim, činjenica da je ofanziva vođena iz štaba korpusa u Bihaću, prema procjeni UNPROFOR-a doprinijela je da snage bosanskih Srba napadnu grad. Generalni sekretar UN-a je zatim istakao da su vojni efektivni locirani u svim sigurnim zonama pod zaštitom UN-a, izuzev Srebrenice i Žepe gdje je koncept sigurnih zona »efikasnije primijenjen«.

14. januar 1995.

- Peti korpus ARBiH napada položaje VRS južno od Bihaća i oslobađa izvor Klokot i Vedro Polje. Akcijom je riješeno pitanje snabdijevanja Bihaća pitkom vodom.

15. juni 1995.

- VRS u sadejstvu sa srpskim snagama iz Hrvatske, te paravojnim formacijama Fikreta Abdića počinje novu ofanzivu na bihaćki okrug. Srpske snage napredovale su u rejonu Plješevice. U toku su pripreme za provođenje operacije »Spržena zemlja« koja ima za cilj potpuno razbijanje Petog korpusa ARBiH.

19. juli 1995.

- Jedinice VRS ušle u sigurnu zonu Žepa. Civilno stanovništvo pod nadzorom UNPROFOR-a postepeno evakuisano.
- Počinje ofanziva VRS na bihaćki okrug pod kodnim nazivom »Spržena zemlja« (posljednja ofanziva VRS na jedinice Petog korpusa Armije RBiH). U ofanzivi na bihaćki okrug

učestvovala su snage bosanskih Srba, Srba iz Republike Hrvatske i paravojne formacije Fikreta Abdića. Udružene srpske snage su munjevito napredovale prema Cazinu tako da je postojala opasnost presijecanja enklave na dva dijela. Svi ratni potencijali, ljudstvo i tehnika Petog korpusa Armije RBiH bili su angažovani na odbrani. Ofanziva je trajala sve do 4. avgusta 1995. godine kada je Hrvatska vojska počela oslobodilačku operaciju »Oluja«.

29. juli 1995.

- HVO zauzima Glamoč i Grahovo. 10 hiljada srpskih civila krenulo u izbjeglištvo.
- Snage lojalne Fikretu Abdiću, pojačane hrvatskim Srbima napadaju zonu odgovornosti Petog korpusa Armije BiH i zauzimaju dio teritorije na sjeveru enklave napredujući prema Cazinu. VRS je napadala Bihać s južnog pravca, dok su snage tzv. VRSK enklavu napadale sa zapada. – Težište borbenih djelovanja prebačeno je na zapadnu Bosnu...“⁶²

5.7.1. NAJZNAČAJNIJE VOJNE OPERACIJE U BOSANSKOJ KRAJINI

5.7.1.1. Munja 93

Poslije 1992 godine, u novu 1993. godinu se ušlo iznenadnim napadom 505. brigade u rejonu Banjana 11. januara, koji će rezultirati jednom od najvećih pobjeda bosanske vojske u toku odbrambeno – oslobodilačkog rata. Akciji je prethodilo višednevno izviđanje šireg prostora Banjana. Tada još uvijek malo poznati komandant Izet Nanić izrađuje plan napada sa Štabom 505. brigade. Cijela operacija Munja ‘93 bila je isplanirana i realizirana od strane komande 105. bužimske brigade na čelu s komandantom Izetom Nanićem. Mjesto izvođenja bilo je na širem prostoru Banjana, brdovitog predjela Cazinske krajine u trokutu istočno od Bužima, sjeverno od Bosanske Otoke i jugozapadno od državne granice, tzv. “suhe međe”. Ciljevi ove operacije bili su zauzimanje strateški povoljnijih borbenih položaja i odbacivanje neprijatelja sa šireg rejona Banjana kako ne bi mogao neposredno gađati bužimska naseljena mjesta Dobro Selo i Radoč. Za

⁶² 502 Sila nebeska 2009, *Hronologija rata 1992-1995*, <<https://502brigada.jimdofree.com/hronologija-rata-90-95/hronologija-rata-1995/>>, datum pristupa: 23.02.2020.

uspješno izvođenje ove operacije komanda 105. bužimske udarne krajiške brigade vršila je višednevna izviđanja neprijateljskih položaja utvrđujući raspored snaga i sistem odbrane. Prethodno su, u oktobru 1992. godine, pripadnici ove brigade izveli akciju Oganj '92, u kojoj su zauzeli vrlo dominantnu kotu, Ćorkovaču (603), i tako ovladali državnom granicom.⁶³ Ovim osvajanjem ostvareni su znatno povoljniji uslovi za planiranje jedne šire akcije oslobađanja državnog teritorija u pravcu sjevera i istoka. Frontalni napad više nije bio jedina opcija. Jedan čovjek bio je mozak cijele operacije, kojom je sve vrijeme komandirao s osmatračnice na Ćorkovači. Bio je to tadašnji dvadesetogodišnji komandant brigade – Izet Nanić. Vojskovođa koji nije htio isključivo prihvatiti ulogu branioca već je htio biti i oslobodilac. Svoju nadarenost za vojničke poduhvate pokazao je prvi put u 1992. godini u operaciji Oganj, a potvrda svega toga bila je operacija Munja '93. Bužimska 105. brigada realizirala je briljantnom taktikom uspješno operaciju Munja '93 i oslobodila znatan prostor državne teritorije. Ovom je operacijom Nanić odbacio neprijateljsku artiljeriju od Bužima, a određen broj te artiljerije dopremio je i u svoju komandu kao ratni plijen. Bužimska brigada imala je poslije ove akcije po prvi put u svom vlasništvu topove, minobacače i veliki broj municije. S obzirom da ih je većina u akciju krenula s nekoliko metaka u džepu, sama činjenica da su se dodatno naoružali dala je veliki moral i sigurnost svakom bužimskom borcu.⁶⁴

5.7.1.2. Breza 94

Taj dan, odnosno, 4. septembra 1994. godine Vojska Republike Srpske uz znatnu pomoć Vojske Republike Srpske Krajine pokreće operaciju pod nazivom “Breza 94”, na bužimsko – otočkom ratištu. Ovom operacijom je rukovodio lično general Ratko Mladić. Tokom čitavog i narednog dana VRS je intenzivno granatirao zonu odgovornosti 5. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine, a naročito zonu koju je držala 505. bužimska brigada ARBiH. Nakon

⁶³ Novi Horizonti 2017, *Munja '93 – Priča o pobjedi nenaoružane bosanske vojske (video RTRSa i video snimljen direktno sa linija pripadnika ARBiH)*, <<https://www.novihorizonti.ba/munja-93-prica-o-pobjedi-nenaoruzane-bosanske-vojske-video-rtrs-a-i-video-snimljen-direktno-sa-linija-pripadnika-arbih/>>, datum pristupa: 22.08.2020.

⁶⁴ Historija.ba, *Počela operacija “Munja '93”*, <<https://www.historija.ba/d/564-pocela-operacija-munja-93/>>, datum pristupa: 22.08.2020.

artiljerijske faze, kreće pješadijski napad u pravcu Grmuško – srbijanskog i bužimsko otočkom dijelu ratišta. Ipak, linije koje je držala 505. i 511. brigada ARBiH ostale su nepomaknute, osim dvije tačke u rejonu Joje koje su u toku dana vraćene, dok je agresor izgubio 20 vojnika. Za odmazdu agresor je granatirao užu gradsku jezgru Cazina i Bužima višecjevnim raketnim sistemom “Orkan”, od čega je ranjeno 70 civila dok su 3 civila poginula. Sljedećeg, 6. septembra krenuo je žestok protunapad pripadnika ARBiH iz sastava 501. i 503. brigade na rejonu Hasina vrha prilikom čega je vraćeno 60 zemunica i Alibegića kose koja je oslobođena. Agresor je ponovo uzvratio artiljerijskim napadima tokom 7. i 8. septembra, prilikom čega su ranjena 32 pripadnika ARBiH, dok je jedan poginuo. Glavni napadi VRS su uslijedili u ranim jutarnjim satima 4. septembra 1994. godine na pravcu Sip-Radoč. Peti korpus Armije RBiH je pojačao svoju odbranu na pravcu Sip-Radoč, zatim je uslijedio silovit napad VRS sa svim raspoloživim sredstvima na prve linije odbrane 505. bužimske brigade, međutim 505. bužimska brigada nije popuštala uprkos silovitim napadima VRS. Komadant 505. bužimske brigade Izet Nanić je odlučio da se izvrši kontra-napad 6. septembra taktikom iznenadnog napada. Ovaj napad je izveden tako što su snage 505. bužimske brigade tajno prošle kroz linije 1. krajiškog korpusa VRS i uspješno sproveli kontra-napad.⁶⁵

5.7.1.3. Grmeč 94

Napadi 3. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine prema Tesliću i Doboju odnosno 7. korpusa prema Donjem Vakufu i Mrkonjić Gradu u drugoj polovini 1994. godine primorale su snage Vojske Republike Srpske da dio snaga sa Bihaćkog ratišta prebace prema ugroženim teritorijama. Ovakav poduhvat ocijenjen je u Komandi 5. korpusa ARBiH kao povoljan za pokretanje operacije većih razmjera. Ideja je bila odbaciti neprijatelje dubinom, od desne obale rijeke Une, osloboditi dijelove Grmeča odakle je artiljerijom svakodnevno granatiran Bihać, kao i eliminacija artiljerijskih utvrda odakle su granatirani Cazin i Bosanska Krupa. U skladu sa planom realizacije izvršena je priprema pod kodnim nazivom “Grmeč 94”. Komanda korpusa na čelu sa

⁶⁵ Bosnae 2016, *Srpska ofanziva “Breza 94” – velika pobjeda vitezova iz Bužima*, <<http://bosnae.info/index.php/srpska-ofanziva-breza-94-velika-pobjeda-vitezova-iz-buzima>>, datum pristupa: 22.08.2020.

generalom Atifom Dudakovićem 23. oktobra 1994. godine izdaje zapovijed za napad, koji je trebao uslijediti sutradan 24. oktobra. Operacija “Grmeč-94” s vojničke točke gledišta bila je zahtjevna vojna zadaća za 5. korpus ABiH. Koristeći faktor iznenađenja snage ABiH vrlo su brzo izbile na crtu Kulen Vakuf – Vrtoče i tu su zaustavljene. Iako uspješna u napadu, ABiH nije bila uspješna u obrani. Poslije stabilizacije crta obrane, jedinice VRS krenule su u protunapad koji je uz krajnje napore i žrtvu jedinica ABiH i HVO-a zaustavljen na prilazima Bihaću. Glavni pravac srpskog protunapada išao je južnim i jugozapadnim dijelom bojišta. Najžešće borbe za Bihać vođene su upravo u hrvatskim selima bivše općine Zavalje. Srpske snage uspjele su zauzeti Baljevac, Zavalje, Međudražje, Veliki Skočaj, Mali Skočaj, Vučjak, Žegar i Vedro Polje.⁶⁶

5.7.1.3.1. *Grabež 94*

Dana 25.10.1994. jedinice 502. slavne brdske brigade oslobodile su kasarnu Grabež iz koje je agresor dvije i po godine napadao raznim projektilima. Srpsko-četnički agresor pokušava na svaki način grupnom odbranom makar usporiti napredovanje 502. brigade, čije snage istog dana izbijaju na liniju: Grmuša - Novakovići - Jankov vrh - Drenovo Tijesno - Turski Kozjen (939) – Volarica - rudnik boksita (k. 429), čime je oslobođeno oko 60 km² prostora. Gubici Brigade od 23. do 25.10. su: 16 boraca s težim tjelesnim povredama i 25 s lakšim tjelesnim povredama. Agresor, uvidjevši ozbiljnost ofanzive, evakuiše stanovništvo iz okolnih sela prema Nebljusu, Donjem Lapcu i Bosanskom Petrovcu, a jedinice 15. bihaćke lake pješачke brigade napustile položaje te prebjegle u Republiku Hrvatsku.⁶⁷

5.7.1.4. *Tigar-Sloboda 94 – prvi pad AO ZB*

Gledajući u obzir da je 5. korpus i Bihaćki okrug bio već preko dvije godine u okruženju, ratujući sa brojno nadmoćnijim neprijateljem (ukupno pet korpusa VRS i VRSK potpomognutih

⁶⁶ Bosnae 2018, *Operacija “Grmeč 94” – munjevit prodor 5. korpusa ARBiH u najtežim ratnim prilikama*, <<http://bosnae.info/index.php/operacija-grmec-94-munjevit-prodor-5-korpusa-arbih-u-najtezim-ratnim-prilikama>>, datum pristupa: 22.08.2020.

⁶⁷ Felić, Bejdo, nav. djelo, str. 318-320

sa tzv. Narodnom odbranom APZB Fikreta Abdića-Babe) i sa hroničnim nedostatkom hrane, municije i lijekova, pribjegli se u prvoj polovini jula 1994. godine obmani neprijateljskih snaga na način da je komanda 5. korpusa u Bihaću inscenirala pobunu jedinica 502. brigade ("Tigrovi") protiv Atifa Dudakovića i same komande 5. korpusa. Nekoliko mjeseci ranije, u štab Fikreta Abdića u Velikoj Kladaši ubačen je tzv. "vođa pobunjenika", Hamdija Abdić-Tigar, sa ciljem da od srpskih snaga i "autonomaša" izvuče naoružanje i municiju za buduću "pobunu". Isti su mu pružili izdašnu pomoć (1200 pješadijskih cijevi, 200.000 metaka, velike količine protivoklopnih sredstava, hrane, te oko 100.000 DM u novcu). Pobuna je počela u ranim jutarnjim satima 07.07.1994.godine. Po Bihaću su paljene gume, pucalo se u zrak u cilju obmane srpskih snaga koje su se nalazile na okolnim brdima i planinama, a u cilju privida "uličnih borbi", sve je bilo blokirano, čak i Francuski bataljon UN-a . Radio Bihać je emitovao vijest da su u Bihać ubačene terorističke grupe, nakon čega je prestao sa emitiranjem svog programa. Cijeli svijet je bio obmanjen, pa su čak i sami građani Bihaća i Bihaćkog okruga pomislili da se stvarno radi o pobuni. Sve to je trajalo nekoliko dana (do 09.07.1994.godine) tj. sve do momenta dok kontigent sa naoružanjem za tzv. "pobunjenike" nije pristigao iz skladišta srpske vojske preko srpske teritorije (UNPA zona u R Hrvatskoj) u opkoljeni Bihać.⁶⁸

5.7.1.5. *Pauk*

Disolucija Jugoslavije, za što je glavni krivac tadašnja velikosrpska ideologija na čelu sa Slobodanom Miloševićem, donosi turbulentan politički rasplet u Srbiji. Svoj uspon i učvršćivanje na političkoj sceni kao i kreiranje brojnih tokova Slobodan Milošević je ostvarivao uz pomoć 'Službe državne bezbednosti' (SDB). Naročito se osvrtao na pomoć 'Crvenih beretki' koje su angažovane u specijalnim vojnim operacijama na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Jedna od najambicioznijih operacija, u kojoj je učestvovao Miloševićev državni aparat, bila je operacija kolaboracije sa Fikretom Abdićem u Cazinskoj krajini, poznatija kao operacija "Pauk". Operacija "Pauk" krenula je već u novembru 1994. godine i već u toku decembra jedinice 5. korpusa ARBiH bile su primorane povući se iz gradske jezgre Velike Kladaše. Sama operacija, sa povremenim i

⁶⁸ Afanov Blog 2013, *HISTORIJA - Operacija "Tigar Sloboda 94"*, <<http://afanovblog.blogspot.com/2013/02/historija-operacija-tigar-sloboda-94.html>>, datum pristupa: 22.08.2020.

dužim prekidima, trajala je sve do 5. avgusta 1995. godine, odnosno do deblokade Cazinske krajine i u navedenom periodu grupacija nije ostvarila željeni uspjeh. U borbama za Zapadnu Bosnu ukupni gubici sastava operativne grupe "Pauk" iznosili su 433 vojnika i starješine, od čega 64 Srbina i 369 Bošnjaka. Miloševića i njegov štab u Beogradu do posljednjeg trenutka rata više su zanimale vojne prilike u Cazinskoj krajini, nego u dijelovima RS: oni su vjerovali da će, u slučaju da Abdić ovlada ovim prostorom uz pomoć formacija iz Srbije, Abdićevu Republiku prepustiti Hrvatskoj, poslije čega će Tuđman vojnički zaposjednute teritorije RS-a vratiti Miloševiću, odnosno Karadžiću. Da ovo nije neutemeljeno, potvrđuju razgovori Tuđmanovog izaslanika Hrvoja Šarinića koji je u knjizi "Svi moji tajni susreti sa Slobodanom Miloševićem" prenio Miloševićeve riječi iz ljeta 1995. godine: "Mene ne zanima Abdićeva Republika: zanima me pola Bosne i Hercegovine..."⁶⁹

5.7.1.6. Zima 94

„Krajem studenog 1994. godine ratna kriza na prostorima Bosne i Hercegovine kulminirala je. Organizirana i koordinirana opsada Bihaća od strane srpskih snaga iz Bosne i Hercegovine i privremeno okupiranih dijelova Hrvatske, uz logističku potporu Jugoslavenske armije imala je za cilj zauzimanje Bihaća i preuzimanje kontrole nad gotovo cijelim područjem Bosne i Hercegovine. Srpski napadi na Bihać, koji je bio unutar UN-ove zaštićene zonu, dostiže svoj vrhunac 29. studenoga 1994. godine. Očekivao se skori pad grada koji je već mjesecima bio u potpunom okruženju, uz mnogo poginulih, ranjenih, iznemoglih i iscrpljenih branitelja i građana.

U nastaloj situaciji koristeći UNPROFOR i sporazum o primirju u Hrvatskoj, vođa pobunjenih Srba u Hrvatskoj Milan Martić mobilizirao je i pokrenuo pobunjene hrvatske Srbe koji su preko hrvatske državne granice prelazili u susjednu Bosnu i Hercegovinu, gdje su zajedno sa Srbima iz BiH te Miloševićevim, Sešeljevim i Arkanovim dobrovoljcima iz Srbije, sudjelovali u napadima na Bihać. U slučaju eventualnog pada Bihaća u ruke bosanskih Srba, Hrvatska bi se našla izravno ili neizravno u potpuno izgubljenoj vojničkoj poziciji. Nestajanjem Bihaćke enklave

⁶⁹ Bosnae 2019, *Kako je Milošević formirao vojsku Fikreta Abdića – angažman srpske vojske u operaciji "Pauk"*, <<http://bosnae.info/index.php/kako-je-milosevic-formirao-vojsku-fikreta-abdica-angazman-srpske-vojske-u-operaciji-pauk>>, datum pristupa: 22.08.2020.

tzv. Republika Srpska Krajina i Republika Srpska bile bi čvrsto povezane, otvorila bi se jaka prometna komunikacija Beograd-Banja Luka-Knin, stvorio bi se ogroman kompaktni srpski prostor koji bi dopuštao Srbima veliku operativnu dubinu, a vjerojatnost njihovog ujedinjenja bi bila vrlo velika. Padom Bihaća Hrvatska bi nakon toga iznimno teško uspostavila vojnu i političku ravnotežu i bila bi jednostavno prisiljena prihvatiti gotovo sve uvjete Martića, Karadžića i Mladića. To bila bi konačna i definitivna pobjeda Srba. Osim toga, pad Bihaća vjerojatan bi donio novi težak zločin srpskih snaga i humanitarnu krizu nesagledivih razmjera, znatno veću od one koja se nepunu godinu kasnije dogodila u Srebrenici. U takvim okolnostima, bilo je nužno djelovanje HV i HVO-a, da združenim snagama spriječe nadolazeću katastrofu.

Operacija počinje 29. studenog 1994. po planu da HV i HVO napadnu vojsku bosanskih Srba tamo gdje najmanje očekuju – u Livanjskom polju i na planini Dinari. Borbene skupine 126. domobranske pukovnije ubacuju u međuprostor neprijatelja. Dan kasnije, 30. studenog 1994. počinju frontalni udari na iznenađene postrojbe bosanskih Srba. Tijekom idućih dana, sve do 7. prosinca 1994. hrvatske snage (7. i 4. GBr, 114. Br. i 80. dp.) u krajnje nemogućim, zimskim uvjetima surove mećave uspijevaju ovladati visovima Dinare i toga dana dolazi do stabilizacije bojišnice na Dinari. Također, tog dana se pokreće i napad na istočnoj strani Livanjskog polja (5. gbr; 1. HGZ; 22. DO. i SP MUP-a HRHB). Borbena djelovanja i pomaci na bojišnici su trajali do 24. prosinca 1994. kada se operacija smatra završenom. Oslobođeno je područje širine 10 km i dubine 20 km – ukupno 200 četvornih kilometara. Srbi su poraženi na Dinari i veći dio Livanjskog polja našao se pod nadzorom HV-a i HVO-a.

Operacija Zima '94 odvijala se u ekstremnim zimskim vremenskim uvjetima, po visokom snijegu, snježnoj oluji i uz vrlo niske temperature i do -20 celzijevih stupnjeva. Zbog neprekidnog boravka i borbenog djelovanja u takvim vremenskim uvjetima mnogi su hrvatski vojnici u ovoj operaciji pretrpjeli smrzavanje pojedinih ekstremiteta (ruku i nogu) koji su im morali biti amputirani. Zbog toga je operacija Zima 94 u povijest Domovinskog rata ušla kao primjer iznimnih fizičkih i moralnih napora kroz koje su prolazili hrvatski branitelji u obrani od agresije i oslobađanju okupiranog teritorija.

Bez uspješnog okončanja Prve bihaćke krize i sprječavanja pada Bihaća krajem 1994. godine, ne bi bilo ni “Bljeska” ni “Oluje” 1995. godine. Operacija “Zima '94” zbog svega toga

bila je, bez ikakvog pretjerivanja, prekretnica ratnih zbivanja na ovim prostorima, a operacije “Ljeto ’95” i “Oluja” njezin logični završetak.”⁷⁰

5.7.1.7. Ljeto 95

„Oslobodilačka Operacija “Ljeto ’95” je akcija Hrvatske vojske koja se odvijala od 25. do 30. srpnja 1995. godine. Akcijom su oslobođeni Bosansko Grahovo i Glamoč te šira područja, ukupno oko 1600 četvornih kilometara. Tri dana ranije potpisan je Splitski sporazum između Franje Tuđmana i Alije Izetbegovića o suradnji. Time je legalizirana prisutnost i djelovanje hrvatskih snaga na području BiH. Njome se željelo spriječiti da vojske bosanskih i hrvatskih Srba osvoje Bihać i da se stvore preduvjeti za oslobađanje Knina. Operacija se odvijala iz dva smjera napada. Prvi je bio na Crni Lug-Bosansko Grahovo, gdje su napad počele 7. gardijska brigada i 9. bojna HOS-a 114. brigade. Neprijatelj je imao dobro organiziran sustav obrane, ojačan ljudstvom pristiglim s bihaćke bojišnice. Stoga je na desnom krilu drugi dan napada uvedena 2. bojna Termiti 9. gardijske brigade koja je probila neprijateljske linije i oslobodila važno uporište Nos. Potom je u napad uvedena 4. gardijska brigada što je ubrzalo operaciju, te su 28. srpnja 7. i 4. brigada ušle u Bosansko Grahovo. Na drugom smjeru napada planina Šator-Glamoč djelovali su 1. hrvatski gardijski zdug, 81. gardijska bojna, 3. bojna 1. gardijske brigade HV-a, postrojbe Hrvatskog vijeća obrane i specijalna policija MUP-a Herceg Bosne. Na tom smjeru neprijatelj je također imao dobro utvrđene položaje na planini Staretini, ali hrvatske su snage već 27. srpnja izbile pred Glamoč. Srpski pobunjenici u Krajini, ishodom ove operacije, dovedeni su u poluokruženje s linijom bojišnice samo desetak kilometara udaljene od Knina. Time je sudbina pobunjeničke tvorevine na području Hrvatske bila zapečaćena, što je povijesna vojno-redarstvena akcija Oluja, provedena samo nekoliko dana kasnije, i potvrdila. Važno je istaknuti važnost ove operacije bez koje se operacija “Oluja” ne bi odvila onakvom dinamikom i uspješnošću. Operacija „Oluja“ je konačna hrvatska pobjeda, točka na i te možda najsajjnija bitka hrvatske povijesti ali niz malih,

⁷⁰ Braniteljski 2018, Zima '94, <<https://braniteljski.hr/zima-94/>>, datum pristupa: 14.09.2020.

uspješnih oslobodilačkih akcija, poput “Ljeta ’95”, koje su joj prethodile, stvorile su idealne uvjete za njezino uspješno provođenje.“⁷¹

5.7.1.8. Oluja

„Još od jeseni 1994. godine okruženi 5. korpus Armije Bosne i Hercegovine bio je pod stalnim pritiskom vojnih snaga hrvatskih i bosanskohercegovačkih Srba. Tako je i bihaćkoj enklavi prijetila sudbina Srebrenice. Novi napad na Bihać pokrenut je u združenom djelovanju Vojske Republike Srpske i Srpske vojske Krajine u operaciji Mač-95. Operacija je počela 19. srpnja 1995. Cilj je bio potpuno okruživanje 5. korpusa Armije BiH, a potom i njegovo uništenje. Splitskim sporazumom 22. srpnja 1995. godine Republika Hrvatska i Bosna i Hercegovina dogovorile su nastavak operacija radi pružanja pomoći okruženom Bihaću. Hrvatske snage provele su operaciju Ljeto-95 od 25. do 29. srpnja 1995. godine. Razbile su snage 2. krajiškog korpusa Vojske Republike Srpske, čime su privremeno zaustavljeni srpski napadi na Bihać.“⁷²

„Operacija oslobađanja hrvatskog teritorija u kolovozu 1995. godine pod nazivom „Oluja“, izvodila se četiri dana, od 4. do 7. kolovoza, od strane postrojbi Hrvatske vojske i specijalnih jedinica MUP-a i to u pet zbornih područja. Operacija je imala dva glavna i nekoliko pomoćnih pravaca, a planirala se tako da se na područje Republike Srpske Krajine uđe iz više pravaca i na taj način okruži neprijateljske snage. Korištene su gardijske brigade i postrojbe specijalne policije u svim zonama, osim u zbornom području Karlovac i Bjelovar gdje su snage sačinjavale domaće stanovništvo (Vojno redarstvena operacija „Oluja“: uloga i značaj ZP Karlovac, 2010:7). Operacija „Oluja“ provedena je na središnjem dijelu teritorija Republike Hrvatske koji je od 1990. Do 1992. godine djelovanjem pobunjenih Srba u Hrvatskoj te Jugoslavenske Narodne Armije okupiran te spojen u teritorij pod nazivom Republika Srpska Krajina. Hrvatska vojska tad je silom okolnosti, formirana 1991. godine iz policije, zbora narodne garde i teritorijalne obrane Republike Hrvatske. Ona je nakon brojnih neuspjelih pokušaja pregovora i mirne reintegracije 1995. godine u

⁷¹ Braniteljski 2019, *Operacija Ljeto '95*, <<https://braniteljski.hr/operacija-ljeto-95/>>, datum pristupa: 22.08.2020.

⁷² Šerić, Boris 2017, *Operacija Oluja – vojnostrateški pregled*, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Zagreb, u: Grgurić, Stjepan Krešimir 2019, *Vojno-geografska analiza operacije „Oluja“, zborni područje Gospić*, diplomski rad, Prirodno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 5

potpunosti dobila zadatak vraćanja okupiranih područja pod vlast hrvatske vlade. Hrvatska je u rat ušla nepripremljena te su se sve operacije razrađivale i planirale tijekom rata kao odgovori na nemogućnosti diplomatskih dogovora.“⁷³

5.7.1.9. Slom Autonomne Pokrajine Zapadna Bosna

„U nedjelju nešto iza 5 sati prve grupe boraca 5. korpusa ušle su u grad sa južnog oboda. Autonomasi otvaraju jaku vatru s kula-grada i nekoliko uzvišenja istočno i zapadno od Kladuše. Dudaković naređuje opkoljavanje, izolaciju tih grupa ekstremista i nastavak čišćenja gradskog jezgra od Abdićevih snaga. Akciju komplicira prisustvo velikog broja civila koji su ostali u gradu i pored kampanje autonomaša da se grad napusti jer će Alijina vojska poklati sve koje zatekne. Armija RBiH u završnici operacije uopće nije koristila artiljeriju, posebno kada su se naše snage približile gradu. U tom tragičnom sukobu bilo je već previše žrtava među Bošnjacima i svaka nova mrtva glava bila bi suvišna, iako se radilo i o ljudima u uniformi NO AP ZB. Većina je jedva čekala priliku da pređe u redove 5. korpusa pod komandom Atifa Dudakovića (posljednjih sedam dana autonomije broj takvih koji su prešli mjerilo se stotinama). Već oko 8 sati 505. bužimska brigada i dijelovi drugih jedinica stavili su pod kontrolu najveći dio grada.

Kako se i očekivalo, iz nekoliko utvrđenih objekata zabarikadirani Fikretovi ekstremisti pružili su otpor pa se na više mjesta razvila kratka, ali žestoka ulična borba. Radilo se o ljudima koji se nisu smjeli predati poslije zvjerstva nad vlastitim narodom. Bunkereri su padali jedan za drugim, a na koncu čak lakše nego se očekivalo zauzeti su Policijska stanica, Pošta i drugi vitalni objekti u gradu te na koncu i poslovna zgrada Agrokomerca, gdje je bio smješten štab autonomaške paravojske i Abdićev politički aparat. U nekoliko zgrada Agrokomerca, preuređenih u kasarne, grupe vojnika raspadnute NO čekali su pripadnike 5. korpusa da im bez borbe predaju oružje. Također, iz mnogih kuća izlazili su vojnici i policajci bivše AP ZB i s vidnim olakšanjem pozdravljali dojučerašnje protivnike.

⁷³ Pleša, Josipa 2015, *Oluja-Bitka svih bitaka*, Essehlist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti, Vol. 7, No. 7, 2015, str. 135.

Oko podneva cijelo gradsko područje Velike Kladuše bilo je pod kontrolom boraca Atifa Dudakovića. Bio je to kraj jedne krvave zablude, jedne velike izdaje i vjerovatno početak preokreta na bojištu bihaćko-cazinske krajine. Narod zapadne Bosne mogao je odahnuti jer je jednu moru, Fikreta Abdića, skinuo s vrata. Ali, sigurno da neće biti mnogo vremena za predah jer onaj pravi neprijatelj, četnici, navaljuju na Bihać svom žestinom. Autonomna pokrajina Zapadna Bosna vise ne postoji! Abdić i njegova kvazidržava nikada više na tom prostoru neće moći zaživjeti. Tako se, doduše, govorilo i nakon što je ubijen Huska Miljković pa je i poslije Fikreta Abdića teško tvrditi da se ponovo u budućnosti neće pojaviti vođa kojem će pasti na pamet da ograđuje narod u svoj tor. Nesumnjivo je da će i dalje postojati izvjestan broj ljudi kojima će se ideja autonomije zapadne Bosne vrtjeti po glavi, ali je sigurno da niko neće ni pokušati oponašati Abdića. A kada su borci Armije RBiH ušli dublje na teritoriju pod kontrolom NO, prizori iz oslobođenih sela jasno su govorili da se Abdićeva vlast zasnivala uglavnom teroru, represiji i raznim oblicima pritisaka na stanovništvo koje bi pokazalo i najmanji otpor.⁷⁴

5.7.1.10. Sana 95

Operacija Sana '95 bila je zadnja vojna operacija poduzeta od strane Armije Republike Bosne i Hercegovine tokom rata u BiH. Odvijala se tokom oktobra 1995. godine u seriji kontranapada bosanske i hrvatske vojske nakon što je Hrvatska vojska uspješno okončala operaciju Oluja u Republici Hrvatskoj. Nakon veoma uspješne inicijalne faze i izuzetno brzog oslobađanja Sanskog Mosta, operacija Sana je završena zbog potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma i završetka rata. Nakon temeljnih priprema operacija "SANA 95" započela je 13. septembra 1995. godine, tačno u 6 sati. Već u 6 sati i 30 minuta, snage Armije Republike BiH probile su neprijateljsku liniju odbrane na nekoliko mjesta. Poslije ponoći, tačnije u 1 sat i 10 minuta, jedinice 502. viteške brdske brigade ušle su u Bosanski Petrovac, a nastavak dana iskorišten je za čišćenje terena i likvidiranje i zarobljavanje razbijenih neprijateljskih snaga srpskog agresora.⁷⁵ U Bosanskom Petrovcu zaplijenjene su velike količine naoružanja, municije, artiljerijskih oruđa,

⁷⁴ 502 Sila nebeska 2009, *Kraj Abdićeve diktature*, <<https://502brigada.jimdofree.com/bihac-kraj-abdiceve-diktature.php>>, datum pristupa: 23.02.2020.

⁷⁵ Veterani.ba 2019b, *Počela operacija "Sana '95"*, <<https://veterani.ba/naslovna/2019/10/10-10-1995-pocela-operacija-sana-95/>>, datum pristupa: 22.08.2020

materijalno-tehničkih sredstava, ratne tehnike i ostalog ratnog materijala i sredstava. Svjesni snage jedinica Petog korpusa Armije BIH četnici su rejonu Sanskog Mosta organizovali odsudnu odbranu. Prije doalska snaga Armije Republike BiH, u rejon Vrhpolja agresorske snage uspjele su minirati most u Vrhpolju i time usporiti napredovanje jedinica Petog korpusa.⁷⁶

5.8. RAZLOG NEUSPJEHA AGRESORA

Srbima nije uspjelo da preko Fikreta Abdića stave pod kontrolu strateški važan prostor uz rijeku Unu, grad Bihać i najveći dio Cazinske krajine. Tu prolaze željeznička pruga i najvažnije ceste što povezuju Kninsku i Bosansku krajinu. Republika Srpska Krajina padom Kladuše skoro je odsječena od ostatka srpskih zemalja u BiH.

Tačnije, sada su povezani lošim i mnogo dužim putevima preko okupiranih dijelova Banije i Korduna, ili putem preko Drvara koji izlazi na mjesečev pejisaž divlje Kninske krajine. Zbog toga sada oni moraju poduzeti nove korake kako bi popravili komunikacijsku vezanost Knina prema istoku. Jedan od planova jeste ofenziva na Bihać. Ta ofenziva traje već čitavih pet mjeseci, a da četnici nisu ni blizu ostvarenja bilo kojeg od postavljenih ciljeva na tom bojištu. Izgleda da postoji i rezervni plan koji nema šansi da uspije, ali srpski oficiri i političari već osjetno sužene svijesti neće propustiti priliku da još jednom upotrijebe Fikreta Abdića.

Indikativno je da su Abdićevi ekstremisti od gubljenja Pećigrada i Tršca, a zatim i nešto poslije kada im je rasturena linija oko Johovine i Marjanovca, uglavnom bili angažirani na protjerivanju žitelja kladuških sela u tzv. RSK, gdje su ih dočekivali Srbi i (usput pljačkajući) vraćali u Veliku Kladušu. Kada je postalo jasno da se ni Kladuša neće održati, te iste ljude ponovo su natjerali u SAO Krajinu. Procjenjuje se da je više od 10.000 ljudi, od čega najviše borbeno sposobnih muškaraca, sada na teritoriji koju kontroliraju Martićevi četnici. Čini se da je to urađeno kako bi autonomaški štab uz pomoć četnika ponovo organizirao razbijenu vojsku u jednu ili dvije brigade i pokušao izvesti kontranapad da se povрати Velika Kladuša.

⁷⁶ Historija.ba, *Počela operacija "Sana '95"*, < <https://www.historija.ba/d/153-pocela-operacija-sana-95/>>, datum pristupa: 22.08.2020.

Međutim, razvoj situacije već u nedjelju navečer pokazuje da će Abdić i Martićevci vrlo teško uspjeti da izvedu taj suludi i pogubljeni pohod.⁷⁷

5.9. KORPUS OJAČAN POBJEDOM

Prvotni efekti agresivne propagande, usmjerene na sijanje straha od Armije RBiH među civilima, gotovo su iščezli. Tek susret sa četnicima mnoge Muslimane iz bivše AP ZB je osvijestio i otvorio im oči da vide gdje ih vodi Babo. Straha od 5. korpusa više nema i već u nedjelju uvečer ljudi su se počeli vraćati kućama. Mnogima to Srbi ne dozvoljavaju te ih ponovo pokušavaju staviti u stroj Narodne Odbrane, ali u tome sigurno neće uspjeti. Ne samo zato što je ljudima sada jasno ko je ko u ovom ratu, nego i zbog toga što je i najvećem laiku jasno da bi pohod protiv ojačalog 5. korpusa u ovom trenutku bio ravan samoubistvu. Izdajnik Fikret Abdić najvjerovatnije ostaje kod Srba na ledu do neke nove prljave igre u režiji Beograda.

Sudbina izdajnika, uostalom, nikad nije ni bila sretna. Uvijek su bili na kraju odbačeni i od strane za koju su se prodali. Dakle, dilema je samo-gdje je Babo deponovao napljačkan kapital: Kipar, Moskva, Argentina...?

Vremena za slavlje u zapadnoj Bosni nema. Jedna je briga manje, ali rat se nastavlja svom žestinom s tim što su okolnosti sada znatno izmijenjene. Atif Dudaković, kojeg je na vratima Kladuše stigla vijest o unapređenju u čin brigadnog generala, definitivno je dokazao da je virtuoz na bojnopolju. Voditi borbu u potpuno izoliranoj enklavi daleko od centra i to protiv dva protivnika, te biti čak uspješan, skoro da nije zabilježeno u historiji ratovanja. Mnogi parametri su pali u ovom bosanskom ratnom paklu, ali je 5. korpus učinio zaista nešto izuzetno. Nakon slamanja autonomaške pobune, Dudaković se sada mirnije može okrenuti borbi protiv četnika. Sretna okolnost je da autonomaši u panici nisu ponijeli gotovo ništa osim ličnog naoružanja, tako da su ogromne zalihe oružja i municije iz skladišta u velikoj Kladuši postali ratni plijen 5.

⁷⁷ 502 Sila nebeska, *Kraj...*, datum pristupa: 23.02.2020.

korpusa. Zatim, Armiji BiH predale su se tri skoro kompletne brigade bivše NO AP ZB, a većina boraca izrazila je spremnost da se opet stavi pod komandu generala Dudakovića.

S druge strane, ratni stroj srpskog agresora pokazuje vidne znake umora, iako su još jaki. Na mnogim bojištima u Bosni i Hercegovini uočava se da je došlo do preokreta u odnosu snaga u korist ARBiH. Realno gledajući, taj se odnos mijenja i u zapadnoj Bosni. Zbog toga ne samo da Bihać neće pasti, niti bilo koji dio slobodne teritorije, nego se gotovo sigurno može očekivati novi zamah 5. korpusa ARBiH što će ovaj put na svojoj koži osjetiti Karadžićevi četnici.⁷⁸

⁷⁸ Isto.

6. ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA U BIHAĆU

Ukoliko je tretiranje zločina iz ugla ekonomije motivirano, prije svega, nastojanjima da se uništi ekonomija države zbog agresije, ne posmatra se samo kroz puke ratne štete, što je za sada dominirajući pristup, već da se u tom smislu vrednuju disekonomije i njene refleksije na sadašnjost, a naročito na budućnost društva i države. U temeljnim odrednicama našeg poglavlja, kako se i iz naslova vidi, jeste vezivanje društvenog i ekonomskog momenta u tretiranju obima i strukture ratnih zločina koji su se desili za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu, odnosno uloga ekonomskog faktora na rat u Bosni i Hercegovini.⁷⁹

U poglavlju se tretira grad i općina Bihać iz razloga što je ovo područje predstavljalo, kao što i danas jeste, u ekonomskom, društvenom i političkom i odnedavno u migracionom smislu, jedno od glavnih nosilaca ekonomskog razvoja Bosanske krajine. Zakonitosti u ekonomskom razvoju općine Bihać u pravom i punom smislu odražavaju procese i tendence ekonomskog razvoja šireg područja, koga smo označili kao Bosanska krajina, ali ne samo to područje nego i cijela Bosna i Hercegovina. Grad i općina Bihać su ekonomski centar Bosanske krajine i kao takvi imaju drugačije razvojne odrednice od ostalih dijelova Bosanske krajine, gdje su te odrednice bile, a i danas su, usmjerene ka boljem razvitku općine. Njihovi razvojni ciljevi determiniraju razvojne procese šireg područja i utiču na njihov smjer i dinamiku, odnosno, širok spektar djelovanja ekonomskih ciljeva koji dosežu i regionalne efekte. Ujedno općina i grad Bihać prihvataju i razvoje iz šireg okruženja, transformiraju ih i povratnim pozitivnim dejstvom utiču na njih. Uloga grada i općine Bihać u ekonomskom razvoju područja Bosanske krajine zaista je veoma značajna i kao takva predstavlja značajan izraz procesa koji se odvijaju na širem području Bosanske krajine. Suština je da su posljedice agresije na Bosnu i Hercegovinu zaista ogromne i skoro nemjerljive, u skoro svakom segmentu. To samo po sebi govori koliko se naša, a i šira naučna i stručna javnost mora baviti ovim pitanjima, gdje se trebaju iznositi relevantni podaci o datom problemu. To je uistinu kontinuirani proces koji traži ozbiljna istraživanja i visoko odgovoran odnos prema tom istraživanju. Kako smo već istakli, mi ćemo u ovom poglavlju ratne zločine posmatrati u segmentu

⁷⁹ Golić, Bajro 2011, *Implikacije agresije na društveno-ekonomsku osnovu općine Bihać, u Zločini u Bosanskoj Krajini za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991-1995. - Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, održane u Bihaću od 22-24. septembra 2000. -*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, str. 375

koji je u sferi ekonomije, ali i nekih društveno-političkih odrednica koje su u neposrednoj vezi sa ekonomijom. Radi se o aspektima demografske destrukcije u općini, koji su bitne odrednice i ekonomije za vrijeme i poslije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Cilj je doći do odgovora na dva pitanja i to:

1. *Kako se i u kojoj mjeri agresija na Bosnu i Hercegovinu odrazila na ekonomski ambijent općine Bihać?*
2. *Kakva je ekonomska perspektiva ovog područja imajući u vidu postojeće destrukcije ekonomskog ambijenta?*

Tragamo li za odgovorima na ovakva i slična pitanja došli bismo do nepotpunih odgovora, ukoliko bi se vrednovala samo direktne, odnosno, oku vidljive ratne destrukcije u bilo kojoj sferi života, pa prema tome i u ekonomiji.⁸⁰

„Problem se mora promatrati i u drugoj - procesnoj dimenziji koja se nerijetko označava kroz indirektne ratne posljedice. Zapravo, prave posljedice rata su implicirane upravo u indirektnoj dimenziji do koje je moguće jedino doći istraživačkim putem. Zbog toga se ni bilans ovih posljedica ne može do kraja zatvoriti jer se kroz istraživanja javljaju nove i nepredviđene posljedice. I danas se u velikoj mjeri iskazuju posljedice atomskog napada na Hirošimu i Nagasaki a koje se, do njihovog javljanja, čak nisu mogle ni pretpostaviti.“⁸¹ Indirektne posljedice rata se najviše iskazuju u psihološkoj sferi ljudskog zbivanja ali i u značajnoj mjeri u ekonomiji. Ekonomski ambijent prije agresije odnosi se na to da je općina Bihać bila jedna od najrazvijenijih općina u Bosni i Hercegovini. Nedugo prije rata je njena ekonomska pozicija bila iznad bosanskohercegovačkog prosjeka i spadala je u red razvijenih općina u Bosni i Hercegovini, što nam govori da je samim tim, ekonomija bila na zavidnom nivou. Nivo ekonomske razvijenosti bio je iznad ostvarenog u Bosni i Hercegovini.

„Stopa zaposlenosti stanovništva bila je, za tadašnje uslove razvoja Bosne i Hercegovine, dosta visoka i iznosila je visokih 24%, a ukupan broj zaposlenih dosegao je nivo od oko 17.000. Privreda općine Bihać prije rata je ostvarivala oko trećine društvenog proizvoda Unsko-sanskog kantona i skoro sva je bila koncentrirana u gradu Bihaću (75% društvenog proizvoda i 90% zaposlenih)“⁸². Sav ekonomski život općine, pa i cijele Krajine, odigravao se u gradu Bihaću. Zato

⁸⁰ Isto, str. 375-376

⁸¹ Isto, str. 376.

⁸² Isto, str.377.

i nije čudo što je oštrica agresije u proteklom ratu na Bosansku krajinu bila usmjerena upravo na grad Bihać. Kao i kod većine općina u Bosni i Hercegovini, prije rata, osnovu ekonomske baze, odnosno glavnu pokretačku snagu općine Bihać, činila je industrija. U njoj je bilo zaposleno preko 40% ukupne zaposlenosti privrede. Ako govorimo o industrijama to su bile metalna, elektro, hemijska, tekstilna i grafička industrija. Pored industrije, druga vodeća oblast bila je trgovina i ugostiteljstvo, koje su u ostvarivanju društvenog proizvoda općine participirale jako visoko. Saobraćajnice i veze su treća oblast u strukturi privrednog razvoja općine Bihać, ali njihov doprinos u odnosu na prethodne dvije bio je znatno manji.

Značajno je istaći da su pomenute oblasti privrednog razvoja u mnogome više doprinosile stabilnosti privrednog razvoja općine negoli u samoj zaposlenosti, što je sa ekonomskog aspekta jako pozitivna odrednica i poseban kvalitet ekonomske baze općine. Uništavanje društvene i ekonomske osnove za vrijeme agresije kao što se iz prethodnih činjenica može zaključiti općina Bihać, kao uostalom i brojna druga područja Bosne i Hercegovine, u rat je ušla sa veoma kvalitetnim društvenim i ekonomskim vrijednostima koje su objektivno u ratu, u najvećoj mjeri, uništene, razorene, te i dan danas nisu našle svoj balans. Cilj ovog rada, kako smo to i u uvodu ovog poglavlja naglasili, nije u iznošenju direktnih ratnih šteta u smislu koliki je stepen porušenosti građevinskih objekata, privrednih i drugih kapaciteta, infrastrukturnih objekata i slično, već da ukažemo na izgubljene procesne vrijednosti društvenog i ekonomskog razvoja općine Bihać, da se ukaže na izgubljene mogućnosti i potencijale ove ratom razorene općine. Radi se zapravo o iznošenju onih porušenih vrijednosti koje na prvi pogled nisu uočljive, ali itekako usporavaju i zaustavljaju ranije uspostavljeni kontinuitet i skladnost razvoja ne samo općine Bihać, nego i cijele Bosne i Hercegovine. Ovom aspektu ratnih uništenja se još uvijek ne daje adekvatan značaj u vrednovanju ukupnih ratnih uništenja koja su se desila za vrijeme ovog rata, a jedan je od najvažnijih za cijelu državu Bosnu i Hercegovinu. Ove činjenice imaju i opravdanja, jer je naša ekonomska i društvena stvarnost isuviše pritisnuta jasnim porušenostima kojima se, po pravilu, neposredno poslije rata, najviše poklanja pažnje u namjeri da se iste što prije saniraju i dovedu u stanje upotrebljivosti, odnosno stanje prvobitnosti, a samim time ujedno i da se otklone i veoma sumorna slika ambijenta koji nas svakodnevno podsjeća na ratno stanje. Ukoliko imamo u vidu

date naznake, prirodno je postaviti pitanje: Koja je to bitna težina implikacija agresije na dimenziju društvenog i ekonomskog razvoja općine Bihać, a kroz to i Bosanske krajine?⁸³

Pomenute implikacije agresije mogu se na najbolji način kako Golić navodi u svome djelu eksplicirati kroz:

- „Disharmoniju izgrađene strukturne konzistentnosti ekonomske osnove općine i šireg područja;
- Redefiniciju populacijske dimenzije općine;
- Devijaciju razvojnih impulsa;
- Pokretanje zastoja;
- Dihotomiju tržišta i
- Reafirmaciju razvojnih motiva i vraćanje povjerenja u ekonomsku budućnost“⁸⁴

U nastavku ćemo se nešto više pozabaviti sa svakom od njih:

1. Disharmonisanost izgrađene strukturne konzistentnosti unutarekonomske osnove ove općine, pokazuje se na taj način da je uslijed veće ili manje destrukcije ili razaranja pojedinih dijelova stvorene ekonomske strukture općine, zapravo ekonomska struktura u cjelini kao takva. Može se reći da neki dijelovi iako nisu uništeni u potpunosti, zasigurno su uništeni ekonomski i doživjeli su ekonomski krah jer su u funkcionalnoj ekonomskoj vezi sa svim mogućim kapacitetima koji su uništeni ratnim dejstvima i razaranjima. Problem aktiviranja tih kapaciteta u značajnoj mjeri utiče na kapacitete koji su u fizičkom smislu zdravi, odnosno na kapacitete koji nisu uništeni. Situacija u tom društvenom prostoru se još i više pogoršava ako idemo ka višim nivoima ekonomskih struktura. Postavljena razvojna dimenzija industrije odredila je npr. Obim i brzinu razvoja trgovine u općini Bihać. Uništenje u industriji, u smislu smanjenja njene ukupne vrijednosti, u velikoj mjeri se odražava na kvalitet poslovanja trgovine bez obzira što su u trgovini zadržane ranije ekonomske vrijednosti. To jednako važi i za ostale privredne oblasti i grane u sastavu ekonomske strukture općine. Veličina problema se ne iscrpljuje samo u privrednoj strukturi do tog nivoa gdje privredne oblasti i grana općine već daleko šire svoje videokruga-na regionalnom planu. Za primjer, predratna ekonomska osnova Bihaća

⁸³ Isto, str. 378-379

⁸⁴ Isto, str. 379

funkcionirala je u sklopu snažne povezanosti sa privrednom strukturom područja Bosanske krajine u smislu da je prihvatila privredne zahtjeve tog čitavog područja, a povratnim uticajem vlastitog razvoja uticala na tok i kretanje društveno-ekonomskog razvoja područja Bosanske krajine u cijelosti. Kako je usljed rata poremećen odnos u privrednoj strukturi općine Bihać tako su narušene i ranije uspostavljene funkcionalne veze i sistemi između privrede općine Bihaća i šireg regiona, što za posljedicu ima zastoj razvoja ekonomije u cjelini kao i slabost pokretanja svih ukupnih procesa. Dodatnu težinu takvih diseconomija je veoma teško tačno izmjeriti iz razloga što se one po prirodi samih stvari ne mjere za dati momenat već za proces u cjelini. U ovom području ratnih uništavanja kriju se razorne i nezamislive ekonomske štete za trenutni, ali svakako i budući razvoj, kako općine Bihać, tako i šireg regiona Bosanske krajine.

2. Rat kao sveobuhvatan sukob je proizveo ozbiljnu promjenu populacijske dimenzije općine Bihać. Demografska slika općine za vrijeme i poslije rata znatno se promijenila u odnosu na stanje iz perioda prije ratnih dešavanja i to na štetu demografskog kvaliteta u cjelini kompletne države, a ne samo općine Bihać. Poremećaji ove vrste se iskazuju u sljedećem. "Da se podsjetimo da je općina prije rata brojala 70.896 stanovnika ili 18,8% ukupnog stanovništva regije. U Bihaću živjelo je 45.807 stanovnika i po svojoj ogromnoj veličini svrstavao se među šest najvećih gradova u Bosni i Hercegovini, koji su bili nosioci, kako društveno-ekonomskog, tako i urbanog razvoja Republike. "Šta se u ratu desilo sa stanovništvom, veoma je važno pitanje za ovaj naučni projekat? Globalno rečeno, zbog brojnih i veoma surovih uništenja u demografskoj populaciji općine, u ratu je izgubljeno oko 30% demografskog potencijala općine, bilo neposrednim stradanjem u ratu ili masovnim raseljavanjem i iseljavanjem stanovništva. Grad Bihać je u ratu izgubio preko 10.000 stanovnika i pao na 78% predratnog nivoa broja populacije stanovništva. „Nije samo oštećen demografski kvantitet, već mnogo više demografski kvalitet, što je za budućnost ove općine mnogo pogubnije.“ U velikoj mjeri je poremećena predratna nacionalna struktura stanovništva općine u smislu da je općina poslije rata nasilno postala mononacionalno područje čime su bitno poremećeni ranije uspostavljeni društveni odnosi u najširem smislu te riječi i na tim osnovama ustanovljen je potpuno drugačiji životni ambijent nego li je to bilo ranije. Svi mogući odnosi unutar ove općine su poremećeni. Za razliku od prije rata, kada je u općini živjelo 66,10% bošnjačkog stanovništva, poslije rata se situacija bitno promijenila, tako da na bošnjačko stanovništvo sada otpada preko 90%. Rat

je proizveo ogroman stepen pokretljivosti stanovništva koja je bitno promijenila, odnosno, pogoršala demografsko stanje u cjelini na tom području Bosne i Hercegovine. Poslije rata autohtono stanovništvo smanjeno za blizu 30% ukupnog stanovništva. „Ako detaljnije pogledamo na ovaj problem, vidjet ćemo da pokazuje da je u periodu 1991.-1996. godine općinu napustilo 19.825 stanovnika (28% ukupnog stanovništva), a grad 15.748 stanovnika (35%). U istom periodu na vangradsko područje općine doselilo se oko 2.352, a u grad 5.349 stanovnika koje prije rata nije živjelo na ovom području.“⁸⁵ Pomenutu dimenziju naglašavamo iz razloga, što isto doseljeno stanovništvo u grad i općinu Bihać, i to, po pravilu, iz vangradskih područja, snažno utiče na formiranje novog životnog okruženja kroz unošenje drugima svojih navika, običaja i ponašanja, koja nisu uvijek prihvatljiva za datu sredinu, što skoro uvijek izaziva konfliktne situacije i narušava političku stabilnost tog područja. Demografski oporavak poslije rata je veoma težak i spor ne samo u općini Bihać nego i u svim drugim dijelovima ratom pogođenima. Produbljuje se jaz između ranije uspostavljenih demografskih struktura kroz nastavak novih tendencija odseljavanja stanovništva van granica naše zemlje, sa jedne strane i spor povratak izbjeglica i raseljenih lica, sa druge strane, a i dolazak novih migracija sa istoka što u mnogome predstavlja značajan demografski poremećaj stanovništva u cijelosti. Od 1995. do 1999. godine broj stanovnika općine apsolutno je povećan za svega 2,2% što odgovara broju od 1.100 stanovnika, a možemo reći da bi prema novijim podacima taj broj sigurno bio i veći zbog novonastalih situacija u svijetu. Kvalitativna dimenzija stanovništva se ne poboljšava već se, naprotiv, pogoršava, a politička struktura kao da nije zainteresovana za rješavanje novonastalih problema. Radni kontingent stanovništva se smanjuje u značajnoj mjeri, a povećava se učestalost starijeg stanovništva iznad 65 godina. Ukoliko bi se nastavio ovako spor demografski oporavak općine i grada, kako u kvantitativnom tako i kvalitativnom smislu, demografske vrijednosti prije rata se ne bi mogle ostvariti prije sljedeće godine. Simulacijom druge vrste pokazuje se da, ako bi se u periodu poslije rata ostvarila predratna stopa rasta stanovništva, broj stanovnika općine i grada dostigao nivo iz 1991. godine, što je, priznaćemo dug period. Bilo bi sasvim normalno očekivati, a što je opća zakonitost u postratnim vremenima, da se ubrzano odvija demografska tranzicija, ali to u stvarnosti nije tako. Ove i druge naznake govore koje je sve demografske posljedice na duži rok proizvela agresija na

⁸⁵ Isto, str. 382

Bosnu i Hercegovinu. Te posljedice mnogo jače dolaze do izražaja ukoliko pogledamo društveno- ekonomski porušeni sistem poslijeratne Bosne i Hercegovine.

3. Posljedice rata se u značajnoj mjeri ispoljavaju kroz razaranje razvojnih impulsa. Zemlja je u ratu razrušena i kao takva ostala je bez kapitala bez koga nikako nije moguće pokrenuti zaustavljeni ekonomski proces nakon rata. Poznato je da se do kapitala može doći iz vlastitih i stranih izvora. Vlastiti izvori kapitala za sada skoro da i ne postoje ili su minorni jer rat je ostavio svoj biljeg. Smjernice ka stranim izvorima nisu ništa drugo već prebacivanje sadašnjeg tereta razvoja na buduće generacije koje će morati ulagati maksimalne napore da bi se podigao traženi nivo ekonomije. Teškoća rata nije zaobišla ni Bosansku krajinu, pa prema tome, ni privredu općine Bihać. Kakva je situacija u tom pogledu u ovoj općini? Bihać je, kao uostalom i čitava Bosna i Hercegovina, izašao iz rata porušen i osiromašen i kao takav ne raspolaže sa vlastitim kapitalom za pokretanje novih ekonomskih procesa kako bi se podigao nivo ekonomske stabilnosti. “Podsjećamo da je privreda općine Bihać iz rata izašla sa svega 20% predratnog nivoa razvijenosti.”⁸⁶ Pred općinom Bihać je nadoknađivanje izgubljenih vrijednosti u ratu pa tek onda stvaranje novih potencijala. Zbirni pokazatelji govore da ako bi privreda općine Bihać željela da dostigne predratni nivo razvoja za naredne godine, ona bi godišnje morala ulagati dodatni kapital u iznosu od oko približno 25 miliona dolara. Ulaganja bi bila znatno manja ukoliko bi se oporavak bihaćke privrede produžio za narednih deset godina. U tom slučaju bi bilo potrebno ulagati godišnje oko 12 miliona dolara svježeg kapitala, što takođe nije mala obaveza. Dok svijet u razvoju snažno grabi naprijed, nas je rat ekonomski toliko unazadio da se sada borimo za nešto što smo imali prije deset godina. Na taj način se samo još više produbio jaz nerazvijenosti naše zemlje u odnosu na razvijene evropske.
4. Pokretanje zastoja u ekonomiji znatno je skuplji čin nego li samo pokretanje i otvaranje novih procesa i ekonomija. Zbog rata, brojne su ekonomske aktivnosti u Bosni i Hercegovini stale, a uz čin zastoja one gube i brojne druge vrijednosti koje po logici stvari prate svaki proces. Prije rata izgrađeni su stabilni privredni kapaciteti koji su značajni za pokretanje i razvoj privrede i u poslijeratnom periodu, no njihovo startanje je težak početak i proces koji znači ulog za novi kapital i dodatne napore. Činjenica je da postoje privredni kapaciteti sa manjim ili većim stepenom fizičke porušenosti, ali zbog ratnih dešavanja i zbog toga, veoma se teško pokreću i

⁸⁶ Isto.

kao takvi zahtijevaju veoma velike napore kojih zasigurno ne bi bilo da nije bilo rata. I to je jedan od oblika ratnih zločina ovih prostora koji je u svakom obliku pogodio i općinu Bihać.

5. Intenzivni sukob koji se desio u Bosni i Hercegovini proizveo je razorne posljedice u tržišnoj sferi. Posljedice su evidentne :

- u odnosima sa svjetskim tržištem i
- poremećajima u funkcioniranju unutrašnjeg tržišta.

Rat je prekinuo mnogobrojnu saradnju sa velikim brojem tržišta u svijetu. Neka od tih tržišta su potpuno izgubljena ili su nestala, a za neka je potrebno uložiti mnogo napora i novca da bi se vratilo ranije izgrađeno tržišno povjerenje. Takvo stanje ima za posljedicu ne samo izgubljene ekonomske koristi, koje su se ostvarivale kroz međunarodnu saradnju već i brojne indirektno, nevidljive koje sam proces razmjene donosi. To se posebno odnosi na ubrzanu funkciju međunarodnog tržišta koje činom funkcioniranja multiplicira povećane tržišne kontakte i odnose, nova tržišna iskustva i znanja i sl. Ovaj dio izgubljenih vrijednosti u ekonomiji će imati ogromno i snažno negativno dejstvo na njeno buduće funkcioniranje i razvoj, kao i planove. Padovi na unutrašnjem tržištu veoma su naglašeni. Osnovni problem je u neusklađenosti tržišta koje je razliveno načinom organiziranja države Bosne i Hercegovine. Na ovom minijaturnom tržišnom prostoru egzistiraju mnogobrojna, zatvorena mikrotržišta sa drugačijim i različitim pravilima ponašanja. „Iako se stanje u tom pogledu nešto popravlja, još uvijek je evidentno neujednačeno i neregulisano jedinstveno tržište na prostoru Bosne i Hercegovine. Takvo stanje produkuje nesigurnost, neujednačenost – neravnopravnost i nestabilnost uslova privređivanja što se najdirektnije manifestira na loše stanje ekonomije u cjelini. Na sceni je veoma naglašena dimenzija sive ekonomije koja je najdirektniji izraz nesređenosti odnosa na tržištu. Ranija domaća tržišta su izgubljena i kao takva postala su inostrana.“⁸⁷ Na taj način su direktno prekinuti brojni unaprijed izgrađeni tržišni odnosi i kanali kretanja roba i usluga čime su izgubljeni značajni i mnogobrojni ekonomski efekti, što također predstavlja jednu vrstu ratnog zločina.

6. Stanje ekonomije u Bosni i Hercegovini, u poslijeratnom periodu, veoma je teško, te država svakodnevno tone u apatiju i bespuće. Ono se u oštroj mjeri manifestira kroz evidentne devijacije koje se javljaju u:

- transformaciji društvenog u privatno vlasništvo ;

⁸⁷ Isto, str. 385

- kroz veliku nezaposlenost stanovništva i nezadovoljstvo ;
- naglo raslojavanje stanovništva na mali broj bogatih i veoma veliki broj siromašnih;
- nizak nivo životnog standarda;
- nevjerica u vlastitu budućnost .

Ove, kao i brojne druge posljedice, koje su izraz teškog ekonomskog stanja u Bosni i Hercegovini, najdirektnije se, veoma negativno, odražavaju na motivacionu dimenziju stanovništva u skoro svim sferama života i rada, tj. U njegovom odnosu prema radu, životu i uopće stvaralaštvu, gdje se entuzijazam zamjenjuje apatijom i bezvoljnošću, napori lijenošću, ambicije nezainteresiranošću i dešava nam se upravo to stanovništvo iz stanja apatije odlučuje otići iz ove države. Ove i slične pojave su teško mjerljive, ali imaju veoma negativne efekte na duže staze.

6.1. SIGURNA ZONA UN-A BIHAĆ

„Tokom ratnih dešavanja na prostorima R BiH, Vijeće sigurnosti UN-a primijenilo je do tada nepoznat model proglašavajući neke gradove i područja sigurnim područjima (safe areas). Međutim, nije osigurao njihovu adekvatnu odbranu niti je utvrdio ko je dužan braniti zaštićena područja. Promatrajući sa stanovišta međunarodnog prava može se reći da “međunarodno pravo ne poznaje ovakav način proglašenja nekog područja zaštićenim odnosno sigurnim, odnosno ovakav način zaštite civilnog stanovništva.”⁸⁸ U ovakvim okolnostima Bihać je proglašen zaštićenom zonom UN-a.⁸⁹

„Rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a broj 819 od 16. aprila 1993. godine područje Srebrenice proglašeno je sigurnim područjem a Rezolucijom 824 od 6. maja 1993. godine odlučeno je da se poveća broj zaštićenih područja na gradove Sarajevo, Tuzlu, Žepu, Goražde i Bihać sa širim okruženjem i da postanu sigurnosne-zaštićene zone. Svi oružani napadi u ovim

⁸⁸ Softić, Sakib 2000, *Pravna priroda rata u BiH*, VKBI, Sarajevo, str. 286 u Begić, Mujo, nav. djelo, str. 359

⁸⁹ Begić, Mujo, nav. djelo, str. 358-359

zonama moraju prestati, sve srpske vojne formacije se moraju povući i sve strane moraju dozvoliti UNPROFOR-u i drugim međunarodnim organizacijama slobodan pristup sigurnosnim zonama.“⁹⁰

„Uprkos proglašenju Bihaća sigurnom zonom napadi na ovom prostoru kontinuirano su trajali tokom čitavog rata. Pored namjene da štite sigurnu zonu Bihać, snage UNPROFOR-a imale su primarni zadatak za dostavu humanitarne pomoći ovom području. Snage UNPROFOR-a često puta nisu bile u stanju dopratiti humanitarnu pomoć preko teritorije tzv. SAO Krajine i teritorije koja je bila pod kontrolom snaga tzv. NO AP ZB. Jedno vrijeme snagama francuskog bataljona bilo je privremeno zabranjeno dostavljanje humanitarne pomoći od strane tzv. AP ZB. Snage koje su trebale štiti sigurnu zonu Bihać u jednom periodu nisu mogle štiti ni same sebe.“⁹¹

„Najveća ratna dejstva na prostoru Bihaća vođena su poslije proglašenja Bihaća sigurnom zonom. Međutim, ne smije se zaboraviti i umanjiti uloga UNPROFOR-a u dostavi humanitarne pomoći, prije svega dostavi hrane, lijekova, sanitetskog materijala i drugih potrebnih materijala. Zahvaljujući upravo njima na ove prostore dopremljene su značajne količine hrane i drugih sredstava potrebnih za život stanovništva ovog opkoljenog prostora. Ali istovremeno se postavlja pitanje efikasnijeg angažmana na dostavi neophodne pomoći. Sigurno da snage UN-a nisu ispunile svoj mandat kada je u pitanju dostava humanitarne pomoći.“⁹²

„Bihać kao sigurnu zonu UN-a u više navrata posjetio je komandant UN-a u R BiH general Rouz, koji se mogao lično uvjeriti u uvjete u kojima je civilno stanovništvo Bihaća živjelo. Majkl Rouz, komandant UNPROFOR-a, boravio je u Bihaću u periodu 26-28. decembar 1994. godine pokušavajući izvršiti demilitarizaciju i razoružavanje jedinica 5. korpusa A R BiH. Ovaj plan je odbijen uz jasnu poruku da će 5. korpus A R BiH braniti Bihaćki okrug i sigurnu zonu Bihać. Istovremeno je u Bihaću boravio član Predsjedništva R BiH prof.dr. Ejup Ganić, koji je jasno i nedvosmisleno odbacio mogućnost demilitarizacije ovog prostora.

Ovdje treba posebno istaknuti ulogu generala Rouza koji je opravdavao napade i ofenzivu srpskih snaga na sigurnu zonu Bihać. Uloga generala Rouza kao komandanta snaga UN-a najblaže rečeno je diskutabilna. Najbolje ovo ilustriraju njegove riječi iznesene u knjizi “Borba za mir: Bosna 1994.godine” gdje kaže “imao sam vrlo jasne upute i dogovor s mojim pretpostavljenim u sjedištima Ujedinjenih naroda u Zagrebu i Njujorku da ne smijemo dopustiti da se Ujedinjeni

⁹⁰ Isto, str. 360

⁹¹ Isto, str. 361

⁹² Isto, str. 363

narodi uvuku u rat,” ovakvi stavovi UN-a i generala Majk Rouza jasno ukazuju da oni nisu provodili zadaće iz Rezolucija UN-a ili su ih implementirali na osnovu vlastitih stavova i stavova pojedinih službenika UN-a.“⁹³

„Bez obzira na ovakvu politiku prema R BiH i sigurnoj zoni UN-a Bihać branici R BiH i Bihaća uspjeli su odbraniti narod i univerzalne ljudske vrijednosti. Politika međunarodne zajednice u odnosu na sigurne zone UN-a najupečatljivije se pokazala na primjeru zaštite sigurne zone UN-a Srebrenica. Srpske snage su isti scenarij pripremile i za sigurnu zonu UN-a Bihać ali u tome nisu uspjeli zahvaljujući 5. korpusu A R BiH i narodu Bihaća.“⁹⁴

6.2. STRADANJE CIVILNOG STANOVNIŠTVA U BIHAĆU

„Ratnim dešavanjima na prostoru Bosne i Hercegovine u periodu 1992-1995. godine najviše je zahvaćeno civilno stanovništvo. Civilno stanovništvo je najčešće bilo meta napada, što je za posljedicu imalo velik broj ubijenih, ranjenih i raseljenih. Zbog toga možemo reći da civili i civilne žrtve nisu bili posljedice nego ciljevi rata. Civilno stanovništvo i civilni objekti najčešće su bile mete napada, što najbolje ilustrira stradanje gradova kao što su Sarajevo, Mostar, Tuzla, Srebrenica, Bihać i drugi gradovi i mjesta širom Bosne i Hercegovine. Ovi gradovi su sistematski razarani i uništavani, a civili ubijani. Ratna dešavanja na prostoru Bosne i Hercegovine pokazala su svoj pravi odnos prema civilnom stanovništvu.“⁹⁵

Odredbama Ženevske konvencije i zaštiti civilnih lica u vrijeme rata je regulisano tretiranje civilnog stanovništva za vrijeme trajanja sukoba. Ovom konvencijom su obuhvaćeni svi civili, bez obzira na državljanstvo, rasu, vjersko, spolno, političko i druga uvjerenja. Prema dopunskim protokolima Konvencije, članom 51. je zabranjeno da civilno stanovništvo postane predmet vođenja rata, kao i poduzimanje mjera i radnji u cilju širenja terora među stanovništvom, iscrpljivanje glada, prisilno deportovanje ili premještanje te, prema čl. 17, st. 2, ne smiju biti prisiljeni da napuste svoju teritoriju iz razloga koji su vezani za sukob. „Međutim, u proteklom

⁹³ Isto, str. 365-366

⁹⁴ Isto, str. 371

⁹⁵ Isto, str. 252

ratu upravo civili su bili žrtve sukoba i agresije. To se u prvom redu odnosi na ubijanja, ranjavanja, protjerivanja sa prostora i iz mjesta življenja, opsade, izgladnjivanje, sijanje straha, panike i terora. Odnos i nehumano postupanje prema civilima kao da je bio obrazac ponašanja neprijatelja. Iz konteksta iznesenog, ne može se izdvojiti ni područje Bihaća.“

„Kada posmatramo prostor Bihaća i okoline, civilno stanovništvo na okruženom i opkoljenom prostoru Bihaćkog okruga svakodnevno je bilo izloženo ugrožavanju života. Bombardiranje civilnih ciljeva (bolnica, stambenih, vjerskih, kulturnih objekata), iscrpljivanje glađu (zabranom ili ograničavanjem dotura humanitarne pomoći), onemogućavanje snabdijevanja pitkom vodom bio je cilj rata. Na prostoru Bihaća koji je bio u potpunom okruženju nekoliko godina tokom rata prekršene su sve Konvencije od strane tzv. V RSK, V RS i NO AP ZB.“⁹⁶

Pored metoda direktnog stradanja stanovništva, vojne snage VRS, SVK te NO AP ZB su koristile i indirektno metode eliminacije, poput upotrebe zabranjenih bioloških sredstava kojim je vršena kontaminacija hrane od strane SVK.⁹⁷

6.2.1. *Stradanje djece u Bihaću*

„Tokom ratnih dešavanja djeca kao najranjivija kategorija stanovništva bila su direktno ili indirektno izložena ratnim djelovanjima. Direktne posljedice su ubijanja i ranjavanja, a indirektno posljedice su ratne traume usljed različitih faktora, prije svega gubitak roditelja ili najbližih članova porodice, nedostaci hrane, vode, adekvatne medicinske brige, strah i drugi faktori.“⁹⁸

„Neprekidna granatiranja Bihaća i okoline rezultirala su najčešće ubijanjima djece. Dječiju igru su često prekidale granate ispaljene sa agresorskih položaja. Prvo dijete koje je poginulo na prostoru općine Bihać bila je Kulaš Sunita (3), poginula je zajedno sa svojom majkom Mujesiom u Orašcu 11. juna 1992. godine. Posebno su stradanju bila izložena djeca, tako je 19. juna 1992. godine agresorska granata prekinula igru nedužne djece u bihaćkom naselju Midžića mahala, i

⁹⁶ Isto, str. 255

⁹⁷ Isto, str. 255

⁹⁸ Begić, Mujo, nav. djelo, str. 265

odnijela živote četiri nevine djevojčice te ranila njih jedanaestero. Na taj dan od agresorske granate poginule su Azra Kurjaković, Mirela Zjakić, Sabina Zulić i Maida Hošić.

U naselju Ružica od posljedica granatiranja od strane pripadnika tzv. V RS poginula su sestre Duračković Emina (3), Erna (5) i Merima (7). Poginule su 3. decembra 1992. godine zajedno sa djedom Halidom. Od posljedica granatiranja poginuli su i Kozlica Amela (8), Džonlagić Sara (8), Tutić Sandra (9), Talić Almedina (10), Imširović Hasan (10), Ramić Amir (10), Šušnjar Suad (11), Dujmović Ante (13), Midžić Emir (14) i druge djevojčice i dječaci.⁹⁹

6.3. LOGORI NA PODRUČJU BIHAĆA

Koncentracioni (sabirni) logori se mogu definisati kao „mjesto masovnoga zatočenja domaćega ili stranoga civilnog stanovništva (katkad i vojnika) u izoliranim većim ograđenim prostorima. Otvaranjem i održavanjem koncentracijskih logora totalitarni ili ratni/vojni režimi obračunavaju se s političkim protivnicima. Kriteriji zatočivanja mogu biti individualni, ali češće obuhvaćaju cijele kategorije stanovništva (masovni politički, nacionalni, vjerski i rasni progoni), a razlozi mogu biti državna sigurnost, gospodarsko iskorištavanje, kazna te zastrašivanje ostaloga stanovništva.“

Na prostoru Bihaća su djelovali logori: u servisu IMT Ripač, Račić, Orašac i Kulen-Vakuf.

6.3.1. Logor u servisu IMT Ripač

„Logor se nalazio u servisu IMT koji je služio za opravku i prodaju traktora i drugih poljoprivrednih mašina u Ripču. Od glavne komunikacije puta 5. korpusa udaljen je oko stotinu metara. Ovaj servis je bio ograđen visokom ogradom. U krugu logora nalazila se policija tzv. srpske opštine Bihać. Mjesto gdje su zatočeni logoraši bilo je spremište za smještaj plina. Ovaj boks je bio veličine 30 x 10 metara, pokriven limom, a sa strana ograđen armaturnim mrežama i

⁹⁹ Isto, str. 267

vratima. Ovako improvizovani logor nije pružao ni minimum uslova koje su bili predviđeni prema Ženevskim konvencijama.“

6.3.2. *Logor Račić*

„Logor Račić nalazio se u kasarni bivše JNA u istoimenom selu Račić. Ova kasarna je služila kao skladište JNA296 a kasnije kao mjesto gdje su zarobljeni Bošnjaci Ljutočke doline mučeni i ubijani. Logor Račić bio je pod kontrolom i komandom jedinica JNA a kasnije 15. bihačke brigade tzv. V RS. U logoru Račiću bila je komanda 15. bihačke brigade. Poslije izlaska jedinica JNA u maju 1992. godine jedan dio ljudstva i tehnike prebačen je u kasarnu Račić.

Zarobljeni Bošnjaci koji su bili odvedeni u logor Račić nikada se nisu vraćali, izuzev jednog slučaja i to Mešić Džafer-Džafo koji je ispričao zarobljenim u logoru Ripač kroz kakve su torture i mučenja prolazili oni koji su dospjeli u logor Račić.“¹⁰⁰

„Jedna od karakteristika logora Račić bila je ta što nema preživjelih, svi koji su odvedeni tamo su i ubijeni. Prema rezultatima identifikacije ekshumiranih iz masovne grobnice Tihotina većina eshumiranih su Bošnjaci Ljutočke doline, koji su bili u logoru Račić. Jedan broj nezakonito zatočenih iz ovog logora još se vode kao nestali.“¹⁰¹

6.3.3. *Logor Orašac i Kulen-Vakuf*

„Srpske vojne jedinice iz sastava 2. krajiškog korpusa tzv. V RS i policijske jedinice po ulasku u Orašac, u zgradi osnovne škole smjestile su komandu. Odmah je počelo privođenje stanovništva koje nije uspjelo krenuti prema Radolju. Nezakonito su zatočeni žene, djecu, starce, bez obzira na godine i spol. Škola je ujedno bila i mjesto gdje su ispitivali nezakonito zatočene

¹⁰⁰ Isto, str. 313

¹⁰¹ Isto, str. 314

muškarce. Zatočene muškarce su zatvarali u učionice, bez ikakvih uvjeta za boravak, bez hrane, vode, bez mogućnosti za spavanjem.“¹⁰²

„Nakon pogibije velikog broja vojnika tzv. V RS iz 15. bihačke brigade (Rajnovačka četa) na Grabežu, počinje masovna osveta i ubijanje preostalih Bošnjaka. Poslije sahrane poginulih vojnika, zločinci su napravili dogovor i krenuli u izvršenje strašnog zločina.

U Duljcima je 23. septembra 1992. godine izvršen stravičan zločin nad nedužnim starcima, ženama i djecom. Ubijali su Bošnjake koji su bili na prisilnom radu i koji su brali šljive. U pokušaju skrivanja tragova zločina četnici su tijela ubijenih izmjestili sa mjesta zločina. I danas se traga za posmrtnim ostacima ubijenih. Tijela su spalili, jer na to ukazuju svjedočenja pojedinih ljudi koji su preživjeli masakr i dijelovi posmrtnih ostataka koji su pronađeni na lokalitetu Dulibe.

Dio stanovništva poslije ovog događaja prebjegao je u tzv. SAO Krajinu, gdje su ih poslije tortura od strane policije tzv. SAO Krajine, preuzele snagama UNPROFOR-a u Svetom Roku. Drugi dio stanovništva je prvo prebačen u Kulen-Vakuf, a onda svi u Bihać. Tako da se sa sigurnošću može potvrditi da je Orašac, Kulen-Vakuf i Ripač bio jedan veliki logor u kojem su činjeni zločini nad nedužnim civilima. Na ovom prostoru počinjen je ratni zločin protiv civilnog stanovništva.“¹⁰³

6.4. MASOVNE GROBNICE NA PODRUČJU BIHAĆA

“Pojam masovna grobnica nastala je kao rezultat genocida, kako bi se istrijebila (potpuno ili djelimično) određena nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa, kao takva, odnosi se na grobno mjesto koje ne pripada uobičajenim mjestima na kojima se vrše ukopi i sahrane, već su to mjesta na kojima se svjesno, planski, organizirano, ciljno i s namjerom ubijene osobe odbacuju (ne sahranjuju) da bi se prikrili (izvršeni) zločini genocida. Pojam masovna grobnica ukazuje na nekarakterističnu masovnost, što znači da u njoj može biti dvije i više ubijenih osoba, zaštićenih međunarodnim humanitarnim pravom, kojima je život nasilno prekinut i koji su bačeni u grobnicu, tako da, od oblika izvršenja zločina (ubijanja), pa preko formiranja masovne grobnice, nije

¹⁰² Isto, str. 315

¹⁰³ Isto, str. 317

poštovan pijetet žrtve. Analogno tome, evidentno je da masovne grobnice nastaju kao produkt masovnih ubistava, karakterističnih za zločin genocida.”¹⁰⁴

Do danas su na području Bihaća pronađene četiri masovne grobnice te više desetina zajedničkih i pojedinačnih grobnica. Kao i u grobnicama u ostatku države, došlo je do potrebe za reklasifikacijom na *primarne*, *sekundarne* i *tercijarne* radi premještanja ostataka više puta te na različite lokacije, a sve u svrhu prikrivanja zločina.

U nastavku ćemo ukratko opisati četiri masovne grobnice koje su aktivno postojale na prostoru Bihaća: Bezdana, Tihotina, Duliba i Bisovački most.

6.4.1. Masovna grobnica Bezdana

„Jama Bezdana nalazi se na području Gorjevac-Hrgar, od putne komunikacije Bihać–Bosanski Petrovac udaljena je oko 6 km, do koje vodi makadamski put. Bezdana je bila u potpunosti okružena šumom i raslinjem, nije bila vidljiva sa puta koji je prolazio nekoliko metra od nje, što nas navodi na zaključak da je pažljivo birana i da je ubijanje zarobljenih iz logora u Ripču unaprijed planirano.“¹⁰⁵

Bezdana je jedna od prvih masovnih grobnica pronađenih na prostoru Bosanske Krajine. Strahote počinjene u ovoj masovnoj grobnici se mogu očitovati i pronalaskom buradi s kiselinom namijenjenom za uništavanje posmrtnih ostataka, kao i pronalazak pojedinih ostataka u sjedećem položaju što znači da su živi bačeni u jamu te mučenje ekserima.

Početak ekshumacije iz Bezdane, jame duboke 85 metara, je započeo 1. septembra 1997. Iz nje su ekshumirana 83, a identifikovana 64 posmrtna ostatka.

¹⁰⁴ Čekić, Smail, Arnaut-Haseljić, Meldijana, Macić, Bećir 2010, *Masovne grobnice u BiH-sigurna zona UN Srebrenica*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, str. 58. u Begić, Mujo, nav. djelo, str. 272

¹⁰⁵ Begić, Mujo, nav. djelo, str. 277

6.4.2. *Masovna grobnica jama Tihotina*

„Jama Tihotina je masovna grobnica u kojoj su otkriveni posmrtni ostaci ubijenih Bošnjaka Ljutočke doljine, Ključa, Bihaća i Bužima. Pronađena masovna grobnica se nalazila u rejonu Tihotine, svega 2 km od naselja Pritoka.“¹⁰⁶

Ekshumacija koja je rađena od 2. do 25. septembra 2002. je bila otežana radi ostataka neeksplodiranih ubojitih sredstava. Dio bačenih tijela je „visio na poprečnim gredama jame“, a velik dio bio „rasut na dnu jame“. Iz ove masovne grobnice ekshumirani su ostaci logoraša koji su bili zatočeni u logoru kasarna Račić. Ekshumirano je 53, a identifikovano 51 tijelo.

6.4.3. *Masovna grobnica Duliba*

„Masovna grobnica Duliba nalazila se na području sela Ćukovi, na putnoj komunikaciji Dubovsko–Kulen–Vakuf, u neposrednoj blizini šehidskog mezarja Duliba. Ova masovna grobnica pronađena je uz potok i jedan dio posmrtnih ostataka žrtava pronađen je u vodi. U masovnoj grobnici Duliba pronađeni su posmrtni ostaci 9 ubijenih i svih 9 je identificirano.

Ubijeni su bili na prisilnom radu, brali su šljive za potrebe tzv. VRS. Tijela ubijenih sa mjesta ubijanja traktorom bila prevezena na mjesto masovne grobnice. Nakon toga su spaljivana kako bi se prikrili tragovi ovog ratnog zločina U ovoj masovnoj grobnici pronađeni su posmrtni ostaci 4 ubijene žene i 5 muškaraca. Za ovu masovnu grobnicu vezuju se ubijanja od 23. septembra 1992. godine, kada je grupa policajaca i vojnika u cilju odmazde za poginule pripadnike 15. bihaćke brigade tzv. VRS izvršila ovaj strašni zločin.

Kako je samo mali dio posmrtnih ostataka pronađen na osnovu koga se putem DNK izvršila identifikacija, pretpostavka je da su ostaci tijela premješteni na drugu lokaciju. Za ovaj zločin pravomoćno je osuđeno 5 lica.“¹⁰⁷

¹⁰⁶ Isto, str. 287

¹⁰⁷ Isto, str. 294

6.4.4. *Masovna grobnica Bisovački most*

„Masovna grobnica Bisovački most nalazila se neposredno uz željeznički most u Loskunu. Žrtve u ovoj masovnoj grobnici bili su stanovnici Ljutočke doline, koji su pokušali stići u Bihać, nakon što su jedinice tzv. V RS zauzele ovaj kraj. Iz ove masovne grobnice ekshumirano i identificirano je 6 posmrtnih ostataka ubijenih. Prosjek godina starosti identificiranih je 26,5 godina. Jedan dio žrtava koji su ubijeni na Bisovačkom mostu, razmijenjeni su 1994. godine. Bili su ukopani na mezarju Humci kao NN osobe, kasnije je DNK metodom utvrđen njihov identitet. Ovdje treba napomenuti da je na Bisovačkom mostu preživjelo nekoliko svjedoka.“

6.5. *KARAKTERISTIKE RATA U BOSNI I HERCEGOVINI I BOSANSKOJ KRAJINI*

U proteklom teškom i tegobnom bosanskom ratu zaraćene strane činili su: Srbija (kao agresor) na čelu sa nacionalšovinističkim režimom i relativno moćnom vojnom silom, sa jedne strane i međunarodno priznata država Bosna i Hercegovina (kao žrtva agresije), sa druge strane. U jednom periodu rata u Bosni i Hercegovini, Hrvatska je takođe ratovala kao agresorska strana. Vladajući režim i rukovodeću stranku SPS u Srbiji su podržavale, uz neka kolebanja, skoro sve stranke opozicije, takođe opterećene nacionalizmom. Skoro sva sredstva informisanja bila su u rukama ili na raspolaganju režimu i SPS. Kao što je već naprijed pomenuto, od snaga JNA koje su se nalazile u Bosni, a koje je kontrolisala Srbija, obrazovana je Vojska Republike Srpske. Iz te vojske su povučeni u Srbiju uglavnom samo vojnici koji su bili državljani Srbije. Tokom cijelog rata vojskom je komandovao zloglasni general Ratko Mladić. Karadžić je formalno bio vrhovni komandant, a sva bitna naređenja Mladiću su stizala iz Beograda. Iako su srbijanski vojnici povučeni iz Mladićeve vojske, on je pomoć u ratu imao od strane brojnih paravojnih jedinica iz Srbije (“Beli orlovi”, Arkanovi “Tigrovi”, Šešeljevi četnici). Uz to su SDS i Karadžićeva vlast raspolagali i prije započinjanja rata sa jedinicama Teritorijalne odbrane i policije, kao i paravojnim jedinicama formiranim u Republici Srpskoj, uz zdušnu podršku pravoslavnog klera, čiji je uticaj veoma porastao. Srbija je opremala, naoružavala i obezbjeđivala logistiku i oficirski kadar u sastavu Vojske Republike Srpske, tokom cijelog rata. Bosna i Hercegovina je praktično već krajem

prve godine rata svedena na nešto više od trećine svoje teritorije, sa ogromnom većinom bošnjačkog stanovništva. Na toj teritoriji, pretežno u centralnim dijelovima Bosne, nalazili su se najvažniji ekonomski i politički centri, kao: Sarajevo, Tuzla, Zenica, Travnik, Mostar, a u zapadnom dijelu Bosne, tj. u Bosanskoj krajini nalazio se važan privredni centar - Bihać, sa Cazinskom krajinom u zaleđu. Ovaj dio bio je odsječen od teritorije većeg dijela zvanične Bosne, okružen teritorijom Republike Srpske i tzv. Republike Srpske Krajine u Hrvatskoj. Vrhovnu vlast u zvaničnoj Bosni činilo je multietničko i višepartijsko Predsjedništvo, ali stvarnu vlast je imala bošnjačka vladajuća Stranka demokratske akcije, odnosno njeni predstavnici. Ta stranka više je ličila na pokret i bila je heterogena, tj. u osnovi su je činile tri struje: nacionalistička, panislamistička (u kojima je bio jak uticaj ekstremista) i umjerena, tj. prodemokratska struja.

Ova treća struja je rijetko dolazila do izražaja, osim možda u početku rata. Uoči i na početku rata legalna bosanska Vlada nije raspolagala organizovanim oružanim snagama i pristupila je njihovom osnivanju odmah po izbijanju rata. Oružane snage, tj. Armija Republike Bosne i Hercegovine obrazovana je od postojećih naoružanih organa MUP-a (policije) i TO, kao i paravojnih jedinica, koje je organizovala SDA stranka, kao i spontano formiranih grupa otpora. Ogromnu većinu boračkog i starješinskog sastava činili su pripadnici bošnjačkog naroda. Starješinski sastav, naročito kadar viših oficira činili su oficiri koji su napustili JNA, a takođe i rezervne vojne starješine. Učešće Srba i Hrvata u Bosanskoj armiji bilo je srazmjerno malo, ali ne i beznačajno – naročito u starješinskom sastavu. U državi Bosni i Hercegovini, a i u vojsci, od početka je postojao i povećavao se uticaj islamskog klera. Većina sredstava informisanja u Sarajevu bili su pod kontrolom bosanske Vlade, zapravo SDA. Značajne demokratske snage, prije svega SDP-a, takođe su se stavile u odbranu napadnute Republike Bosne i Hercegovine. Pozicija Hrvatske, kao i bosanskih Hrvata, u ogromnoj većini pod uticajem HDZ-a, bila je u bosanskom ratu protivurječna. S jedne strane i hrvatska i bosanska Vlada bile su, zbog vojne inferiornosti, zainteresovane za saradnju i za zajedničku borbu protiv srpske agresije, naročito u prvoj godini rata. Otuda je postojala saradnja u Vladi i bosanskom Parlamentu između predstavnika Bošnjaka i Hrvata. S druge strane, Hrvatska je preko HDZ-a u Bosni uspostavljala kontrolu i vlast HDZ-a na teritorijama naseljenim Hrvatima, prvenstveno u zapadnoj Hercegovini i sjeveroistočnim dijelovima Bosne, čime je faktički od početka učestvovala u razbijanju Bosne. Bosanska vlada je to trpjela sve dok vojno ojačala Hrvatska, uz pomoć HDZ-a i njenih paravojnih jedinica (HVO i HOS), nije prešla u osvajanje i etničko čišćenje teritorija u srednjoj Bosni - oko Travnika, Viteza,

Kaknja, Vareša, Prozora i dr., 1993. godine. Došlo je do žestokih borbi između Armije Bosne i Hercegovine i paravojskih snaga Hrvatske Republike "Herceg-Bosne", ojačanih regularnim jedinicama Vojske Hrvatske. Valja reći da je Srbija bila inicijator rata za podjelu Bosne, ali je za početak napala Hrvatsku (praktično već 1990. godine), podstrekavajući i podržavajući pobunu Srba u krajevima gdje su činili većinu stanovništva, kao što su: Kninska krajina, Lika, Kordun, Banija, istočna Slavonija, Srem i Baranja, od kojih je obrazovana paradržavica u Hrvatskoj, tzv. Republika Srpska Krajina. Cilj je, zapravo, bio da se osvoji veći dio Hrvatske (što se vidi iz knjige Veljka Kadijevića "MOJE VIĐENJE RASPADA"), ali se vrlo brzo od toga odustalo zbog otpora hrvatskog naroda i uticaja međunarodnog faktora.

Zapravo, iz svega je praktično proistaklo da je Srbija započela i vodila rat u Hrvatskoj u funkciji planirane podjele Bosne. Zapravo, ratom u Hrvatskoj velikosrpska strana htjela je da silom umanji hrvatske mogućnosti u podjeli Bosne. Otuda se može smatrati vjerovatno tačnom navodna izjava Borisava Jovića data Stjepanu Mesiću uoči raspada Predsjedništva SFRJ 1991. godine. Naime, Jović je izjavio da njih (tj. srbijanski režim) Srbi u Hrvatskoj ne interesuju, da mogu raditi sa njima šta hoće (da ih mogu "nabiti i na kolac"), već da ih interesuje 66% Bosne, što će i ostvariti. Dok se ratni cilj Srbije u osvajanju Hrvatske promijenio dugo po započinjanju rata, ratni cilj u Bosni, kako Srbije, tako i Hrvatske, ostao je isti za cijelo vrijeme rata. Ostao je do zaključenja Dejtonskog mira, a može se reći i poslije. Cilj je bio da se Bosna kao država likvidira, da se etnički očiste dijelovi koji će pripasti matičnim državama. Tako bi, naravno, sudbina bošnjačkog naroda bila zapečaćena. Taj narod bi agresori dijelom pobili, dijelom protjerali, a manjim dijelom asimilirali. Otuda je logično da je odbrana Bosne za bošnjački narod bila od životnog značaja, bila je pitanje fizičkog opstanka. Prema tome, karakter snaga koje su izazvale agresorski rat i ratni ciljevi tih snaga potvrđuje očigledno da rat Srbije i Hrvatske u Bosni nije bio građanski rat. Samo do izvjesne, manje mjere, ponašanje Hrvatske je kasnije bilo unekoliko drugačije.

Druga strana, koja je branila Bosnu, imala je za cilj da odbrani bosansku državu, a time i bošnjački narod od uništenja. Međutim, pri tome su postojale razlike među snagama koje su branile Bosnu. Dok je SDA, pod uticajem ekstremnih nacionalističkih i panislamističkih snaga sve više ispoljavala težnju da u odbrani Bosne, ovu učini što više bošnjačkom i islamskom zemljom, demokratske snage su u ratu ispoljavale drugačije, civilizovanije ciljeve. Naime, ove snage nisu imale za cilj odbranu bilo kakve Bosne. One su imale u vidu da samo odbrana multietničke Bosne, podrazumijevajući zajednički život svih Bosanaca bez razlike, tj. bez obzira na vjeru i

nacionalnost. Zbog ispoljavanja pomenutih težnji SDA, koja je imala dominantnu poziciju u vlasti, spremnost onog dijela Srba i Hrvata koji su bili za zajedničku odbranu Bosne, umanjivala se. Time se, vjerovatno, može objasniti smanjivanje broja srpskih boraca u Armiji Republike Bosne i Hercegovine. Naime, dok je broj Srba u Armiji Republike Bosne i Hercegovine, prema pisanju nezavisnih listova u Beogradu, u toku 1992. godine iznosio oko 10%, a prema nekim informacijama čak i do 14%, taj procenat je u 1994. godini pao na 1-2%. Pri tome treba primijetiti da za smanjivanje učešća Srba i Hrvata u Armiji Republike Bosne i Hercegovine, nije bila kriva samo politika SDA, ali je tome, bez sumnje, doprinijela.

Homogenizacija svakog od bosanskih naroda oko svoje nacionalne stranke i konfesije, stvarala je utisak građanskog, tj. međuetničkog i međuvjerskog rata u Bosni. Svi nacionalisti i šovinisti i sve nacionalne stranke, kao i režimi u Srbiji i Hrvatskoj, tretirali su rat u Bosni kao građanski rat. Čak i brojni predstavnici međunarodne zajednice nazivali su rat u Bosni građanskim ratom. To je bila namjerno netačna kvalifikacija zbog izbjegavanja obaveze međunarodne zajednice da u slučajevima agresije na neku nezavisnu zemlju zaštiti žrtvu agresije, čak i oružanom silom. Međutim, angažovati se u borbi za odbranu jedne male, uz to i balkanske države i pri tome, eventualno trpjeti i ljudske žrtve - nije dolazilo u obzir. Za takvo nešto nisu bile spremne velike sile i zbog toga je izgovor nađen u verbalnom tretmanu rata u Bosni, kao građanskog rata. Jedna od karakteristika rata u Bosni, po kojoj je on veoma ličio na građanske ratove, ne samo po načinu i izgledu, nego i po sadržaju, kao i elementima karakterističnim za građanski, istovremeno i nepravedan rat i na strani branilaca je da je u njemu na objema stranama najviše stradalo civilno stanovništvo, te da je to, takođe obostrano, bio do najvišeg stepena rušilački i pljačkaški rat. Civilno stanovništvo je ginulo više od učesnika u borbenim jedinicama tokom borbi za zauzimanje naseljenih mjesta i opsade gradova. Postajale su žrtve po dolasku na vlast agresorske okupacione uprave. Srpsko civilno stanovništvo u velikom broju bilo je žrtva tzv. preventivne evakuacije (Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč, Bosanski Petrovac, Bosanska Krupa, Donji Vakuf, Šipovo, te Hadžići, Ilijaš, Vogošća, Ilidža poslije Dejtona). Civili su bili masovne žrtve u koncentracionim logorima, u progonima iz svojih naselja i kuća, kao i iz svojih zavičajnih krajeva. Silovanje žena bilo je masovno.

Zapravo, teško je označiti i nabrojati sve vidove zločina i terora, kojim je uništavano civilno stanovništvo. Poznato je kakvim stradanjima su bili izloženi stanovnici opkoljenih, napadanih i bjesomučno rušenih gradova, kao: Sarajevo, Mostar, Tuzla, Bihać i drugi. Neki od

gradova su iznuravani teškom nestašicom hrane, ogrjeva, vode, nedostatkom električne energije i slično, kao što je bio slučaj sa Sarajevom i Bihaćem, čija je opsada trajala nekoliko godina. Takozvano etničko čišćenje natjeralo je na napuštanje rodni krajeva više od polovine stanovništva. Još i sada, prema izvještajima sredstava informisanja, jedna četvrtina stanovnika Bosne i Hercegovine nalazi se u izbjeglištvu. Najviše je, svakako, stradalo bošnjačko stanovništvo, koje je bilo i najviše podvrgnuto etničkom čišćenju. U tom pogledu najveći zločini su učinjeni u Srebrenici. Velike žrtve i razni vidovi stradanja u toku ratnih dejstava i etničkog čišćenja zadesili su bošnjačko stanovništvo na područjima Prijedora, Zvornika, Višegrada, Modriče, Prozora, Viteza, Kaknja, u dolini Neretve i dr. Ni stanovništvo drugih nacionalnosti nije prošlo bez velikih žrtava u bosanskom ratu. Srpsko, a takođe i hrvatsko stanovništvo, ubijano je, proganjano, odvođeno u koncentracione logore, tj. etnički čišćeno od strane vlasti i naoružanih jedinica odbrambenih snaga Bosne i Hercegovine. Tako, srpsko stanovništvo je proganjano iz rejona Konjica, Bradine, Tarčina. U Gradini kod Sarajeva postojao je i koncentracioni logor za srpsko stanovništvo, a znatan broj Srba pobijen je i u Sarajevu. Slična nasilja izvršile su oružane snage branilaca nad hrvatskim stanovništvom na području Travnika, Bugojna, Vareša, Kaknja. Može se, naravno, tumačiti da su ta zlodjela snaga koje su branile Bosnu, u krajnjoj liniji, posljedica agresije, što je, bez sumnje, tačno. Međutim, zločini ostaju zločini i odgovornost njihovih počinitelja ne može se ničim umanjiti.

Na području Bihaća najviše je stradalo bošnjačko stanovništvo. Tako je na teritoriji tzv. srpske opštine za Bihać sa sjedištem u Ripču (koja se uoči rata, tj. još za vrijeme SFRJ, izdvojila iz zvanične bihaćke opštine), ubijeno preko 200 Bošnjaka (od čega 45 samo iz Ripča), od kojih je oko 80 leševa bačeno u bezdan kod lugarske kuće u selu Hrgar. Međutim, na području Bihaća bilo je zločina i etničkog čišćenja koje su počinile snage odbrane Bosne i Hercegovine. Prilikom proboja opsade Bihaća i prodora snaga 5. korpusa vojske Bosne i Hercegovine u pravcu Bosanskog Petrovca (ujesen 1994.) ubijen je 21 civil, od kojih 16 u selu Račić, dva iz sela Bijelo Brdo, dva iz sela Doljani i jedan iz sela Gorijevac (možda bi broj ubijenih bio veći da najveći dio srpskog stanovništva nije napustio svoje kuće i izbjegao prije dolaska snaga 5. korpusa). U konačnoj ofanzivi krajem 1994. i početkom 1995. godine ove snage su potpuno spalile sva naselja od Bihaća do Ključa, osim Ripča i Bosanskog Petrovca. U razgovoru penzionisanog generala JNA Hasana Četića (Bišćanina) sa jednim od bivših komandanata brigade 5. korpusa, ovaj je na pitanje Četića jasno odgovorio da su srpska sela popaljena radi toga da se Srbi tamo nikad više ne vrata. Međutim,

teško je povjerovati da je štab 5. korpusa donio odluku o paljenju srpskih naselja. Rat u Bosni je potvrdio iskustva novije istorije da nema agresije, a da nije praćena i elementima građanskog rata, kao uostalom i obratno. U zločinima poćinjenim u Bosni tokom rata naroćito su se isticale paravojne jedinice. Ovdje su elementi građanskog rata, uz to, bili u funkciji provođenja spoljne agresije. Rat u Bosni je bio do neslućenih razmjera pljaćkaški. I po tome je taj rat bio sličan građanskom ratu.

O razmjerama i ulozi pljaćke na obje strane moguće je suditi na osnovu izjava brojnih građana koji su za vrijeme rata stizali u Beograd. Objе zaraćene strane su pljaćkale, pri ćemu nije bila rijetka pojava da se pljaćkaju i pripadnici svoga naroda na sopstvenoj teritoriji. Pljaćka je ćesto bila motiv za odlazak (dobrovoljan) u borbene jedinice, tj. u borbene akcije, naroćito radi zauzimanja naseljenih mjesta. Dešavalo se da se jedinice teško pokreću u borbene akcije van naseljenih mjesta. Sa opljaćkanom robom trgovalo se na sve strane. Takva roba se pojavljivala ćak i na frontu, za vrijeme primirja između zaraćenih strana. Na linijama frontova trgovalo se sa oružjem svih vrsta, osim aviona.

Meni, a i mnogim drugima, teško je prihvatljiva ćinjenica da je u Bosanskoj krajini buknela opaka netrpeljivost i mržnja kod Srba prema njihovim sugrađanima nesrpske pripadnosti. Istorijske ćinjenice govore da je to podrućje tokom Narodnooslobodilaćkog rata 1941.-1945. godine bilo jedan od najistaknutijih bastiona otpora okupatoru i njegovim domaćim pomagaćima - ustašama i ćetnicima. Naime, širom Jugoslavije bila su poznata tri legendarna ustanićka žarišta: podrućje Drvara, Podgrmeć i podrućje Kozare. Tu su se srpskim ustanicima masovno prikljućivali Bošnjaci i Hrvati iz okupiranih gradova. U toku cijelog Narodnooslobodilaćkog rata su partizanski organi vlasti i organizacije na podrućju Bosanske krajine propagirali i uspješno sprovodili politiku bratstva i jedinstva. Radi ilustracije, navest ću da je u Bosanskoj krajini tokom Narodnooslobodilaćkog rata duže vrijeme boravio Vrhovni štab na ćelu sa Titom (krajem 1942. i poćetkom 1943. godine u Bihaću, tokom postojanja Bihaćke republike, a od jeseni 1943. do maja 1944. godine u Drvaru). Već u to vrijeme je na mnogim rukovodećim funkcijama u organima vlasti, partiji, Narodnom frontu i Narodnooslobodilaćkoj vojsci bilo mnogo istaknutih lićnosti iz reda Muslimana i Hrvata. Temelji multietnićke tolerancije i mirnog višegodišnjeg suživota građana u Bosanskoj krajini, tokom postojanja Titove Jugoslavije, udareni su još tokom zajednićke Narodnooslobodilaćke borbe. Zbog toga se, svim demokratski orijentisanim i dobronamjernim ljudima iz Bosanske krajine postavilo pitanje kako je bilo moguće da se djeca i unuci, komšije i

prijatelji junaka sa Kozare, Podgrmeča i Drvara, kao i iz drugih partizanskih krajeva priključe agresiji velikosrpskih nacional-šovinista iz Beograda. U ovu grupu treba svrstati i većinu još živih partizanskih ratnika (među njima i nekih narodnih heroja), a koji su bili podstrekači srpske agresije na Bosnu. Većina njih je dolazila iz Srbije u Bosansku krajinu i raspaljivala rat protiv bosanske države, protiv Republike Bosne i Hercegovine.

Ovakvi fenomeni zahtijevaju svestrano proučavanje, jer objašnjenja o uticaju propagande, o okoštaloj dogmatskoj svijesti, o uticaju zastarjelih konzervativnih shvatanja i opšte epidemije nacionalizma na prostorima bivše Jugoslavije, ne daju potpuni odgovor na to. Kao jedna od karakteristika rata u Bosanskoj krajini je rušenje vjerskih i kulturnih objekata i spomenika koji pripadaju bošnjačkom narodu, ne samo na ratnim područjima, već i u gradovima i naseljima koja nisu bila zahvaćena ratom. Među 16 srušenih džamija u Banjoj Luci je i čuvena Ferhadija, koja je na spisku objekata svjetske kulturne baštine. Rušeni su također i spomenici borcima Narodnooslobodilačkog rata, među kojima i spomenici poznatim herojima, ne samo bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, nego i srpske nacionalnosti i to od strane Karadžićeve i Mladićeve vojske i paravojske. Zanimljivo je uočiti da jedinice Armije Republike Bosne i Hercegovine, po sastavu uglavnom bošnjačke, ne samo u Bosanskoj krajini nisu rušili vjerske i kulturne objekte Srba i Hrvata. Nasuprot tome, velikosrpski zločinci su rušili i spomenike srpskim partizanskim herojima i na njihovo mjesto podizali spomenike istaknutim četnicima.

Na primjer, u Sanskom Mostu srušen je spomenik narodnom heroju Petru Škundriću i na to mjesto postavljen spomenik četničkom komandantu Lazi Tešanoviću. Srazmjerno je mali broj partizanskih boraca srpske nacionalnosti iz Bosanske krajine, nastanjenih u Beogradu, koji su se, preko Društva za istinu o narodnooslobodilačkoj borbi i multietničkog udruženja Bosanaca i Hercegovaca, suprostavili agresiji na Bosnu. Druga specifičnost rata u Bosanskoj krajini odnosi se na fenomen uspostavljanja tzv. Autonomne oblasti Zapadna Bosna, stvorene pod rukovodstvom Fikreta Abdića Babe, jednog od najpoznatijih rukovodilaca SDA, koji je napustio tu stranku, postao njen protivnik i organizator borbe protiv snaga odbrane Bosne.

Ovaj fenomen, čini mi se, zaslužuje pažnju iz tri razloga: prvo, to je jedini slučaj pobune, odnosno sukoba unutar jedne veoma homogenizirane nacije u Bosni i Hercegovini i to na području najveće kompaktnosti te nacije, u Cazinskoj (Bihaćkoj) krajini; vlast u jednoj od opština Cazinske krajine drže Babine pristalice i treće, Babinoj stranci Demokratskoj zajednici omogućeno je djelovanje na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine, iako vlasti Bosne i Hercegovine zahtijevaju da

im se Babo, koji sada živi u Hrvatskoj, izruči radi suđenja zbog ratnih zločina. Ne pretendujem da moje razmišljanje o ovom fenomenu može biti validno i da će ga razjasniti, već se može shvatiti kao neka vrsta hipoteze za posebnu analizu i svestranije istraživanje. Trebalo bi prije svega odgovoriti na pitanje o unutrašnjim odnosima u rukovodstvu SDA, koji su prethodili “odmetanju” Fikreta Abdića. Poznato je da je Abdić na izborima za člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine 1990. godine dobio najveći broj glasova, da je važio kao čovjek koji nije bio opterećen nacionalizmom, niti vjerskim fanatizmom. Važio je u rukovodstvu SDA kao najprihvatljiviji za nebošnjačke narode. Za vrijeme velikih narodnih demonstracija u Sarajevu, neposredno poslije Karadžićevog pokušaja udara, Savez rezervnih vojnih starješina predložio je Babu za predsjednika Vlade narodnog spasa, skoro istovremeno kad se rukovodstvo SDA suprotstavilo zahtjevima demonstranata za stvaranje širokog fronta naroda radi sprečavanja rata i stvaranja nove vlade.

Cazinska krajina podrazumijeva dijelove opština Bihać i Bosanska Krupa, sa naseljima na lijevoj obali rijeke Une i kompletne opštine Cazin, Velika Kladuša i Bužim. Na toj teritoriji živi oko 230.000 stanovnika, od čega 90% čine Bošnjaci. To je najveća kompaktna cjelina bošnjačkog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Fikret Abdić je stekao veliku popularnost u Cazinskoj krajini znatno prije raspada Jugoslavije. Kao sposoban privrednik on je uz podršku veoma uticajne braće Pozderac (Cazinjana) izgradio visoko produktivno proizvodno prerađivačko i trgovinsko gigantsko preduzeće “Agrokomerc”, sa sjedištem u Velikoj Kladuši. Sa više pogona u manjim mjestima Cazinske krajine, “Agrokomerc” je zapošljavao 5-6 hiljada radnika. Uz podršku “Agrokomerca” izgrađeni su moderni putevi, školske i zdravstvene ustanove itd. Životni standard stanovništva je naglo porastao i dostigao relativno visok nivo. Ugled Babe bio je tako velik u svim mjestima Bihaćko-cazinske krajine, uključivši i sam Bihać, da ga nije mogao poljuljati ni politički pad Pozderaca, ni njegovo u tu svrhu montirano hapšenje, ni prilično velika propaganda protiv “Agrokomerca” i njega lično.

Sredinom 1993. godine Abdić se odvaja od stranke SDA i državnog rukovodstva Bosne i Hercegovine, uspijeva da obezbijedi opremu i naoružanje, te od svojih pristalica, pretežno sa područja opštine Velika Kladuša, formira solidne vojne jedinice. Pristupio je zatim obrazovanju svoje autonomne oblasti i krajem te godine proglašava uspostavljanje Autonomne pokrajine Zapadna Bosna. Prilikom proglašenja pokrajina je zahvatala samo teritoriju opštine Velika Kladuša. Za uspostavljanje autonomije Abdić dobija istovremenu podršku Tuđmana i Miloševića i uspostavlja saradnju sa tzv. Republikom Srpskom Krajinom, sa Republikom Srpskom, kao i sa

Herceg-Bosnom, paradržavom Hrvatske u Bosni. Bilo je logično očekivati da će Vlada iz Sarajeva odlučno reagovati. Bihaćki 5. korpus je dobio široka ovlaštenja, pored ostalog da na području cijele Bihaćko-cazinske krajine uvede vojnu upravu i da likvidira secesiju. Borbe koje su vođene skoro čitave (1994.) godine bile su prilično žestoke i uz velike obostrane gubitke. Najočiglednija vojna saradnja između Abdićeve Autonomne pokrajine i Mladićevih snaga iz Republike Srpske, kao i snaga Republike Srpske Krajine, odvijala se u toku pokušaja srpske strane da zauzme Bihać i uništi 5 korpus. U toku ovih borbi brigade Fikreta Abdića nanijele su snagama odbrane relativno velike gubitke, trpeći i na svojoj strani teške gubitke. Računa se da su Abdićeve vojne snage nanijele gubitke braniocima Bosne na području Cazinske krajine i u borbama za grad Bihać od preko 2.000 poginulih i oko 5-6.000 ranjenih. Za vrijeme operacije Hrvatske vojske, nazvane "Oluja", protiv Republike Srpske Krajine, Abdićeva vojska se raspala, a on je sa ostacima vojske i dijelom naroda iz opštine Kladaša, prešao granicu i sklonio se u Hrvatsku. Tako je političko nedonošče, Autonomna pokrajina Zapadna Bosna, nakon oko godine dana, prestala da postoji.

Abdić nije ništa postigao osim što je nanio veliku štetu odbrani Bosne. Sposoban privrednik, Abdić se u politici pokazao kao nesposoban i neznalica. On je, uz ostalo, previdio i ulogu međunarodnog faktora koji nije dozvoljavao cijepanje bosanske teritorije. Precijenio je ulogu ranije stečenog ugleda i popularnosti, vjerujući u podršku bošnjačkog naroda na cijelom prostoru Cazinske krajine, pa i šire. Teško je znati da li je bio upoznat sa dogovorom između Miloševića i Tuđmana, prema kome je ta oblast trebala da pripadne Hrvatskoj. Izgleda da je on želio i nerealno se nadao da će izbjeći pripajanje njegove oblasti bilo kojoj strani. Pri tome je valjda računao da se postojeći susjedi "Autonomne pokrajine" u dogledno vrijeme neće mijenjati. On je bio u zabludi ako je vjerovao da će takvom politikom pomoći narodu koji ga je prije rata slavio.

Očito je da je, zbog nerealnih i nakaradnih ideja i planova, Babina tvorevina - Autonomna pokrajina Zapadna Bosna doživjela neslavan kraj. Reklo bi se da čitav ovaj projekat u suštini predstavlja avanturu jednog popularnog, ali nezrelog političara, koja je dodatno nanijela veliku štetu i patnje bošnjačkom narodu.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Popović, Sava, 2011, *Uzroci i karakteristike agresije na Bosnu i Hercegovinu sa posebnim osvrtom na Bosansku Krajinu 1991 - 1995.*, u *Zločini u Bosanskoj Krajini za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991-1995. - Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, održane u Bihaću od 22-24. septembra 2000.* -, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, str. 194-211

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Opravdano je reći da je odbrana Bihaća bila temelj opstanka na području Bihaća, a i države, pa čak ako se smijem usuditi u odnosu na glavnu hipotezu dopuniti da je Bihać bio ključan i za opstanak pograničnih dijelova Hrvatske, zbog dobro poznatih namjera agresora da na području Bosanske Krajine i dijelova Hrvatske, pomoću tzv. Srpskih opština (kasnije SAO), etnički očiste ta područja od nesrpskog stanovništva te uspostave kontrolu nad tim prostorom, što bi nesumnjivo dovelo do premoći nad teritorijama u ostatku države koje je branila ARBiH, a moguće i do potpunog preuzimanja države, potom prelaska na susjednu Hrvatsku.

Ako se osvrnemo na posebne hipoteze, primijetit ćemo da su u velikoj mjeri one potvrđene u glavnom dijelu rada. Dobra organizacija jeste itekako utjecala na sam tok odbrane Bihaća, ali ipak ne toliko i pripremljenost ukoliko smo upoznati s činjenicom da je Peti korpus prilikom osnivanja posjedovao samo jedan tenk. Ipak, stanovnici Bihaća su pod svaku cijenu odlučili organizovati se i braniti svoj grad. Činjenica da je Bihać grad koji je posljednji okupiran od strane Osmanskog carstva nije toliko značajna radi njegove lokacije ili nepristupačnosti terenu, koliko je to posljedica srčanosti i drčnosti tamošnjeg naroda koji su spremni do posljednjeg čovjeka braniti ono što im je napadnuto, bila to čast, bio to voljeni grad. Sama odbrana Bihaća je itekako bila ključna radi pozicije samog grada, jer upravo preko Bihaća su odbranjeni dijelovi Livanjskog polja, kao i pogranični dijelovi Hrvatske. Također, raspored vojnih formacija jeste doprinio uspješnijoj odbrani grada, međutim, neprijatelj je itekako poznao taj teren te vješto uspijevaao izbjegavati Armiju RBiH, što govori i činjenica da se jedan od glavnih logora u Bihaću nalazio samo stotinu metara od komunikacije puta 5. korpusa.

Razlog okrutnog etničkog čišćenja, time i same srpske agresije na bivše republike SFRJ jeste konstanta ideje koja se provlači još od 19. stoljeća te kulminira u prvoj polovini devedesetih godina 20. stoljeća. Padom komunizma u Evropi se dobija izvrsna prilika, nakon Načertanije 1844. i osnivanja Četničkog komiteta 1941. godine, da Srbi konačno riješe nacionalno i državno pitanje te uspostave jedinstvenu srpsku državu na Balkanu.

Pored srpskog agresora, stanovnici Bihaća i općenito Bosanske Krajine su imali posla i sa domaćim izdajnikom, Fikretom Abdićem, koji je u suštini bio i ostao najveći trgovac na ovim prostorima, kojem nije bitno čime trguje, novcem, firmama ili pak gradovima, ukoliko je njegov interes zadovoljen. Mišljenja sam da je tadašnja SDA previše olako dopustila jednom potvrđenom

prevarantu da se kandiduje i predstavlja svoj narod. Ipak je donekle bilo predvidivo da bi radi ličnog interesa čak i državu izdao te istom trgovao sa neprijateljima.

Uprkos tome što je Bihać proglašen sigurnom zonom UN-a, agresor je imao slobodu i prostor da počini užasne zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava te prekrši sve običaje ratovanja, poput ubijanja, mučenja, zatvaranja u logore, silovanja, deportacija, zakopavanje živih ljudi, granatiranja civila, izgladnjivanje, upotreba hemijskog ili biološkog oružja itd. Na području Bihaća su djelovala tri logora te četiri masovne grobnice koje su najčešće služile za zakopavanje ubijenih logoraša.

Iako je bio 1201 dan pod opsadom, te svakodnevno izložen granatiranjem te ubijanjem civilnog stanovništva, Bihać je odbranjen, zahvaljujući Petom korpusu ARBiH i HVO Bihać.

Gledajući unazad u historijski kontekst grada Bihaća, može se jednostavno zaključiti da je od prahistorijskog perioda pa sve do danas taj grad prolazio kroz tegobne trenutke ali je ipak ostao kao bedem na zapadnoj granici Bosne i Hercegovine i čistog obraza čuva postojanje, teritorijalni integritet i suverenitet države Bosne i Hercegovine. Nemoguće je a na kraju ne napomenuti i trenutna dešavanja u svijetu gdje smo svjedoci masovnih migrantskih kriza i kako vidimo, ni taj problem nije zaobišao grad Bihać, nego je ovaj grad stavljen na još jednu savremenu kušnju iz koje će sigurno trebati dugo vremena da se izbavi.

LITERATURA

Knjige:

- [1] Arnautović, Suad 1996, *Izbori u Bosni i Hercegovini '90 – Analiza izbornog procesa*, Promocult, Sarajevo.
- [2] Begić, Kasim 1997, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991- 1996)*, Bosanska knjiga, Sarajevo.
- [3] Begić, Mujo 2013, *U opsadi 1201 dan: sigurna zona UN-a Bihać*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
- [4] Čekić, Smail 2004, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu – planiranje, priprema, izvođenje*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
- [5] Čekić, Smail 2007, *Istraživanje žrtava genocida sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
- [6] Bajtal, Esad 2014, *Zločini i laži Miloševićeve kripto-politike*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
- [7] Felić, Bejdo 2002, *Peti korpus 1992.-1995.*, Ljiljan, Sarajevo.
- [8] Grupković, Dragutin (za izdavača), *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije, Knjiga I – podaci po naseljima i opštinama*, Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- [9] Kukobat, Dušan, Dimitrijević, Bojan B. 2019, *2. krajiški korpus Vojske Republike Srpske*, Republički centar za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica, Banja Luka.
- [10] Selmanović, Mirsad 2016, *Grabež 1992-1993. godine, trganje od zaborava*, Arhiva Unsko-sanskog kantona i Društva arhivskih radnika USK-a, Bihać.
- [11] Stanojević, Stanoje 1925, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, Bibliografski zavod, Zagreb.
- [12] Šarić, Sabahudin 2010, *Velikosrpska ideologija*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
- [13] Termiz, Dževad i Milosavljević, Slavomir 2000, *Praktikum iz metodologije politikologije*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka, Sarajevo.
- [14] Termiz, Dževad 2003, *Metodologija društvenih nauka*, TKD Šahinpašić, Sarajevo.

- [15] Termiz, Dževad 2009, *Metodologija društvenih nauka - Drugo dopunjeno i prošireno izdanje*, NIK Grafit, Lukavac.
- [16] Valentić, Mirko 2010, *Rat protiv Hrvatske 1991-1995, Velikosrpski projekti od ideje do realizacije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.

Naučni i stručni radovi:

- [1] *Zločini u Bosanskoj Krajini za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991-1995. - Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, održane u Bihaću od 22-24. septembra 2000. -*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
- a. Golić, Bajro 2011, *Implikacije agresije na društveno-ekonomsku osnovu općine Bihać*
 - b. Popović, Sava, 2011, *Uzroci i karakteristike agresije na Bosnu i Hercegovinu sa posebnim osvrtom na Bosansku Krajinu 1991 - 1995.*
- [2] *Ćosićev rat, - Zbornik radova sa naučne i stručne rasprave o knjizi "BOSANSKI RAT" Dobrice Ćosića, održane 3. maja 2012. godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu -*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
- a. Bijedić, Bahrudin, *Vreme laži?*
 - b. Sušić, Osman, *Dobrica Ćosić - kreator velikosrpske fašističke ideologije*
- [3] Stjepan Krešimir, Grgurić, 2019, *Vojno-geografska analiza operacije „Oluja“*, zborna područje Gospić, diplomski rad, Prirodno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Časopisi:

- [1] Pleša, Josipa 2015, *Oluja-Bitka svih bitaka*, Essehlist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti, Vol. 7, No. 7, 2015.

- [2] Časopis Korak, časopis za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu , broj 29, godina X, oktobar-decembar 2012. godine.
- [3] Službeni glasnik R BiH, Sarajevo, 1990.

Internet izvori:

- [1] Afanov Blog 2013, *HISTORIJA - Operacija "Tigar Sloboda 94"*, <<http://afanovblog.blogspot.com/2013/02/historija-operacija-tigar-sloboda-94.html>>, datum pristupa: 22.08.2020.
- [2] Bihac.org, *Historija*, <<http://www.bihac.org/bs/historija>>, datum pristupa: 01.04.2019
- [3] Biografija.org 2019, *Alija Izetbegović*, <<https://www.biografija.org/politika/alija-izetbegovic/>>, datum pristupa: 07.09.2020.
- [4] Bosnae 2016, *Srpska ofanziva "Breza 94" – velika pobjeda vitezova iz Bužima*, <<http://bosnae.info/index.php/srpska-ofanziva-breza-94-velika-pobjeda-vitezova-iz-buzima>>, datum pristupa: 22.08.2020.
- [5] Bosnae 2018, *Operacija "Grmeč 94" – munjevit prodor 5. korpusa ARBiH u najtežim ratnim prilikama*, <<http://bosnae.info/index.php/operacija-grmec-94-munjevit-prodor-5-korpusa-arbih-u-najtezim-ratnim-prilikama>>, datum pristupa: 22.08.2020.
- [6] Bosnae 2019, *Kako je Milošević formirao vojsku Fikreta Abdića – angažman srpske vojske u operaciji "Pauk"*, <<http://bosnae.info/index.php/kako-je-milosevic-formirao-vojsku-fikreta-abdica-angazman-srpske-vojske-u-operaciji-pauk>>, datum pristupa: 22.08.2020.
- [7] Bošnjaci.net 2004, *Jedanaest genocida nad Bošnjacima*, <<http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=18852>>, datum pristupa: 11.05.2019.
- [8] Braniteljski 2018, *Zima '94*, <<https://braniteljski.hr/zima-94/>>, datum pristupa: 14.09.2020.
- [9] Braniteljski 2019, *Operacija Ljeto '95*, <<https://braniteljski.hr/operacija-ljeto-95/>>, datum pristupa: 22.08.2020.
- [10] Dailymotion 2017, *Koliko je koštala odbrana Bihaća*, <<https://www.dailymotion.com/video/x58snht>>, datum pristupa: 28.04.2019.

- [11] GreenWay Tour 2 Parks, *Povijesni grad Bihać*, <<https://www.greenwaytour2parks.com/istra%C5%BEite-lokalno/povijesni-grad-biha%C4%87.html>>, datum pristupa: 01.04.2019.
- [12] Hamdočamo 2012, *Ko su bili komandanti Abdićeve poražene vojske: Otkrivamo – gdje su i šta rade Babini vojnici*, <<https://hamdocamo.wordpress.com/2012/06/24/ko-su-bili-komandanti-abdiceve-porazene-vojske-otkrivamo-gdje-su-i-sta-rade-babini-vojnici/>>, datum pristupa: 08.09.2020.
- [13] Hamdočamo 2018, *Velikosrpska ideologija i politika agresije na Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima*, <<https://hamdocamo.wordpress.com/2018/04/07/velikosrpska-ideologija-i-politika-agresije-na-bosnu-i-hercegovinu-i-genocida-nad-bosnjacima/>>, datum pristupa: 04.08.2019
- [14] Heroji oslobodilačkog rata, *Heroj oslobodilačkog rata – Adil Bešić*, <<http://heroji.ba/adil-besic/>>, datum pristupa: 04.05.2019.
- [15] Historija.ba, *Počela operacija “Munja ‘93”*, <<https://www.historija.ba/d/564-pocela-operacija-munja-93/>>, datum pristupa: 22.08.2020.
- [16] Historija.ba, *Počela operacija “Sana ‘95”*, <<https://www.historija.ba/d/153-pocela-operacija-sana-95/>>, datum pristupa: 22.08.2020
- [17] Krstarica forum 2013, *5. korpus i odbrana Bihaća*, <<https://forum.krstarica.com/threads/5-korpus-i-odbrana-bihaca.605640/>>, datum pristupa: 04.05.2019.
- [18] Maslak, Nijazija, Grad Bihać – Privreda, *Historija*, <<https://www.economy.bihac.org/historija.php>>, datum pristupa: 01.04.2019.
- [19] New York Times 1995, *After Long Siege, Bosnians Relish 'First Day of Freedom'*, <<https://www.nytimes.com/1995/08/09/world/after-long-siege-bosnians-relish-first-day-of-freedom.html?pagewanted=1>>, datum pristupa: 12.05.2019.
- [20] Novi Horizonti 2017, *Munja ‘93 – Priča o pobjedi nenaoružane bosanske vojske (video RTRSa i video snimljen direktno sa linija pripadnika ARBiH)*, <<https://www.novihorizonti.ba/munja-93-prica-o-pobjedi-nenaoruzane-bosanske-vojske-video-rtrs-a-i-video-snimljen-direktno-sa-linija-pripadnika-arbih/>>, datum pristupa: 22.08.2020.
- [21] Patria 2017, *Bihać nije mogao biti goloruka Srebrenica: Peti korpus je slomio sve srpske ofanzive*, <<https://nap.ba/news/37862>>, datum pristupa: 15.04.2019.

- [22] Projekat Rastko, *Načertanije*, <https://www.rastko.rs/istorija/garasanin_nacertanije.html>, datum pristupa: 04.04.2019,
- [23] Sadiković, Mirza 2015, *Aljazeera Balkans, Dan kada je sloboda stigla u Bihać*, <<http://balkans.aljazeera.net/blog/dan-kada-je-sloboda-stigla-u-bihac>>, datum pristupa: 28.04.2019.,
- [24] Srpski oklop, *Tenkovi Srpske Vojske Krajine*, <<http://web.archive.org/web/20040403193231/http://stef124.tripod.com/krajina.htm>>, datum pristupa: 29.8.2020.,
- [25] Statistika.ba, *Popis 1991.*, <<http://www.statistika.ba/?show=12&id=10049>>, datum pristupa: 07.09.2020.
- [26] Tomislav Dretar – blog pjesnika 2008, *HVO Bihać – Eksluzivni intervju sa Tomislavom Dretarom*, <<https://tomislavdretar.wordpress.com/2008/12/24/hvo-bihac-eksluzivni-intervju-sa-tomislavom-dretarom/>>, datum pristupa: 08.09.2020.
- [27] Trebević info portal 2017, *Sve što treba da znate o Fikretu Abdiću i aferi "Agrokomerc"*, <<https://trebevic.net/tema/sve-sto-treba-da-znate-o-fikretu-abdicu-i-aferi-agrokomerc/>>, datum pristupa: 07.09.2020.
- [28] Veterani.ba 2018, *Formiran Drugi krajiški korpus Vojske Republike Srpske*, <<https://veterani.ba/naslovna/2018/05/formiran-drugi-krajiski-korpus-vojske-republike-srpske/>>, datum pristupa: 08.09.2020.
- [29] Veterani.ba 2019a, *29.09.1993. – Uspostavljena samozvana autonomna pokrajina Zapadna Bosna*, <<https://veterani.ba/naslovna/2019/09/29-09-1993-ustpostavljena-samozvana-autonomna-pokrajina-zapadna-bosna/>>, datum pristupa: 13.9.2020.
- [30] Veterani.ba 2019b, *Počela operacija "Sana '95"*, <<https://veterani.ba/naslovna/2019/10/10-10-1995-pocela-operacija-sana-95/>>, datum pristupa: 22.08.2020
- [31] Veterani.ba 2020, *01.06.1992. – Formiran 1. krajiški korpus Vojske Republike Srpske*, <<https://veterani.ba/naslovna/2020/06/01-06-1992-formiran-1-krajiski-korpus-vojske-republike-srpske/>>, datum pristupa: 08.09.2020.
- [32] Visitbihac.com, *Historija grada*, <https://www.visitbihac.com/bs/sadrzaj/historija-grada/38?fbclid=IwAR2PhJm6DwlAX1MGzh1RLB47DFpUnC-5h0HWATHxjn_xePzLVDN-4Tzic>, datum pristupa: 08.09.2020.
- [33] YouTube 2008, *ARBiH oslobađa Grabež kod Bihaća*, <<https://www.youtube.com/watch?v=Vy8Mpa8UipM>>, datum pristupa: 15.04.2019.

- [34] YouTube 2011, *Celi govor Slobodana Miloševića na Gazimestanu 1989.*,
<<https://www.youtube.com/watch?v=vdU6ngDhrAA>>, datum pristupa: 04.08.2019.
- [35] 502 Sila nebeska 2009, *Hronologija rata 1992-1995*,
<<https://502brigada.jimdofree.com/hronologija-rata-90-95/hronologija-rata-1995/>>, datum pristupa: 23.02.2020.
- [36] 502 Sila nebeska 2009, *Kraj Abdićeve diktature*,
<https://502brigada.jimdofree.com/bihac-kraj_abdiceve_diktature.php>, datum pristupa: 23.02.2020.

Naziv odsjeka i/ili katedre: Odsjek za sigurnosne i mirovne studije

Predmet: Studije holokausta i genocida

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Haris Lingo

Naslov rada: Odbrana Bihaća 1992.-1995.

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 96

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Sarajevo, _____

Potpis
